

תנ"ך עם חברים

שמואל ב

מלכים א

(פרקים א – ב)

מדריך למורה

ייעוץ מדעי: ד"ר דוד אלגביש

בהתאם לתוכנית הלימודים
החדשה התשס"ג

עריכה לשונית: אבי שרגאי
עריכה גרפית: נועם שושן

©

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני אחר
כל חלק שהוא מהחומר בספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה
אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

©

כל הזכויות שמורות
להוצאת ספרים יסוד
רחוב החופר 34 חולון טל. 03-5587990
נדפס בישראל, תשס"ט 2009

תוכן העניינים

5	א. מבוא לספר שמואל
14	ב. דרישות תוכנית הלימודים של משרד החינוך לשנת התשס"ג
15	ג. על חוברת העבודה לתלמיד
18	ד. הסביבה הלימודית
20	ה. תיק עבודות – פורטפוליו
21	ו. הרחבות והסברים לתוכן הפרקים והנחיות לביצוע בספר שמואל ב
76	ז. מבוא לפרקים א – ב בספר מלכים א
77	ח. הרחבות והסברים לתוכן הפרקים
86	ט. הצעות לטיולים וסיורים לימודיים
87	ביבליוגרפיה – ספרות לקריאה נוספת

א. מבוא לספר שמואל

ספר שמואל הוא השלישי בספרי הנביאים הראשונים. הספר נקרא "שמואל" משום שהוא פותח בהולדת שמואל, ופרקיו הראשונים עוסקים במעשיו. שמואל, הנביא והמנהיג, משח למלוכה את שאול ואת דוד – שני הגבורים הנוספים של הספר.

במסורת היהודית, בכתבי היד ובדפוסים העתיקים של המקרא בעברית, נחשבו ספרי שמואל לספר אחד. לראשונה נמצאה החלוקה לשני ספרים – שמואל א ושמואל ב – בתרגום השבעים (תרגום המקרא ליוונית). בתרגום השבעים הם מחוברים לספר מלכים, שאף הוא חולק לשניים, וכולם נקראים "ספר הממלכות". בוולגטה (תרגום התנ"ך ללטינית) קרויים הספרים הללו "ספרי המלכים".

מדפיסי התנ"ך העברי בוונציה בשנת רע"ה קיימו את שמות הספרים המקובלים היום – שמואל ומלכים – אך קיבלו מהמתרגמים הללו את החלוקה לשניים: שני ספרי שמואל ושני ספרי מלכים. ספר שמואל מביא את תולדות בני ישראל בסוף תקופת השופטים, ומספר על הקמת המלוכה בישראל ועל מלכות שאול ומלכות דוד.

התהוות הספר

המסורת התלמודית מייחסת את חיבורו של ספר שמואל לשמואל הנביא: "שמואל כתב ספרו, שופטים ורות" (בבא בתרא דף יד ע"ב); ואולם על מות שמואל מסופר בשמואל א פרק כה, פסוק א – ואיך יכול היה אפוא שמואל לכתוב את כל ספר שמואל? על קושי זה משיבה הגמרא: "דאסקיה [שסיימוהו] גד החוזה ונתן הנביא" (בבא בתרא, דף טו ע"א). מבין החוקרים החדשים יש הסבורים, כי החלק האחרון של הספר (שמואל ב ט – כ) נכתב בידי עד ראייה למאורעות המסופרים בו. אחרים דוחים טענה זו ומסתמכים על ביטויים בספר המעידים על מרחק זמן בין המאורעות ובין כתיבתם בספר, כגון: "ויקרא לה יד אבשלום עד היום הזה" (שמואל ב יח, יח). אשר להרכב הספר, יש סבורים כי הוא התחבר מאוסף סיפורים נפרדים מזמנים שונים וכל יחידה עמדה במקור בפני עצמה; אחרים חושבים שסיפורים אלה הגיעו לידי העורך מקובצים קבצים-קבצים. הקבצים החשובים הם:

- סיפור הארון (שמואל א ד – ו; שמואל ב ו).
- מחזור סיפורי שאול (שמואל א ט, א – י, טז; יא, יג, טו).
- סיפור עליית דוד (שמואל א טז, יד – שמואל ב ח).
- סיפור ירושת כיסא דוד (שמואל ב ט – כ; מלכים א א – ב).

עורכי ספר שמואל לקחו חומר ספרותי מגוון וחיברו אותו לסיפור אחד בדרך של ברירה, שרשור והוספת קשרים וסיכומים. עורך הספר סידר את הקבצים בסדר כרונולוגי, וכך התקבל סיפור אחד רציף; ולקובץ נוספו הוספות שונות מידי העורך.

תוכן הספר

קינת דוד (שמואל ב פרק א)

דוד מקונן על שאול ובניו.

עליית דוד ובסוס ממלכתו (שמואל ב ב – י)

דוד מולך על יהודה בחברון; איש בשת מולך על ישראל במחנים; הקרב בגבעון בין אנשי דוד לאנשי איש בשת; אבנר בן נר, שר צבא איש בשת, עובר למחנה דוד ונהרג על-ידי יואב בן צרויה, שר צבא דוד; מותו של איש בשת; דוד מולך על יהודה וישראל בירושלים לאחר כבושה; נצחון על הפלשתים; העברת ארון הברית לירושלים; נבואת נתן לדוד; מלחמות דוד בפלשתים; במואבים, בארמים ובעמונים; רשימת פקידי דוד והחסד שעשה דוד למפיצת בן יונתן.

חטא דוד ועונשו (שמואל ב יא, א – כ, כב)

דוד שוכב עם בת-שבע וגורם למות בעלה; אמנון אונס את תמר; אבשלום הורג את אמנון וגולה מישראל; אבשלום מורד במלכות ושוכב עם נשי אביו; מרד שבע בן בכרי.

מעשה חטא דוד ועונשו נמשך בספר מלכים, פרקים א – ב.

דוד זקן, מעשה אדניה; המלכת שלמה; צוואת דוד ומותו. שלמה מקיים את צוואת דוד ומחזק את כיסא המלוכה.

מבנה הספר

בספר שמואל ב מצויים הבדלים בסגנונות, וקיימות גישות שונות כלפי האישים שבספר וכלפי ראשית המלוכה בישראל. מכאן שיש לחלקו לחטיבות אחדות (חלוקה זו מתבססת על ההשקפה שהספר אחיד ביסודו). מלכות דוד (שמואל ב ב – ה) וכנראה גם כא, א – טו; כד; ואולי גם "נאם דוד בן ישי" (שמואל ב כג, א – ח).

זהו סיפור אחד, ששולבו בו עניינים קרובים בתוכן: סיפור מות שאול מנקודת מבטו של דוד (שמואל ב א, א – יז); קינת דוד (שמואל ב א, יז – כז); תולדות איש בשת/איש בעל (שמואל ב ב, ח – י; ג, א, ו – יב); הוקעת בני שאול (שמואל ב כא, א – טו). סיפור מלכות דוד הוא נובלה אפית ומשמש כסימן היכר למחבר ספר שמואל. הוא ההוכחה לכך שהמחבר, שכתב את סיפור מלכות דוד, הוא שחיבר את הסיפורת שבשאר חלקי הספר ונתן לספר שמואל אופי של חיבור אחד.

נספחים

שירת דוד (שמואל ב כב); מלחמות אנשי דוד ורשימת גיבורי דוד ומעלליהם
(שמואל ב כא, טו – כב; כג, ח – לט).
רשימות קצרות אלה שובצו ברצף של מלכות דוד, כנראה על-ידי המחבר/
עורך של הספר.

הדמויות בספר שמואל ב

דוד המלך

א. פועלו של דוד לגיבוש הממלכה

דוד המשיך את פועלו של שאול בליכוד שבטי ישראל לעם אחד מגובש בתחומים גיאוגרפיים מוגדרים. דוד הרחיב את גבולותיה של הממלכה במלחמותיו בעמים השכנים.

הוא ייסד סדרי שלטון פנימי בממלכה החדשה. השלטון הפנימי התבסס על שלוש חטיבות עיקריות:

- צבא: יואב בן צרויה שימש בו כשר צבא.
- פנים, משק וכלכלה: יהושפט בן אחילוד שימש כמזכיר.
- כהונה ופולחן: צדוק בן אחיטוב ואחיהמלך בן אביתר שימשו ככהנים.

על אלה נוספו סופר המלך ושרים נוספים, כמו: אדורם על המס. עיקר ההכנסות של הממלכה התבססו על המשק החקלאי. המערכת המשפטית נשארה בתקופת דוד בידי הזקנים, אבל ההכרעה העליונה הייתה בידי המלך.

דוד תיקן תקנה חשובה, לפיה הלוויים והכהנים, שעסקו בעבודת ה', יעסקו גם בעבודת המלך. בכך מנע הקמת ארגון פקידים נוסף ומקביל לעבודת המלך.

ב. מלחמותיו וכיבושיו של דוד

— כבוש ירושלים

בשנה השמינית למלכותו עלה דוד על היבסי, כבש את ירושלים והפך אותה לבירת ממלכתו (שמואל ב ה, ו – י).

— המלחמות בפלשתים

המלחמה בבעל פרצים: דוד יצא נגד הפלשתים, הכה אותם ורדף אחריהם מגבע עד גזר (שמואל ב ה, כב – כה).

המלחמה במתג האמה: דוד הכה את פלשתים והצליח כנראה להשתלט על עמק איילון, שפלת לוד, השרון ועמקי מגידו, יזרעאל ובית שאן (שמואל ב ח, א).

— המלחמות בארם, מואב ואדום

דוד נלחם בבני ארם, במואבים ובאדומים. שהציקו לישראל בימי רפיונה המדיני. במלחמות אלה נחל צבא דוד נצחונות מזהירים, ובני מואב, אדם וארם היו לו לעבדים נושאי מנחה (שמואל ב ח).

— המלחמה בעמון

המלחמה בבני עמון הייתה קשה יותר, כי הם נעזרו בארמים המובסים, אך צבא דוד, בפיקודו של יואב בן צרויה, הצליח להנחיל לעמונים תבוסה ולכבוש את בירתם – רבת עמון (שמואל ב יב, כו – כט). נצחונות וכיבושים גדולים אלה עשו את ממלכת ישראל למעצמה גדולה ותקיפה, שהשתרעה מהים במערב עד המדבר במזרח, ומאילת בדרום עד תפסח שעל גדות הפרת בצפון.

ג. דמותו של דוד

רוב הסיפורים בספר שמואל משבחים ומהללים את דוד, אך יש גם קטעים המדברים בגנותו. כך מתקבלת בעיני הקורא דמות רב־ממדית ומשכנעת. דוד ניחן בחוש צדק, כדברי המספר: "דוד עָשָׂה משפט וצדקה לכל עמו" (שמואל ב ח, טו). גזר הדין, שחרץ לאיש העשיר במשל כבשת הרש, מעיד אף הוא על חוש הצדק של דוד (שמואל ב יב, ה – ו).

דוד בעל רגשות דתיים עמוקים ואמונה חזקה באלוהים (שמואל ב טו, כה – כו). דוד פונה אל ה' לפני כל הכרעה חשובה ונשמע לדברי הנביאים נתן וגד. דוד ייסד מרכז דתי בבירתו החדשה ירושלים והעביר אליו את ארון הברית.

דוד גילה חולשה בענייני אישות ומשפחה. הוא נכשל בעניין בת־שבע כשלא התגבר על תאוותו. אף־על־פי כן הוא אזר אומץ והודה בחטאו. דוד נהג בחוסר תבונה ובאוזלת יד כלפי ילדיו, לא כיהה בם, אף שעשו מעשים שלא היה שלם עמם (אמנון, אבשלום, אדניה).

בסוף ימיו התגלה דוד כנוקם ונוטר, כשביקש משלמה בנו לחסל את כל איביו (מלכים א ב, ה – ט); אך ייתכן שעשה זאת כדי להבטיח את יציבות שלטון שלמה בנו.

בין החוקרים החדשים יש הרואים בדוד תכסיסן, ערמומי, שחתר במרץ לכבוש השלטון: החזיק צבא משלו בימי מלכות שאול, התחבר אל הפלשתים וחיסל את מתחריו בזה אחר זה. חוקרים אלה טוענים, שהבעות הצער של דוד לאחר מותם של שאול, אבנר ואיש בשת אינן כנות. גם הבאת מפיבֶשֶׁת לארמון נעשתה מאינטרסים אישיים – ולא דווקא משום הבטחתו ליהונתן. ברם, אין בידנו אינפורמציה חוץ־מקראית היכולה לסתור או לאשש טענות אלה. במרוצת הדורות חל תהליך אידיאליזציה של דמותו של דוד.

בספר דברי הימים לא נזכרים כלל חטאיו של דוד עם בת־שבע ואוריה. אפיונו בספר זה הוא כאדריכל בית המקדש. במסורה כונה דוד "נעים זמירות ישראל", (שמואל ב כג, א) לא רק מפני שהיטיב לנגן, אלא בשל כשרונו כפייטן. קינתו על שאול ויהונתן מצטיינת בעדינות הרגש ובעוז הביטוי. נראה שדוד, שקבע סדרי פולחן, חיבר גם המנונים ותפילות הודיה לצורכי עבודת האלוהים. המסורת רואה את דוד כמחבר ספר תהילים.

יואב בן צרויה

אביו של יואב אינו נזכר במקרא. רשימת היוחסין בדברי הימים א ב, טז מונה את צרויה עם אחיותיו של דוד.

רשימת היוחסין בשמואל ב יז, כה מונה את צרויה כאחות אביגיל בת נחש.

אחיו של יואב הם אבישי ועשהאל.

יואב נמנה עם מקורבי המלך והיה האיש בעל המעמד הגבוה ביותר בממלכה אחרי המלך.

יואב מתואר בספר שמואל ב כמצביא עטור נצחונות:

- כבש את ירושלים (דברי הימים א יא, ו).
- הכה את בני עמון ובעלי בריתם הארמים (שמואל ב י, ו – יד).
- צר על רבת עמון (שמואל ב יב, כו – כז).
- הכניע את האדומים (מלכים א יא, טז).
- דיכא את מרד אבשלום (שמואל ב יח, ב).
- דיכא את מרד שבע בן בכרי (שמואל ב כ, ז – כג).
- עמד בראש מבצע מפקד הצבא (שמואל ב כד, ב).
- עזר בבניין ירושלים (דברי הימים א יא, ח).

יואב ביסס את מעמדו בחצר המלך דוד במסירותו הרבה למלך, באומץ לבו, בידיעתו העמוקה את נפש האדם (החזרת אבשלום מגלותו בגשור), בגמישות דיבורו הנמלץ (פרשת האישה התקועית) ובאכזריות, בה סילק מדרכו כל מתחרה (אבנר ועמשא).

לאומיותו הצרופה באה לידי ביטוי בפנייתו אל העם במלחמה עם הארמים והעמונים (שמואל ב י).

יואב דאג לטפח את יחסיו עם המלך, כמו בדבריו אל דוד בידי השליח בעת המצור על רבה: "פן אלפד אני את העיר ונקרא שמי עליה" (שמואל ב יב, כח). עם זאת עשה יואב גם מעשים למורת רוחו של דוד – פעולות שגרמו למתיחות ביחסיו עם המלך דוד. בספר שמואל תועדו שלוש הפעמים, בהן המרה את פי דוד:

1. רצח את אבנר ימים מספר אחרי שזה כרת ברית עם דוד. המניעים של יואב היו: נקמת דם עשהאל אחיו וסילוקו של אבנר, מתחרהו למשרת שר הצבא.

2. הריגת אבשלום בניגוד להוראת דוד.

3. רצח עמשא בן-דודתו, לאחר שדוד מינה אותו למצביאו הראשי לאחר מרד אבשלום.

לפי הסיפור המקראי, נפגע דוד וחשש שמא ינקום ה' בבית דוד על הדם הנקי ששפך יואב. לאחר רצח אבנר קילל דוד את יואב וביתו קללה נמרצת (שמואל ב ג, כט).

לאחר מרד אבשלום אזר דוד עוז וסילק את יואב ממשרת שר הצבא, אך

חזר בו לאחר רצח עמשא.
יואב השתתף בתכני ה"חצר". בסכסוכים על ירושת כיסא דוד תמך יואב באדניהו. בשל כך שנא אותו שלמה. בצוואתו ציווה דוד על שלמה שלא יוריד את שיבת יואב בשלום שאולה (מלכים א ב, ה – ז), ושלמה ביצע את צוואת אביו.
אחיזתו של יואב בקרנות המזבח לא עמדה לו, ושלמה ציווה להכותו כדי להסיר מבית דוד את אשמת הדם הנקי ששפך.

נתן הנביא

נתן ניבא בתקופת מלכותם של דוד ושלמה.
נתן – הוא שהורה לדוד מפי ה' שלא הוא יבנה את בית המקדש, אלא בנו שימלוך אחריו.
הוא הוסיף והבטיח לדוד, ששושלת בית דוד תמלוך לעולם. נתן מוכיח את דוד באמצעות משל כבשת הרש לאחר חטאו הכפול: הריגת אוריה ולקיחת אשתו (שמואל ב יב).
לפי תפיסת המלכות בישראל, על המלך לציית לחוק ולמשפט, כפי שמתחייב מהברית שכורת המלך בפני ה'. אף-על-פי היותו נביא החצר לא התבטל נתן בפני מלכו, אלא הוכיח אותו על חטאיו כך נהג שמואל בהוכיחו את שאול שלא החרים את עמלק. (כך נהג גם אליהו בסיפור אחאב וכרם נבות).
בספר מלכים א א הופיע נתן כדמות דומיננטית בהמלכת שלמה: נתן מדרבן את בת-שבע ללכת לדוד ולשכנע אותו להמליך את בנה שלמה אחריו. כך הוא מסכל את נסיון התמלכותו של אדניהו. נתן וצדוק הכהן מושחים את שלמה למלך במצוות דוד.

בת-שבע

מוצאה: לפי ספר שמואל ב יא, ג, בת-שבע היא בת אליעם. בספר דברי הימים א ג, ה נקראת בת-שבע בשם בת שוע בת עמיאל (השם עמיאל בסיכול אותיות הוא אליעם).
אליעם, אבי בת-שבע, הוא כנראה בנו של אחיתפל הגילוני, מיועציו של דוד (שמואל ב יג, לח); אבל ייתכן שמשפחת בת-שבע לא הייתה משפחה ישראלית מלכתחילה, ועברה לשרת את דוד רק לאחר שכבש את ירושלים.
בת-שבע נישאה לאוריה החתי, שהיה ממקורבי מלך יבוס, ואולי אפילו מיועד לרשת את מקומו לאחר מותו.
דוד חמד את בת-שבע ונאף עמה. כדי לכסות על פשעו שלח את אוריה, בעלה, אל מותו במלחמה ברבת עמון. לאחר מכן נשא דוד את בת-שבע לאישה. הבן שנולד לדוד מבית-שבע מת בעוון אביו (שמואל ב יב, יט).
לאחר מכן ילדה בת-שבע לדוד את שלמה (הוא ידידה). לפי ספר דברי הימים א ג, ה ילדה בת-שבע לדוד ארבעה בנים: שמעא, שובב, נתן ושלמה.

יש סוברים שמעשה דוד בבת־שבע הניע את אחיתפל, סבה, לבגוד בדוד ולעבור למחנה אבשלום כדי לנקום את עלבון נכדתו. לאחר דיכוי מרד אבשלום הבטיח דוד לבת־שבע שבנה שלמה ימלוך תחתיו. בתקופת מלכות שלמה הייתה בת־שבע הגבירה, והמלך נהג בה כבוד מיוחד. ברצותו לשאת לאישה את אבישג השונמית, פונה אדניה בבקשת עזרה אל בת־שבע שתפעל למענו אצל המלך שלמה (מלכים א ב, יג – כב).

אמנון

אמנון היה בנו הבכור של דוד. אמו היתה אחינועם היזרעאלית. אמנון התאהב באחותו תמר (אחות אבשלום מצד האם). אמנון הצליח להביא את תמר לביתו בעורמה ושם אנס אותה. לאחר האונס הפכה אהבתו לתמר לשנאה, והוא גירש אותה מביתו. המעשה חרה לדוד, אך הוא לא נקט כל פעולה נגד אמנון ועבר על המעשה בשתיקה.

בתרגום השבעים יש תוספת בסוף פסוק כא, המנמקת מדוע עבר דוד על מעשיו של אמנון בשתיקה: "ולא עצב את רוח אמנון בנו כי אהבו, כי בכורו הוא".

אבשלום אחי תמר חיכה לשעת כושר כדי לנקום באמנון. בחגיגת הגז ציווה אבשלום על נעריו להכות את אמנון.

דוד התאבל על אמנון "כל הימים" (שמואל ב יג, לז). נבואתו של נתן לדוד – "לא תסור חרב מביתך עד עולם" (שמואל ב יב, י) – התכוונה כנראה לרצח אמנון בידי אבשלום.

אבשלום

אבשלום היה בנו השלישי של דוד. נולד בחברון, ושם אמו מעכה בת תלמי בן עמיהוד מלך גשור. לאבשלום הייתה אחות: תמר. נולדו לו שלושה בנים ובת אחת שנקראה תמר (שמואל ב יד, כז). שלושת בניו של אבשלום מתו כנראה עוד בחייו (שמואל ב יח, יח).

המקרא מזכיר את אבשלום לראשונה כנוקם באמנון אחיו על אינוס אחותו תמר. אבשלום הורג את אמנון בחג הגז באחוזתו בבעל חצור בהר אפרים. לאחר הירצחו של אמנון נעשה אבשלום ליורש העצר, כי כלאב, בנו השני של דוד, מת כנראה.

יש סוברים שדוד בחר באבשלום ליורש עצר, משום שהיה מזרע המלוכה גם מצד אמו, ולכן פסח על בנו כלאב.

לאחר רצח אמנון ברח אבשלום אל אבי אמו, תלמי מלך גשור, שם ישב במשך שלוש שנים (שמואל ב יג, לח). יואב, שר הצבא של דוד, שכנע את דוד להשיב את אבשלום לירושלים. דוד השתכנע, אולם במשך שנתיים לא דיבר עמו. יואב – הוא שפייס בין דוד לבנו אבשלום.

אבשלום החליט למרוד באביו. הוא משך את לב העם אליו על־ידי חנופה

והבטחות שונות. לאחר ארבע שנים הניף את נס המרד בחברון. לצד אבשלום עמדו אחיתפל, זקני יהודה וחלק רב מישראל, שלא היו מרוצים משלטון דוד. לאחר שברח דוד מירושלים נכנס אליה אבשלום, ולפי עצת אחיתפל לקח לו את פילגשי דוד. מעשה זה שימש אות לתפיסת המלוכה. אבשלום פעל על-פי עצת חושי הארץ – דבר המעיד על אופיו. חושי עורר באבשלום את האמונה שבקרוב יתאסף סביבו כל העם, מדין ועד באר שבע, כחול אשר על שפת הים, וכך ינצח את דוד בקלות. בחוכמתו נתן חושי לאבשלום תפקיד מרכזי בתוכנית שרקם, ואבשלום נפל בפת. צבא אבשלום ניגף לפני צבא דוד ביער אפרים בעבר הירדן, ואבשלום נהרג. החיילים השליכו את גווייתו לבור ביער והציבו עליו גל אבנים גדול – כנראה לפי מנהג שהיה קיים אז שלא לקבור בכבוד את המורדים.

עוד בחייו בנה אבשלום מצבת זיכרון ונתן לה את שמו: "יד אבשלום".

אדניה / אדניהו

אדניה היה בנו הרביעי של המלך דוד – מאשתו חגית. אדניה נולד בחברון בימים בהם מלך דוד על יהודה (שמואל ב ג, ד; דברי הימים א ג, ב). אחרי מותם של אמנון ואבשלום התנשא אדניה למלוך (מלכים א א, ה; ב, טו), כי היה הגדול בין בני דוד שנותרו בחיים (דניאל או כלאב, בנו השני של דוד, מת כנראה), וחשב שמגיעה לו זכות הירושה.

כמו אבשלום עשה לו אדניה רכב פרשים וחמישים איש רצים אחריו. דוד אביו לא עצר בעדו כדי לא להעציבו (מלכים א א, ה – ו). כשהיה דוד זקן, קשר אדניה עם יואב ואביתר ושאר בני המלך ועבדיו קשר נגד דוד. אדניה הזמין את כולם לאבן הזוחלת אשר בעין רוגל כדי להכריז על עצמו כמלך. בעצת נתן הנביא הופיעה בת-שבע לפני דוד והזכירה לו את שבועתו – להמליך תחתיו את שלמה בנה – ודוד יצא בקריאה להמליך את שלמה מיד. אדניה ברח, אחז בקרנות המזבח וקיבל חנינה משלמה. אחרי מות דוד ביקש אדניה באמצעות בת-שבע את אבישג השונמית לו לאישה. שלמה ראה בבקשה זו ניסיון להתמלך, וציווה להוציאו להורג (מלכים א ב, יג – כה).

ב. דרישות תוכנית הלימודים החדשה של משרד החינוך לשנת התשס"ג

פרקי הלימוד

שמואל ב

א, ב, ג (א), ה (א-יב), ו, ז (א-יז), יא, יב, יג, יד, טו, טז, יז, יח, יט.

מלכים א

א, ב.

נושאים ותכנים להדגשה במהלך ההוראה

- חשיבותו של דוד בתולדות העם היא בליכוד השבטים תחת מלכותו, בנצחוננו על אויבי ישראל, בכבוש ירושלים, בהפיכתה לבירה ובייסוד הפולחן בה (שמואל ב ה, א-יב; ו).
- מלכות בית דוד היא נצחית, כי ה' כרת ברית עם דוד (שמואל ב ז, א-יז).
- חטאיו של דוד גוררים אחריהם שרשרת פורענויות בביתו ובממלכה (שמואל ב יא; יב, א-כג; יג; טו; טז; יז; יח; יט).
- מלכים אינם מעל לחוק; הנביא מוכיח מלכים כאשר הם חוטאים (שמואל א יג; טו; כח; שמואל ב יב).

מושגים ונושאים להרחבה מעבר להקשר המקראי

- מלך ומלוכה.
- נביא מול מלך.
- ירושלים כעיר בירה.
- המשל כסוגה ספרותית.

מושגים מן המבוא למקרא לכיתה ה

- נביאים ראשונים: שמות הספרים והסברי השמות: יהושע, שופטים, שמואל (א-רב) מלכים (א-רב).
- קרי וכתוב.
- פרשת השבוע והפטרה.
- טעמי המקרא: הטעמים המפסיקים: סוף פסוק/סילוק; אתנחתא/אתנח.

ג. על חוברת העבודה לתלמיד

ספר הלימוד הוא התנ"ך. ספר הלימוד תנ"ך עם חברים – שמואל ב מלווה את הלימוד בתנ"ך, ואינו בא במקום הלימוד האינטנסיבי בתנ"ך המלא. המורה יבחר ציר דידקטי לשיעוריו ואת השאלות הרלוונטיות מתוך חוברת העבודה, ובאמצעותן ינווט את שיעורו. המורה יוכל להיעזר גם בספרי העזר. רשימה ביבליוגרפית להרחבת העיון מופיעה במדריך למורה: ספרות לקריאה נוספת.

אין הכוונה להפנות את הלומדים לכל השאלות והמשימות שבחוברת העבודה, אלא על המורה להתאים את המשימות ללומדים השונים. חוברת העבודה ידידותית ללומדים ומעודדת אותם להתמודד עם המטלות השונות באופן עצמאי. החוברת מוסיפה מעגלי הרחבה והעשרה לניתוח סיפורי התנ"ך, ומביאה חומר רלוונטי מתחומי דעת נוספים. המשימות המגוונות שבחוברת מתייחסות לנושאים, לתכנים ולערכים, המשתקפים מספר שמואל ב. המשימות מכוונות להיכרות עם הדמויות המרכזיות – התנהגותן, תכונותיהן ואופיין – ולהיכרות עם סוגות ספרותיות מקראיות, כגון: שירה-קנה, משל וסיפור.

בחוברת משימות מגוונות בדרגות קושי שונות:

1. סידור על-פי רצף אירועים.
2. השלמת משפטים (קלוז).
3. טבלאות השוואה ומיון.
4. תרשימי זרימה.
5. השערה וניבוי.

כדי להיענות לצרכים וליכולות השונים של הלומדים בכיתה, הוספנו בחלק ו במדריך למורה משימות הרחבה והעמקה. המורה יתאים את המשימות ללומדים לפי שיקול דעתו.

לאורך הלימוד מלווים את הלומדים חמישה "חברים" בני דמותם של ילדים מסביבתם. כל "חבר" אחראי לפיתוח כשרים ומיומנויות בתחומים שונים. האינטראקציה עם ה"חברים" עושה את הלמידה למעניינת יותר.

איילת השואלת

איילת "אחראית" על תחום הפרשנויות ואגדות חז"ל. היא שואלת שאלות שנובעות מתוך קושי מסוים בטקסט המקראי. איילת מראה שהטקסט המקראי אינו חד-משמעי, אלא אפשר לפרשו בדרכים שונות. היא מפגישה את הלומדים עם פרשנים מתקופות שונות, מעמתת דעות של פרשנים שונים, ומבקשת מהלומדים לנקוט עמדה ביחס לפירושיהם.

במקרים רבים אפשר להקדים ולשאול את הלומדים את שאלותיה של איילת.

חנן הסקרן

חנן מביא את הרקע המדעי לסיפורי המקרא, כלומר קטעי מידע מילוליים וחזותיים, הבאים להסביר ולפרש נושאים ומושגים שמופיעים בסיפור המקראי. קטעי המידע יסייעו ללומדים להבין טוב יותר את התוכן, את הרעיונות ואת המושגים שבספר. קטעי המידע קצרים ותמציתיים, ומתאימים לרמת יכולת הקריאה של הלומדים. הלומדים קוראים את קטעי המידע, מנתחים את תוכנם, מסיקים מסקנות ומגיעים להכללות. החשיפה לטקסטים האינפורמטיביים מעוררת את סקרנותם של הלומדים, ולכן אנו ממליצות למורה לעודד את הלומדים לשאול שאלות – "מה עוד אני רוצה לדעת על הנושא?" – ולחפש תשובות לשאלות.

ינאי הלשוני

ינאי "אחראי" לתחום הלשוני. מטרתו היא לקרב את הלשון המקראית לעברית בת־זמננו, שבה מדברים הלומדים. ינאי מנתח פסוקים מבחינה לשונית, מוצא קשרים בין מילים מאותו השורש, מחפש פירושי מילים במילון, ומשבץ ביטויים וצירופי לשון מן המקרא במשפטים בעברית בת ימינו.

כדי לשנן את הביטויים וצירופי הלשון אנו מציעות להרבות בפעילויות לשוניות מאתגרות:

- הלומדים ישבצו את הביטויים והניבים שנלמדו במשפטים בעברית של ימינו.
- הלומדים יחברו סיפורים קצרים, ובהם יעשו שימוש בביטויים ובניבים שנלמדו בכיתה.
- הלומדים יחברו חידות, כגון: מי אני? מי אמר למי? מה פירוש? באיזה הקשר? חידות בצירים.
- הלומדים יחברו תשבצים.
- הלומדים ייצרו משחקים לשוניים, כגון: מילה ופירושה, משפחות מילים, התאמת ביטוי לתמונה, מילים נרדפות.
- הלומדים יחפשו במילון פירושים למילים וביטויים מקראיים.

העיסוק השיטתי בניתוח הפסוקים יפתח אצל הלומדים יכולת קריאה והבנה של טקסט מקראי.

ינאי מנתח סוגות ספרותיות במקרא, כגון: שירה, קינה, משל ופרוזה, מבחינת תוכן ומבחינת האמצעים האמנותיים שבהן. ינאי מקנה ללומדים את המושגים הספרותיים: תקבולת, מילה מנחה, חזרה, ריבוי פעלים, דימוי ומצלול.

ינאי מביא פתגמים וניבים, שמתאימים למסר של הסיפור המקראי. משימות אלה עשויות להיות משימות בחירה או העשרה – לפי שיקול דעתו של המורה. השפה העברית של זמננו נשענת על לשון המקרא, ולכן חשוב לשנן פסוקים וביטויים מן המקרא, כדי שיעשירו את האוצר הלשוני של הלומדים.

חן המדמיין

מטרת הפעילות בתחום זה היא פיתוח חשיבה מקורית ויצירתית, השלמת פערים בטקסט המקראי, הבעת רגשות ונקיטת עמדות. חן מעורר את דמיונם של הלומדים, נושא אותם על כנפי הדמיון אל זירת ההתרחשות, ומפגיש אותם עם דמויות, עם מקומות ועם סיטואציות. חן מגרה את הלומדים לתת דרור לדמיונם, ומעודד אותם להביע זאת בכתב ובצויר.

מדור זה מאפשר ללומדים לפתח את כוח היצירה והדמיון שלהם. הלומדים יוכלו להוסיף מתוך עולמם למסופר במקרא. חן משכלל את כושר ההבעה של הלומדים ומלמד אותם כתיבת דרשי, מודעה, ריאיון, ברכה, מכתב, הסכם, צוואה, יומן אישי וכתיבה עיתונאית. כך הוא מקנה ללומדים את האפיונים התוכניים והצורניים של כל תת-סוגה. כדי לעורר את המוטיבציה של הלומדים לכתיבה חשוב מאוד להתייחס לתוצרים של הלומדים.

אנו מציעות דרכים אחדות להתייחסות זו:

א. קריאת התוצרים בכיתה לפני המליאה והזמנת השומעים להתייחס, להגיב ולבקר.

ב. הצגת התוצרים בסביבה הלימודית.

ג. פרסום התוצרים בעיתון כיתתי. הלומדים יבחרו שם לעיתון.

ד. איסוף התוצרים בפורטפוליו אישי/פורטפוליו כיתתי.

רונית המשפטנית

רונית בודקת את משמעות החוקים, את תפקידם ואת חשיבותם. רונית שואלת לאופיים המוסרי של חוקים בתרבויות שונות, עושה השוואות בין המערכת השיפוטית המקראית ובין המערכת השיפוטית בימינו, ומבהירה ללומדים מושגים שקשורים למערכת החוק והמשפט: חוזה, הסכם, צדדים, כתב תביעה, כתב הגנה, סנגור, קטגור, וכו'.

אנו ממליצות להעלות את המושגים לדיון בכיתה מבחינת הערכים הגלומים בהם והתוקף המוסרי שלהם.

ד. הסביבה הלימודית

אנו מציעות להקצות מקום מיוחד להקמת סביבה לימודית, שנבנית נדבך על נדבך בידי הלומדים עצמם. באמצעותה יעשירו הלומדים את היקף ידיעותיהם ויחוו חוויות אינטלקטואליות. הסביבה הלימודית תכלול אלמנטים שימשו רקע לסיפור המקראי:

- מפת ארץ-ישראל בתקופת המקרא.
- תמונות אתרים.
- ספרי יעץ (ראו רשימה בהמשך).
- קלטות/תקליטורים שבהם הקליטו הלומדים תוצרים מקוריים שלהם.
- מרכז תיאטרון, ובו תלבושות, כלי איפור ואביזרים.
- מרכז ציור ומלאכת יד, ובו חומרים שונים: גרסאות, חומר, פלסטלינה, צבעים, קש, נצרים, רפיה, ניירות צבעוניים.

מרכז לשוני, ובו:

א. כיס "ניבים וביטויים": בכל יחידת לימוד בוחר ינאי הלשוני ניבים וביטויים חשובים. אנו מציעות שהלומדים ירשמו את הביטויים על רצועות בריסטול, יעטרו אותם ויתלו אותם במקום בולט בסביבה הלימודית. הביטויים שיוחלפו ייאספו ל"כיס", כדי שהלומדים יוכלו לשוב ולעיין בהם.

ב. כיס "אני מביע את דעתי": בכיס זה ייאספו תוצרים של הלומדים שבהם מוצגות דעותיהם על אישים, על מעשים ועל אירועים. כדי להקל את הכתיבה אנו מציעות לתלות ליד הכיס משפטי פתיחה, כגון: התאכזבתי מ.... כי..., התגאיתי ב.... כי..., לדעתי היה צריך..., שמחתי על.... כי..., אני חושש ש.... כי..., אני מודאג מ.... כי.... הצעות ל"כיסים" נוספים: פינת המודעה הקטנה, תיבת דואר, משחקים, שעשועונים, תשבצים, מנהגים קדומים.

מרכז ספרי יעץ ואתרים

אבן שושן א', קונקורדנציה חדשה לתנ"ך, מהדורה מתוקנת, ירושלים, 1988.

אבניאון איתן (עורך), המילון האנציקלופדי של המקרא, תל אביב, 2003.
הופמן י' (עורך), האנציקלופדיה הישראלית לתנ"ך, א – ג, גבעתיים, 1988.
סוקניק א"ל (ואחרים, עורכים), אנציקלופדיה מקראית, א – ט, ירושלים, תש"י – תשמ"ט.

רדי צבי וח' רבין, המילון החדש לתנ"ך, א – ג, ירושלים, 1989.

אתרים באינטרנט

מקראנט

<http://www.mikraot.org.il>

המלוכה בישראל

<http://www.amit.org.il/learning/bible/king/index.htm>

עיר דוד בעקבות התנ"ך

<http://www.cityofdaavid.co.il/index.html>

ה. תיק עבודות – פורטפוליו

הלומדים יוכלו לבנות לעצמם תיקי עבודות (קלסר יכול לשמש לכך), ובהם יאספו את יצירותיהם ואת אוסף עבודותיהם במשך תהליך הלמידה. אוסף העבודות יציג את תהליך הלמידה, את ההתפתחות הלשונית, את יכולת ההתבטאות בכתב ואת היצירתיות של הלומדים. הכנת תיק עבודות מיוחד שכזה תעורר אצל הלומדים מוטיבציה, ותעלה את רמת התוצרים הן מבחינת תוכנם והן מבחינת המראה האסתטי שלהם.

הלומדים יוכלו לדפדף בתיקי העבודות שלהם ולהיזכר באישים, באירועים ובמקומות שעליהם למדו. כן יוכלו הלומדים לבקר את עבודותיהם באופן רפלקטיבי ממרחק של זמן, להסיק מסקנות, ובהתאם לכך לשפר את עבודותיהם בעתיד.

בנוסף יוכלו הלומדים לעלעל בעבודות חבריהם וללמוד מהן. תלמידים, שירצו להתייחס לעבודה של חבר, יצרפו לתוך תיק העבודות של החבר דף, ובו תגובתם. חשוב לשוחח עם הלומדים על אופייה של הביקורת – שתהיה עניינית ובונה. רצוי להכין עם הלומדים, ובעצה אחת עמם, דף מיוחד, ובו יירשמו התגובות והביקורת של המורה ושל החברים.

כדאי שבדף יופיעו משפטי פתיחה שיקלו את הכתיבה, כגון:
נהניתי מ....

אני מציע לך...

לדעתי, כדאי היה...

אני חושב ש...

זה מזכיר לי ש...

הצעות לארגון תיק העבודות

– לפי רצף הפרקים והאירועים.

– לפי נושאים: אישים, אירועים, ביטויים וניבים, מקומות ואתרים, השלמת פערם, דעות ועמדות, יצירה.

ו. הרחבות והסברים לתוכן הפרקים והנחיות לביצוע בספר שמואל ב

על התנ"ך

1. במשימה זו מכירים הלומדים את חלוקת התנ"ך לשלוש חטיבות ואת מיקומו של כל ספר בחטיבות השונות, את שמות הספרים, ואת הסברי השמות בתורה ובנביאים ראשונים.

תורה: בראשית, שמות, ויקרא, במדבר, דברים.
נביאים: יהושע, שופטים, שמואל, מלכים, ישעיהו, ירמיהו, יחזקאל, תרי עשר.

כתובים: תהילים, משלי, איוב, שיר השירים, רות, איכה, קהלת, אסתר, דניאל, עזרא ונחמיה, דברי הימים.

התנ"ך מחולק לפרקים ולפסוקים. החלוקה לפרקים היא חלוקה נוצרית, המיוחסת לבישוף האנגלי סטפן לנגטון בתחילת המאה ה-13 לספירה. כעבור כמאה שנה נתקבלה חלוקה זו גם על היהודים. החלוקה לפרקים לא תמיד תואמת את העניין והנושא.

החלוקה לפסוקים היא חלוקה יהודית במקורה, ונעשתה כדי להקל על קריאת התורה. החלוקה לפסוקים מיוחסת לסופרים בעלי המסורה כבר בראשית תקופת בית שני.

2. פרשת השבוע

הקטע מן התורה שנוהגים לקרוא בציבור בבית הכנסת בשבת נקרא "פרשת השבוע".

התורה מחולקת ל-54 פרשות וקוראים אותן במחזור של שנה אחת – משמחת תורה ועד שמחת תורה (בימי קדם נהגו בארץ-ישראל לקרוא את התורה במחזור של שלוש שנים, לפי חלוקה של 154 פרשות). מתחילים את הקריאה בשבת הראשונה שלאחר שמחת תורה, ולכן שבת זו נקראת "שבת בראשית". כל פרשה כוללת פרקים אחדים (החלוקה של התנ"ך לפרקים, כפי שאנו מכירים אותה, היא מתקופה מאוחרת יותר, מהמאה ה-13. חלוקה זו התקבלה במהדורות התנ"ך המודפסות רק החל מהמאה ה-16). שם הפרשה נקבע על-פי המילה הראשונה שבה מתחילה הפרשה, או על-פי מילה אחרת שמופיעה בתחילת המשפט הראשון. כל פרשה נחלקת לשבע פרשיות (פסקאות), ובבית הכנסת קוראים אותה שבעה אנשים העולים לתורה. סדר הקוראים הוא: כהן, לוי ו"ישראל" (מי שאינו כהן ולוי) ועוד ארבעה מוזמנים. הסימון לקוראים מופיע בשולי הדף: שני, שלישי וכו'. בשבתות נהוג להזמין

לעלייה לתורה שבעה קוראים ועוד "מפטיר". ה"מפטיר" הוא הקטע המסיים את הפרשיה השביעית, והוא מקשר בין פרשת השבוע לבין ההפטרה.

3. הפטרה

הפירוש המילולי של המילה "הפטרה" הוא דברי סיום. ההפטרה היא קטע מתוך אחד מספרי הנביאים, שנקרא לאחר סיום קריאת התורה בבית הכנסת בשבת. המונח העברי "מפטיר" מתייחס, ככל הנראה, אל המסיים את סדר הקריאה בציבור מכתבי הקודש. המשנה (מגילה ד) מכירה את עקרון ההפטרה בשבתות ובחגים, אך אינה מוסרת דבר על תולדותיו. בתוספתא (חיבור תנאי מאוחר מן המשנה) פורטו הפטרותיהן של ארבע משבתות השנה, ובתלמוד הורחבה היריעה והיא כוללת גם את ההפטרות לחגים וכן לשבתות חול-המועד וחנוכה, לתשעה באב ועוד. עם זאת אין בתלמוד רשימת הפטרות סדירה לרוב שבתות השנה, וקביעת ההפטרות התפתחה לה לאטה במרוצת הדורות. גם כיום ידועים מנהגים מתחלפים באשר למקצת ההפטרות ולנקודות הפתיחה והסיום של הפטרות אחרות.

קטעי ההפטרה לקוחים מספרי הנביאים, ולכולם יש קשר תוכני או סגנוני לפרשה מהתורה או לחגים וימים טובים, שחלים ביום הקריאה. למשל: בפרשת "בשלח" שבספר שמות מופיעה "שירת הים", ולכן ההפטרה היא "שירת דבורה", והשבת נקראת "שבת שירה"; במנחה ביום הכיפורים מפטירים בספר יונה, מכיון שהוא עוסק בחזרה בתשובה של אנשי נינווה; ובשחרית של יום כיפור מפטירים בישיעה פרק נח, העוסק בתיקון פני החברה ובצום הרצוי.

קריאת ההפטרה היא אחת הדרכים לכבד את באי בית הכנסת במצוות.

נער העולה לתורה בזמן ברה-מצווה שלו קורא גם הוא את ההפטרה.

פרשות מיוחדות לשבתות מיוחדות

- **שבת בראשית:** השבת הראשונה שלאחר שמחת תורה, שבה קוראים את פרשת "בראשית".
- **שבת שקלים:** השבת שלפני ראש חודש אדר, שבה הכריזו על העלאת מס שקלים שנתי לצורכי ציבור.
- **שבת זכור:** השבת שלפני פורים, ובה קוראים את סיום פרשת "כי תצא": "זְכוֹר את אשר עשה לך עמלק".
- **שבת שירה:** השבת שבה קוראים את "שירת הים" שבפרשת "בשלח", ומפטירים ב"שירת דבורה".

- **שבת החודש:** השבת שלפני ראש חודש ניסן, שבה קוראים כי ניסן הוא ראש חודשים.
- **שבת הגדול:** השבת שלפני פסח, הנקראת כך בשל הנסים הגדולים שנעשו בחודש זה לבני ישראל בצאתם ממצרים.
- **שבת חזון:** השבת שלפני תשעה באב. ההפטרה נפתחת בישיעה א: "חזון ישעיהו בן אמוץ".
- **שבת נחמו:** השבת שלאחר תשעה באב, ובה מפטירים מישיעה מ: "נחמו נחמו עמי".
- **שבת שובה/שבת תשובה:** השבת שחלה בעשרת ימי תשובה, בין ראש השנה ליום הכיפורים. ההפטרה של שבת זו פותחת בהושע יד ב: "שובה, ישראל, עד ה' אלוהיך".

4. טעמי המקרא

הטעמים התפתחו כנראה בהדרגה עוד מתקופת בית שני. סימני הטעמים נוספו כנראה על-ידי אנשי המסורת הטברנית. חז"ל הציעו דעות שונות ביחס לזמן היווצרותם של הטעמים, והדעה המקדימה סוברת שהטעמים הם הלכה למשה מסיני. בגמרא, במסכת ברכות (סב ע"ב) מתוארת כבר קריאת מקרא בטעמים.

לטעמים שלושה שימושים עיקריים:

תחבירי: סימני פיסוק. כך, למשל, הטעם "סוף פסוק" משמש כנקודה בסוף משפט ולעתים כסימן קריאה או סימן שאלה בהתאם להקשר. הטעם "אתנחתא" משמש כפסיק באמצע משפט. לכל מילה יהיה בדרך כלל טעם אחד בלבד.

פונטי: הטעמת המילה: האם היא במלעיל או במלרע? כלומר היכן שמים את ההטעמה. ברוב המקרים יבוא "טעם המקרא" בהברה בה נמצא הטעם במילה. כך, למשל, הטעם יכול לעזור לנו לדעת אם אומרים בְּרַךְ (חלק מהרגל) או בִּרְךְ (נתן ברכה).

מוסיקלי: מנגינה קריאה. לכל טעם יש ניגון מסוים, המורכב מצירוף כמה תווים, שמעשיר את הקריאה ועושה אותה מלודרמטית, נותן פירושים לתוכן הנקרא ואף ממחיש אותו היטב. למשל: אם יש טעם עוצר במילה ו"יתמהמה", אפשר לחוש את ההתמהמהות.

מדרג הטעמים

הטעמים מדורגים בעיקר לפי חוזק העצירה. ככל שהעצירה גדולה יותר – הטעם חשוב יותר. שני הטעמים המפסיקים החשובים ביותר הם: "סוף פסוק" ("סילוק") ו"אתנח" ("אתנחתא"). "סוף פסוק" מופיע פעם אחת בסוף כל פסוק מתחת להברה המוטעמת.

הוא דומה בערך לסימן הפיסוק נקודה בימינו. הרבה חושבים בטעות שהנקודתיים, שבאות בדפוס המקרא בסוף הפסוק, הן הסימן של טעם המקרא "סוף פסוק". הסימן של הטעם הוא כשל מתג קטן, ומקורן של הנקודתיים הוא בהשפעה של הדפוסים הנוצריים של התנ"ך, שנהגו לסמן כך את סופי הפסוקים.

"אתנח" הוא סימן שמחלק את הפסוק לשני חלקים לא בהכרח שווים, ולכן אין הוא יכול להופיע יותר מפעם אחת בפסוק (למעט מקרה אחד יוצא דופן, בו הוא מופיע פעמיים באותו פסוק), אבל יש הרבה מאוד פסוקים בלעדיו. אפשר לומר שהוא דומה בערך לנקודה-פסיק (במשפטים ארוכים) או לפסיק (במשפטים קצרים) בפיסוק המקובל בימינו.

קרי וכתוב

במקומות רבים במקרא מעירה המסורה בשולי העמוד, שיש לקרוא מילה מסוימת שלא כפי שהיא כתובה. בעלי המסורה לא תיקנו את הטקסט במקומות אלה והשאירו אותו כמות שהוא, אלא העירו בצד כיצד יש לקרוא מילים אלה. לתופעה זו נקבעו מונחים בארמית: המילה בצורתה הכתובה נקראת **קְּתִיב**, ואופן קריאתה נקרא **קְּרִי**.

כיצד נוצרו הבדלי הגרסאות? על כך כותב רד"ק בהקדמתו לפירושו לספר יהושע: "ונראה כי המילות האלה נמצאו כן, לפי שבגלות ראשונה אבדו הספרים וניטלטלו, והחכמים יודעי התורה מתו. ואנשי כנסת הגדולה שהחזירו התורה ליושנה מצאו מחלוקת בספרים והלכו בהם אחר הרוב לפי דעתם. ובמקום שלא השיגה דעתם על הבירור, כתבו האחד ולא ניקדו, או כתבו מבחוץ ולא כתבו מבפנים, וכן כתבו בדרך אחד מבפנים ובדרך אחד מבחוץ".

בכמה מן המקומות לא די בהסבר הנ"ל, כי הנוסח בהם לא היה מסופק כלל, ואף-על-פי-כן שינו מפני הכבוד. למשל: במקום "ישגלנה" (דברים כח, ל); שינו ל"ישכבנה". כדי להתאים את הגרסה לשפה התקינה, כגון בשמואל ב כ, טו: "ויקלהו" כתיב, "ויקלהו" קרי.

כתיב וקרי

כאשר היה ברור לבעלי המסורה שהמילה בטקסט מוטעית, הם העדיפו במקום לתקן את הטעון תיקון להשאיר את המילה ככתבה (הכתיב), ורק העירו בצדי העמודים על הנוסח הנכון שיש לקרוא (קרי). שמות כא, ח הכתיב: "אשר לא יעדה", והקרי: "אשר לו יעדה".

כתיב ולא קרי

לפעמים יש מילים הכתובות, אך אינן נקראות כלל, כגון בשמואל ב יג, לג: "כִּי־אִם אֲמֹנֹן לָבֹדוּ מֵת" כתיב, "כי אמנון לבדו מת" קרי.

קרי ולא כתיב

יש לפעמים מילים הנקראות – אף שאינן כתובות, כגון בשמואל ב ח, ג: "בלכתו להשיב ידו בנהר" כתיב, "בלכתו להשיב ידו בנהר פרת" קרי.

פרק א

הנער העמלקי מבשר לדוד על מות שאול בגלבע (פסוקים א – טז)
1. ספר שמואל ב פותח "ויהי אחרי מות שאול ודוד שב מהכות את העמלק, וישב דוד בצקלג ימים שָׁנִים".

פסוק זה מחבר את סיפור נפילת שאול ובניו בגלבע (שמואל א לא) לסיפור קבלת הבשורה על מותם ותגובת דוד (שמואל ב א).

הסופר המקראי מבהיר בפסוק זה את זמן ההתרחשות: התקופה שאחרי מות שאול ויומיים לאחר שחזר דוד לעיר צקלג, לאחר שהכה את עמלק (שמואל א כט – ל). מכאן ניתן להבין שהנצחון של דוד על העמלקים אירע בדיוק באותו היום שבו הובס שאול בגלבע. הסופר המקראי יוצר בכך הנגדה בין נצחון דוד לתבוסת שאול. פסוק א עונה גם על השאלה: היכן היה דוד בזמן המלחמה בגלבע? בשמואל א כט – ל מסופר שדוד הצטרף לצבא הפלשתי במלחמתו בישראל, אולם בהגיעו לעיר אפק דחו אותו סרני פלשתים, ולכן שב לצקלג. כשהגיע לצקלג, גילה דוד שהעמלקים פשטו עליה, שרפו אותה באש ושבו את תושביה. דוד רדף אחרי העמלקים, הכה אותם והחזיר את השבויים ואת רכושו לעיר צקלג. לשם הגיע הנער העמלקי, ובפיו הבשורה על מות שאול ובניו.

הנער העמלקי סבר שדוד ישמח לשמוע על מות שאול ויגמול למי שהרג אותו – אך גם חשש שמא יתעצב דוד כשישמע על תבוסת ישראל ומות יהונתן. לכן הופיע בבגדים קרועים ואדמה על ראשו, כדי ליצור רושם שהוא אָבֵל.

הנער העמלקי בחר לבשר לדוד את הבשורות בהדרגה, "מהקל אל הכבד". הנער סידר את הבשורות לפי סדר חשיבות הדברים. הוא פתח בבשורה שחשב שהיא ה"קלה" יותר לדוד – תבוסת העם; ואת הבשורה ה"קשה" ביותר, לפי הבנתו, השאיר לסוף – מות שאול ויהונתן.

גם המבשר, שהגיע לעלי לאחר תבוסת ישראל באבן העזר (שמואל א ד, טז – יח) בחר לבשר את הבשורות "מהקל אל הכבד". הסיפורים המתארים את סופו של בית שאול ונפילת בית עלי בנויים ממוטיבים ומלשונות דומים. בשני הסיפורים חנו הפלשתים, אויבי ישראל, באפק; בשתי המלחמות (אבן העזר והגלבע) הובסו ישראל, בידי הפלשתים; בשתי המלחמות מתו המנהיג ובניו ורבים מן הלוחמים; בשני הסיפורים מתוארת הופעתו של מבשר אָבֵל, המביא את הבשורה הקשה. כוונת

המספר ללמד כי מנהיגים שחטאו, סופם שיאבדו את מנהיגותם וגם את שושלתם וגם ישראל יובס (עלי אינו מוצג כמי שחטא, אלא כמי שלא הוכיח את בניו שחטאו).

הנער העמלקי אמר "נְקֹרָא נְקֹרִיתִי" (לשון הכפלה) כדי להדגיש שהגיע לגלבוץ במקרה. יש הסבורים שזו הוכחה שסיפורו של הנער בשקר יסודו.

נראה שהנער היה מן האספסוף, שהיה פושט על החיילים המתים ובזז אותם.

הנער העמלקי סיפר שראה את שאול נופל מפני שאחזו שבץ (כפי שקרה לעלי), ולכן לא יכול היה שאול לפגוע בעצמו וביקש מהעמלקי להמיתו. הנער המית את שאול המלך, וטען שהייתה זו המתת חסד. בהנחה שהעמלקי דיבר אמת נוצר ניגוד אירוני: שאול נמנע מלהרוג את כל עמלק – ונהרג על-ידי עמלקי.

הנער העמלקי הביא את הנזר והאצעדה של שאול – הוכחה שלפחות חלק מהסיפור שלו אמיתי.

נזר הוא כיסוי ראש עגול מיוחד למלכים ולכהנים. אצעדה היא צמיד על הזרוע.

הבאת הנזר לדוד היא עדות לכך שהכול, ובכללם העמלקי, ידעו שדוד הוא יורשו של שאול המלך.

לאחר ששמע דוד את הבשורה, במקום לשמוח על מות האיש, שרדף אותו ימים רבים וניסה להתנקש בחייו – הוא מתאבל עליו. דוד ואנשיו ספדו, בכו וצמו על שאול ועל יהונתן, על עם ה' (הלוחמים) ועל בית ישראל (הפירוט על-פי סדר דרגת החשיבות). תיאור האבל (פסוק יב) מרובה בפעלים, המעצימים את העצב על האובדן. פירוט המושאים – "על שאול ועל יהונתן בנו ועל עם ה' ועל בית ישראל" – בהדרגה ממחיש את גודל האסון בעיני דוד. דוד מוצג כמי שטוען בתוקף שאין לפגוע במשיח ה', אפילו אם הוא אויבו. דוד הרג את הנער העמלקי כי לא ירא "לשחת את משיח ה'". דאגה זו למשיח ה' נועדה להגן על המלך, ועשויה לרמוז גם למעמדו העתידי לבוא של דוד.

חשוב להדגיש את תכונת החסד של דוד, המצדיקה את בחירתו למלך ישראל.

2. ההבדלים בין שתי הגרסאות המתארות את מות שאול:

שמואל א פרק לא	שמואל ב פרק א
את שאול מצאו "המורים אנשים בקשת". שאול פחד מהם מאוד.	"הרכב ובעלי הפרשים הדביקהו".
שאול ביקש מנושא כליו להורגו, כדי שהפלשתים לא יתעללו בגופתו. נושא הכלים סירב.	שאול ביקש מהנער העמלקי למותת אותו כי אחזו השבץ. הנער העמלקי הסכים.
שאול נפל על חרבו והתאבד.	הנער העמלקי ראה את שאול נשען על חניתו.

גרסה נוספת לסיפור מותו של שאול מצויה בספר דברי הימים א, פרק י פסוקים א-ה.

דוד מקונן על מות שאול ויהונתן

(פסוקים יז – כז)

1. הקינה היא יצירה שירית הנאמרת כהספד ליחיד, למנהיגים, לעם, לארץ או לעיר שפקדם אסון. לעתים הייתה הקינה מלאכתן של מקוננות מקצועיות. הקינה הייתה נפוצה בתרבויות קדומות, ונשתמרו קינות שונות המשמשות יסוד להשוואה.
 - היסודות המאפיינים את הקינה:
 - דיבור בשבח מעלתם של הנפטרים.
 - הזמנת אנשים ונשים להשתתף בצער המספד והקינה.
 - קללת המקום.
 - פתיחה בלשון "איך" או "איכה".

המשפט הפותח, "ללמד בני יהודה קשת", אינו חלק מהקינה, אלא הערה מאת מחבר הספר.

משפט זה מעיד שמטרת הקינה לעודד את בני יהודה ללמוד להילחם ביתר מקצועיות. כדי להתגבר על נפילת הגיבורים והתבוסה יש להקים צבא איכותי, מאומן ומצויד, שיוביל את ישראל לנצחון על הפלשתים וישחרר אותם מעולם.

בתרגום השבעים המילה "קשת" חסרה, ולפיכך אפשר לפרש את הפסוק – ללמד את הקינה.

דוד ציווה ללמד את בני שבטו את הקינה הזאת, כמו שעשה משה (דברים לא, כב): "ויכתב משה את השירה הזאת ביום ההוא וילמדה את בני ישראל"; ובתהילים ס, א: "למנצח על שושן עדות מקתם לדוד – ללמד".

המאפיין את קינת דוד הוא ריבוי הפניות. בכל פסוק כמעט יש פנייה: אל ישראל, אל המבשרים (האלמונים), אל הרי הגלבוע, אל בנות ישראל, אל שאול ויהונתן. הפניות נותנות לקינה אופי חי וישיר. ביטויי הרגשות עזים וחודרים אל הלב. הפניות מופנות אל דוממים או אל אנשים, שאינם חיים או נוכחים ואינם יכולים לשמוע. גם המשאלות המובעות בקינה – לא לבשר בערי הפלשתים ואל טל ואל מטר על הרי הגלבוע – אינן מציאותיות, והן אמצעי ספרותי המעצים את ביטויי הרגשות בשיתוף אנשים וכוחות רבים באבל על האסון.

2. פסוק יט. "הצבי ישראל"

א. הצבי לשון חמדה ותפארת, והוא גזור מהשורש הפרוטושמי צ'ב'י' בדומה לישעיה יג, יט ועוד.

ב. הצבי באוגריתית: כינוי לאצילי העם.

3. שאלה רטורית היא שאלת תמיהה שאינה מצריכה תשובה, משום שהתשובה ברורה לשומע או לקורא. השאלה הרטורית היא תכסיס ספרותי, שבאמצעותו ניתן למשוך את תשומת לב השומעים או הקוראים, משום שנדמה להם כאילו אליהם מופנית השאלה והם נדרשים להשיב עליה. שאלות רטוריות נמצאות למכביר בספרי התנ"ך, בעיקר בנאומי הנביאים.

4. פסוק כ. שמחת הנשים על הנצחון היא מוטיב חוזר. אפשר להשוות לשופטים יא, לד: "ויבא יפתח המצפה אל ביתו והנה בתו יצאת לקראתו בתפים ובמחלות".

שמואל א יח, ו: "ויהי בבואם בשוב דוד מהכות את הפלשתי ותצאנה הנשים מכל ערי ישראל לשיר והמחלות לקראת שאול".

כעת התהפך המצב: בנות ישראל מקוננות – ובנות פלשתים שמחות. הפנייה היא פנייה רטורית, שכן המקונן יודע שאויביו צוהלים ועולזים.

בפסוק זה יש חזרה על צליל כמו אליטרציה: "אל תגידו בגת".

5. פסוקים כא – כב. הרי הגלבוע

שטחם של הרי הגלבוע 150 קמ"ר, גובהם כ-500 מ' מעל פני הים, והם סמוכים לבקעת הירדן החרבה. על רקע גיאוגרפי אקלימי זה יש להבין את צחיחותם למחצה, ואפשר לומר שנתגשמה בהם קללת דוד. להרי הגלבוע הייתה חשיבות כלכלית וערך אסטרטגי רב. למרגלותיהם נובעים מעיינות, ומכאן בא לו שמו: גל – גולות מים, בוע – מבוע, מים פורצים ונובעים.

מוטיב קללת המקום רווח בקינות אחרות. לדוגמה: בעלילה האוגריתית **אקהת** מקלל דנאיל אבי אקהת את הטבע, לאחר שנמצאה גופת בנו, בקללה בלשון דומה.

בימי קדם היו לחייל הרגלי שלושה אמצעי הגנה: מגן, שריון וקסדה. בתקופה הקדומה היה המגן עגול, עשוי עור ועץ, ומחוזק בדסקיות מתכת. מגן, שנפגע רבות ממכות חרב או חנית, נפגם ויצא מכלל שימוש, ולכן מכון הכתוב שמגן שאול נפגם והושלך ככלי שאין חפץ בו.

לפני היציאה לקרב נהוג היה למשוך בשמן את עור המגן (ישעיה כא, ה) – כנראה כדי שכלי התקיפה יחליקו עליו בפוגעם בו. המגן של שאול לא נמשח בשמן, ולכן לא מילא את תפקידו בהגנה על הגיבורים. בפסוקים אלה עיצור חוזר: ג, מ, כמו: נגעל, מגן, גבורים.

פסוק כג .6

ב. יהונתן היה ידידו ובעל-בריתו של דוד, אך מעולם לא הצטרף לדוד. גם כאשר שאול רדף אחרי דוד, נשאר יהונתן נאמן לאביו. אומנם בין שאול ויהונתן היו התנגשויות וחיכוכים (שמואל א יד, כט – ל, מג – מה; כ, ל – לד), אבל בסוף מתו זה לצד זה בשדה הקרב.

ג. הנשר מוזכר במקרא: "הנה כנשר ידָאָה ופרש כנפיו" (ירמיה מח, מ); הנשר הוא עוף טמא האסור לאכילה (ויקרא יא, יג); ובשמות יט, ד: "וְאֶשָּׂא אֶתְכֶם עַל כְּנָפֵי נְשָׂרִים".

"מנשרים קָלוּ, מאריות גִּבְרוּ" העמדת שמות העצם בראש המשפטים הקצרים – מטרתה להדגיש שהם היו מהירים אפילו מנשרים וחזקים אפילו מאריות. כאן משתמש דוד בהשוואה בדרך הייתור: חזקים יותר מאריות וקלים יותר מנשרים.

פסוק כד .7

פנייתו של דוד אל הנשים בישראל, וכן הצגת בנות פלשתים (פסוק כ), מראות כי לנשים היה מקום במארג המדיני.

פסוק כה .8

המשפט "איך נפלו גבורים", שהופיע בפסוק יט, חוזר – אך בסדר הפוך: המשפט הורחב על-ידי תוספת "בתוך המלחמה", והמשפט "על במותיך חלל" חוזר עם תוספת "יהונתן".

פסוק כו .9

הפנייה הישירה אל יהונתן, כאילו הוא עדיין בחיים, מעידה על הקושי וחוסר היכולת של דוד להשלים עם מותו של יהונתן. דוד מבטא את צערו וכאבו במילים "צר לי עליך". דוד מכנה את יהונתן "אחי" – ביטוי המדגיש את יחסי הקרבה ביניהם.

שמות התואר "הנאהבים והנעימים" חוזרים כאן, אך בצורה אישית יותר: "נעמת לי", "אהבתך לי". הם גם מחוזקים על-ידי תואר הפועל

"מאוד" וגם על-ידי השוואה בדרך הייתור: "מאהבת נשים". פסוק זה הוא שיאה של הקינה. דוד מביע את רגשותיו בצורה אישית ומשתמש בכינוי הגוף הראשון "לי" שלוש פעמים. בד בבד משתמש דוד בכינוי הגוף השני: "עליך", "נעמת", "אהבתך" – רמז לקשר ההדוק בין דוד ליהונתן.

10. לקינת דוד מסגרת: סופה דומה לתחילתה. הקריאה: "איך נפלו גבורים" מופיעה בבית הראשון ובבית האחרון, המסיים את הקינה. קריאה זו מופיעה גם בפסוק כה, והיא מעין פזמון חוזר. השורש נ,פ,ל, מציין את הנפילה מעולם החיים לעולם המתים.

11. קינת דוד כתובה ב"ספר הישר" – ספר מן הספרים שהיו לישראל ואבדו. ספר הישר נזכר גם בשירת יהושע במלחמה בעמק איילון: "שמש בגבעון, דום! וירח – בעמק אֵילון... עד יקם גוי איביו, הלא היא כתובה על ספר הישר" (יהושע י, יג).

לפי תוכן המובאות מספר הישר נראה שהיה זה ספר של שירות קדומות, הקשורות למלחמות ישראל.

12. חשוב שהלומדים יידעו בעל-פה משפטים מתוך הקינה, שהם נכסי-צאן ברזל של התרבות הישראלית.

העתקת הקינה הוא עוד אמצעי לזכירתה.

פרק ב

שבטי ישראל מתפלגים לשתי ממלכות

(פסוקים א – יא)

1. דוד שאל את ה' אם לעבור מצקלג לאחת מערי יהודה. לאחר שקיבל תשובה חיובית, שאל לאיזו עיר יעלה. השאלה הייתה כנראה באמצעות האפוד, שהביא עמו אביתר הכהן לאחר שהצליח להימלט מהטבח שעשה שאול בכהני נוב (שמואל א כג, ו – ט; ל, ז). לא מוזכרת כאן עמדת הפלשתים לגבי עזיבתו של דוד את צקלג ומעברו ליהודה. הפלשתים כנראה אישרו את תוכניתו של דוד, כי לא ייתכן שדוד ישלוט על יהודה שבע שנים וחצי ללא ידיעת הפלשתים. דוד עלה לחברון עם שתי נשותיו: אחינועם היזרעאלית ואביגיל אשת נבל הכרמלי.

בפסוקים א – ג מופיע השורש ע'ל'ה' חמש פעמים – רמז שעליית דוד מצקלג לחברון אינה רק עלייה פיסית אל אזור ההר, אלא גם עלייה במעמד.

3. חברון היא העיר הראשית ביהודה ועיר הממלכה הישראלית בתחילת מלכות דוד. לחברון הייתה חשיבות רבה בתקופות שונות בגלל מיקומה בלב הרי יהודה ובצומת של דרכים חשובות: הדרך הראשית מירושלים לבאר שבע עברה בחברון, ודרכים יצאו ממנה לשפלה, לחוף הים, לאדום ולמדבר יהודה. לאחר שהלומדים יאספו מידע על חברון על-פי

מראי המקומות השונים ויעמדו על חשיבותה, יבינו מדוע בחר דוד בחברון להיות בירתו.

חברון בסיפורי האבות

באלוני ממרא אשר בחברון ישבו אברהם ויצחק (בראשית יג, יח; יד, יג; יח, א; לה, כז).
בחברון בנה אברהם מזבח לה' (בראשית יג, יח).
אברהם קנה את מערת המכפלה שבחברון מעפרון החתי כדי לקבור בה את אשתו שרה (בראשית כג, יז – כ).

חברון בתקופת כבוש הארץ

בתקופה זו הייתה חברון עיר מלוכה ומלכה השתתף בברית מלכי הדרום בראשות אדני צדק מלך ירושלים, שנלחמו ביושבי גבעון וביהושע (יהושע י, ג).

חברון בהתנחלות

פֶּלֶב בן יפונה כבש את חברון, והיא הייתה לו לנחלה (יהושע טו, יג; שופטים א, כ). חברון הייתה לאחד המרכזים הדתיים בארץ-ישראל. היא התפרסמה בייחוד בגלל המקום המקודש אלוני ממרא ומערת המכפלה – מקום קבורתם של אבות האומה.

4. איש בשת היה בנו של שאול (דברי הימים א ח, לג; ט, לט): "ושאול הוליד את יהונתן ואת מלכישוע ואת אבינדב ואת אשבעל". נראה שהיסוד "בעל", שהיה כינוי לה', הוחלף בספר שמואל במילת גנאי "בשת" מתוך התנגדות לעבודת הבעל.

מיד לאחר מות שאול לקח אבנר את איש בשת והעביר אותו למחנים. אבנר החליט שיש לנטוש את הבירה הקודמת, גבעת שאול, ולהקים בירה חדש בעבר הירדן המזרחי – במחנים, כי אחרי תבוסת ישראל לפלשתים לא היו בידיהם כוחות לעצור את חדירת הפלשתים לאזור ההר. הפעלים "לקח" ו"יעבְהו" ו"ימלְהו" (פסוקים ח – ט) מלמדים שאיש בשת לא יצא למחנים ביוזמתו, אלא על-פי רצונו של אבנר ראש הצבא, שהיה האיש החזק בממלכה.

סביר להניח שאבנר בחר בעיר מחנים, השוכנת בעבר הירדן המזרחי מצפון לנחל יבוק, כדי להבטיח את מלכות איש בשת מפני הפלשתים, ואולי גם מפני אנשי דוד, שהתכוונו להרחיב את מלכותו גם לנחלת שבט בנימין.

מחנים נזכרת גם בספר בראשית לב, ב, בה פגעו ביעקב מלאכי אלוהים. נראה כי מכוח המסורת הקדומה דבקה במחנים הקדושה. מחנים הייתה אחת מערי הלוויים בשבט גד ליד רמות גלעד (יהושע כא, לו).

בעת בריחתו מאבשלום בנו קבע דוד את מושבו במחנים, והיא שימשה לו מעין עיר מלוכה זמנית לכאורה, המשך למלכות בית שאול בעיר זו. בימי שלמה הייתה מחנים למרכז הנציבות השביעית של המלוכה ומקום מושבו של הנציב, אחינדב בן עידוא. מחנים נזכרת עם ערים נוספות, סוכות ופנואל, בכתובת הנצחון של שישק, שעלה על ישראל בשנה החמישית למלכות רחבעם והחריב את מחנים. מאז לא שבה עוד מחנים להיות עיר מרכזית בעבר הירדן המזרחי.

היקפה של ממלכת ישראל. לכאורה די היה בסיכום "וימליכהו... על ישראל פֶּלֶה". הפירוט של האזורים בפסוק ט בא כנראה לרמוז, שמלכות איש בשת על ישראל לא התממשה בבת-אחת – כנראה בשל שלטון הפלשתים בארץ-ישראל. כך התאפשר לאבנר להמליך את איש בשת על ישראל בהדרגה: בתחילה בגלעד, אחר כך בגליל והלאה דרומה ליזרעאל, לאפרים ולבנימין (בסדר זה נראה המראה, שנגלה למשה טרם מותו: דברים לד, א – ד).

שנתיים מלך איש בשת על ישראל. בפסוקים י – יא מסופר על משך מלכותם של איש בשת ודוד. איש בשת מלך שנתיים, ומלכות דוד בחברון נמשכה שבע שנים וחצי. יש הסבורים שתקופת מלכותם חפפה בשנתיים הראשונות, ויש הסבורים שתקופת מלכותם חפפה בשנתיים האחרונות.

5 – 9. יבש גלעד שכנה בחצי הגלעד הצפוני. היא נזכרת בפרשה על פילגש בגבעה (שופטים כא, ט – יד). הסיפור על פילגש בגבעה מעיד, שתושבי יבש גלעד היו קרובים קרבת דם וייחוס למשפחות בנימין. יבש גלעד נזכרת גם בשמואל א פרק יא: שאול נענה לבקשת זקני יבש גלעד והציל את עירם מיד נחש העמוני, ששם עליה מצור. כשנפלו שאול ובניו במלחמה בגלבוע, עשו אנשי יבש גלעד חסד אחרון עם שאול ובניו: חירפו את נפשם והביאו את גוויותיהם לקבורה (שמואל א לא, יא – יג). דוד ציפה שדברי השבח והפיוס שלו לאנשי יבש גלעד יגרמו להם לעשות כאנשי יהודה ולהכיר במלכותו. החזרה של המילה "חסד" ושל הפועל "עשה" שלש פעמים מבליטה את רעיון הגמול "מידה כנגד מידה". על הגמול מה' מדבר דוד בצורת איחול, ואילו על הגמול ממנו – כהבטחה. חסד הוא מעשה טוב שאין חובה משפטית לעשותו, אלא אדם (או אלוהים) עושה אותו מתוך רצון להיטיב. חסד עשוי לשמש מונח משפטי, כאשר הוא מציין התייחסות של נאמנות הדדית במסגרת של ברית.

המאבק בין בית דוד לבית שאול

(פסוקים יב – לב)

1. גבעון המקראית מזוהה עם אל-גיב, הנמצאת כתשעה ק"מ מצפון לירושלים. גבעון נזכרת לראשונה בתנ"ך בסיפור כבוש הארץ על-ידי יהושע כאחת מערי החינוי, (יהושע ט – י), שם היא מתוארת כעיר גדולה וחזקה. כניעתה ליהושע עוררה חרדה גדולה אצל מלכי ההר והשפלה. מכאן ניתן להסיק שגבעון הייתה מרכז ערי החינוי, שהשתרעו ברצועת רוחב מצפון לירושלים וממערב לה. מעמדה היישובי והאתני ומיקומה האסטרטגי, החולש על דרכי אורך ורוחב מרכזיות, הקנו לבית הגבעונים עם ישראל חשיבות מיוחדת.

בהמשך נדחקו הגבעונים על-ידי גלי התיישבות ישראלית, ובימי שאול הגיע התהליך הזה לשיאו. שאול הכחיד חלק גדול מן הגבעונים והושיב בעיר את מקורביו ובני משפחתו (דברי הימים א ח, כט ואילך). גם דוד וגם איש בשת גילו עניין בעיר חיונית זו, וכך נפגשו הצבאות היריבים על-יד הבריכה בגבעון.

בחפירות ארכיאולוגיות שנערכו במקום נתגלה חלל עגול ועמוק חצוב בסלע, שקוטרו 12 מטרים, ומדרגות החצובות בדופן שלו מובילות לתחתיתו. סבורים שזו הבריכה המוזכרת כאן. גם בספר ירמיה מוזכרים "מים רבים אשר בגבעון" (ירמיה מא, יב). בבריכה זו אגרו כנראה את מי המעיין ששימשו להשקיית השדות, ואליה התנקזו גם מימי הנגר העליים.

3. במבנה הסיפור בולטת הסימטריה: כנגד יציאת אבנר ועבדי איש בשת באה יציאת יואב ועבדי דוד (פסוקים יב – יג). אחרי הפגישה בגבעון יושבים אלה על הבריכה מזה ואלה על הבריכה מזה (פסוק יג). להצעת אבנר – "קומו נא" – משיב יואב: "קמו". הקרב בין הנערים מתנהל בזוגות: 12 מכאן ו-12 מכאן, והם מחזיקים איש בראש רעהו. על רקע האיזון בין הצדדים עד כאן בולטת עליונותם של עבדי דוד בהמשך הסיפור. בסיום הסיפור יש הקבלה נוספת: יואב וגם אבנר מגיעים לגבעה (פסוקים כד – כה), ושם הם מחליטים על סיום הקרבות. אחר כך הולכים אבנר ואנשיו כל הלילה למחנים, ויואב ואנשיו הולכים כל הלילה לחברון.

אבנר הוא הדמות הדומיננטית בסיפור, והוא פועל לכל אורכו: הוא שיזם את קרב הנערים; ניסה להשפיע על עשהאל לחדול מהרדיפה אחריו; הרג את עשהאל; ויזם את הפסקת הקרבות. אף-על-פי שאבנר שייך למחנה איש בשת, אין הוא מצטייר כדמות שלילית. הוא מציע קרב ביניים – כנראה כדי למנוע מלחמה כוללת ושפיכות דמים. פעמיים הוא מנסה ומשתדל למנוע את הריגת עשהאל, והוא המבקש לשים סוף למלחמת האחים. מול אבנר ניצב יואב: בעוד שאבנר הוא המפסיד –

יואב הוא המנצח; בעוד שאבנר הוא היוזם – יואב הוא המגיב.
עשהאל. פירוש השם: האל יצר את הילד. עשהאל הוא הצעיר בין אחיו, בני צרויה, יואב ואבישי. עשהאל נמנה עם שלושים גיבורי דוד. הוא מתואר כקל רגליים, ונראה שבגלל הצטיינותו בריצה האמין אמונה מופרזת בכוחותיו. עשהאל המשיך לרדוף אחרי אבנר על אף פניותיו החוזרות של אבנר אליו, ושילם על כך בחייו. על הריגת עשהאל מספר המקרא בהרחבה, מפני שכתוצאה ממנה נעשה יואב לאויב אישי של אבנר – ולא רק ליריב בתוקף תפקידו. לאחר מותו נשאו אותו וקברו אותו בקבר אביו שבבית לחם (פסוק לב) – עדות לחשיבות שיוחסה לקבורה בקבר המשפחה (וכן בשמואל ב יט, לח).

בפסוק כז אומר יואב לאבנר: "לֹלֵא דְבַרְתָּ". התבטאות זו ניתן לפרש בשני אופנים: הראשונה, שלולא הציע אבנר שהנערים ישחקו לפניהם, לא הייתה שפיכות דמים והמלחמה לא הייתה פורצת, כלומר האחריות למלחמה ותוצאותיה רובצת על כתפי אבנר.

השנייה, שלולא דיבר אבנר, כלומר ביקש "שביתת נשק", הייתה מלחמתם נמשכת וגובה קורבנות נוספים.

4. לא סופר מה הייתה כוונתם של אבנר ושל יואב בצאתם לגבעון בראש חייליהם. הסופר המקראי לא סיפר אם הייתה להם כוונה צבאית. גם השאלה אם קרב הנערים היה מעין משחק ידידותי, שהתפתח לא בכוונה למלחמה ממש – או שהיה זה קרב ביניים בין שני צדדים עוינים, שהתכוונו להילחם זה בזה, נשארת ללא תשובה. האפשרות שלשני הצדדים הייתה כוונה צבאית נראית סבירה יותר: שני הצדדים יצאו עם מספר גדול של לוחמים (מספר ההרוגים במחנה אבנר היה 360 איש) (פסוק לא), ובוודאי לא הייתה פורצת מלחמה ארוכה בין בית שאול ובין בית דוד, לולא היו קיימים ביניהם ניגודים ממשיים, מאבקי כוח ועוינות. הפועל "פגש", בבניין קל, מורה במקרא על-פי רוב על פגישה מתוכננת.

פרק ג

המאבק בין בית דוד לבית שאול נמשך

(פסוק א)

1 – 2. הקרב בגבעון לא היה הקרב היחיד בין בית שאול לבית דוד. פסוק א מעיד שמערכה ארוכה התנהלה בין שתי הממלכות. הפסוק מעמיד זה מול זה את בית שאול ואת בית דוד בהקבלה ניגודית; אלא שבמחציתו השנייה מוזכר מול דוד לא איש בשת, השליט החלש – כי אם בית שאול, שגם אבנר נכלל בו. בהתאם לכך באים הפעלים: "הִלָּךְ וַחֲזַק" (ביחיד) – אצל דוד, ואילו אצל בית שאול "הלכים ודלים" (ברבים).

פרק ה דוד נמשח למלך על כל ישראל

(פסוקים א – ה)

פרקים ג – ד אינם כלולים בתוכנית הלימודים. בפרקים אלו מסופר על סכסוך שפרץ בין אבנר לאיש בשת. איש בשת האשים את אבנר בכך שלקח את רצפה בת איה, פילגש שאול. מעשה זה נחשב כביזיון למלך וגם מעיד על כוונה לרשת את כיסא המלכות. כתוצאה מכך עזב אבנר את איש בשת והציע לדוד לכרות עמו ברית. דוד הסכים להצעתו של אבנר – בתנאי שתוחזר אליו מיכל בת שאול, אשתו, שניתנה לאיש אחר. לאחר שהושבה מיכל לדוד הביא אבנר את זקני ישראל לפני דוד, והם קיבלו אותו עליהם למלך. יואב, ששנא את אבנר על שהרג את אחיו עשהאל, דיבר עליו רעות לפני דוד, והאשים את אבנר בריגול. אחר כך שלח יואב שליחים להחזיר את אבנר, אך סיפר על כך לדוד, והרג את אבנר. דוד כעס על מעשה זה וקילל את יואב ואת ביתו ונשא קינה על מות אבנר. מותו של אבנר החליש את מעמדו של איש בשת, ושני שרי גדודיו, רכב ובענה, רצחו אותו בביתו. דוד ציווה להמית את הרוצחים.

אנו ממליצות למורה לספר בקצרה אירועים אלה, כי הם חיוניים להבנת המשך העלילה.

1. בפסוק א נאמר שכל שבטי ישראל הגיעו לחברון, ובפסוק ג נאמר שכל זקני ישראל הגיעו. בפסוק א מצוין בהכללה ובצורה מוגזמת כאילו באו כל שבטי ישראל לחברון, אך כנראה שלחברון הגיעו נציגי השבטים: הזקנים. שלושה נימוקים היו בפי הזקנים, ומשלושתם משתמעת בקשה שדוד ימלוך עליהם. סגנון דיבורם חגיגי ומביע רחשי קרבה: "הננו עצמך ובשרך" (פסוק א). בחברה השבטית נקבעה שייכות האדם ונאמנותו לפי עקרון קרבת הדם. זיקה משפחתית זו מתבטאת במקרא בדרך הציורית והמוחשית כביטוי הבנוי על צמד המילים: "עצם ובשר". הקרבה בהרכב העצמות והבשר שימשה אפוא עילה להתקשרויות שונות. "המוציא והמביא" (פסוק ב). זוג פעלים אלה משמש במקרא לתיאור מוחשי של המנהיג, ובמיוחד את תפקידו הצבאי. על דוד כבר נאמר: "וכל ישראל ויהודה אהב את דוד, כי הוא יוצא ובא לפניהם" (שמואל א יח, טז). עוד בימי שאול פעל כבר דוד, ובהצלחה, כמנהיג צבאי של כל ישראל ויהודה, לכן אך טבעי שיקבל עתה את השלטון המלא. "אתה תרעה" (פסוק ב) – מטאפורה המתארת את הנהגתו של המלך כמטפל בצורכי עמו כמו רועה המטפל בעדרו. מטאפורה זו חוזרת במקרא כמה פעמים:

– בנבואת נתן (שמואל ב ז, ז)

– בדברי משה (במדבר כז, יז)

– בדברי הנביא מיכה (מיכה ה, ג)

– בדברי יחזקאל (יחזקאל לד)

”נגיד” – שליט. תואר זה מציין בספר שמואל שליט, המקבל את סמכותו מה’. בתחילה ניתן תואר זה לשאול (שמואל א ט, טז), ואחר כך לדוד (שמואל א כה, ל).

2. בימינו מקובל שמנהיג נבחר נושא נאום לאומה, בו הוא פורס את משנתו הפוליטית, את חזונו ואת תוכניותיו לעתיד בתחומים השונים. מנהיג ראוי הוא זה שהשיג את היעדים שהציב ועמד בהבטחותיו. הלומדים יוכלו לאמת ולבדוק במהלך הלמידה אם היה דוד מנהיג ראוי.

דוד כובש את ירושלים (פסוקים ו–יב)

1. ירושלים

הממצאים הארכיאולוגיים הראו בבירור, שראשיתה של העיר בגבעה הדרומית-מזרחית, היא עיר דוד, שם היה עיקרו של היישוב במשך תקופה ארוכה. גבעה זו הייתה מוגנת על-ידי גיאיות עמוקים משלושה כיוונים: במזרח – נחל קדרון, בדרום – גיא בן-הנום, ובמערב – הגיא. רק בצפון הייתה הגבעה מחוברת במעין אוכף אל הר הבית. שטחה של העיר הקדומה שלוש דונם בקירוב. לעיר היו יתרונות אסטרטגיים: היא יושבה על קו פרשת המים ועל צומת דרכים ראשיות; הייתה מוקפת גיאיות ונוחה להגנה; וקיבלה אספקת מים ממעין הגיחון.

ירושלים נזכרה לראשונה בכתוב “שלם” בספר בראשית יד, יח – כ. לפי הכתוב נודעה ירושלים בתקופת המקרא לא רק כעיר מלוכה במרכז הארץ, אלא גם כמקום פולחן המקודש לאל עליון קונה שמים וארץ. מלכי-צדק, מלך העיר, שימש גם ככהן לאל עליון, וככהן הוא מברך את אברהם העברי ומקבל ממנו מעשר.

בספר יהושע פרק י נזכר אדני-צדק מלך ירושלים, העומד בראש ברית מלכי האמורי שבדרום הארץ. הללו נלחמו נגד ברית ארבע ערי החיווי, ולאחר מכן ניגפו בידי יהושע בגבעון. אין כל רמז לכבוש ירושלים בידי יהושע ובני יוסף.

כנגד זה מתאר מקור אחר את מלחמת בני יהודה בירושלים, ובו נאמר: “וילכדו אותה וַיִּכּוּהָ לְפִי חָרֵב וְאֵת הָעִיר שָׁלְחוּ בָאֵשׁ” (שופטים א, ח). רבים מן החוקרים סבורים שמסורת זו אינה מהימנה, והם מניחים שירושלים נכבשה בימי דוד; אבל לא מן הנמנע שירושלים, שלא נכבשה בידי בני יוסף, נכבשה ונחרבה לאחר זמן בידי בני יהודה, ולאחר מכן חזרה ונושבה כעיר נוכרית (שופטים יט, יא – יב).

בראשית תקופת המלוכה שוב אין ירושלים עיר האמורי, אלא עיר

היבסי, והיא שחצצה בין ארץ בנימין בצפון ובין ארץ יהודה בדרום. אין החוקרים יודעים בוודאות מי היו היבסים, שכן הם ועירם יבוס אינם נזכרים בשום מקור חיצוני.

במקרא מכונה ירושלים בכינויים ושמות נוספים: בשם "ציון" נקרא ההר המזרחי של ירושלים, שנכללו בו הר הבית והגבעה שמדרום לו – מקום העיר הקדומה. השם "ציון" גזור מהמילה "צִיָּה" – מקום יבש, חרב ושומם, צמא ועייף (ישעיה לב, ב; ירמיה ב, ו; תהילים סג, ב; ועוד). ירושלים נקראה כך, משום שהיא מצויה בחלק המזרחי של ההר המרכזי בארץ ישראל, באזור שבו כמות הגשמים אינה גדולה. השם "עיר דוד" ניתן לירושלים, ובמיוחד למצודת ציון, לאחר כיבוש העיר בידי דוד, כמו שנאמר: "וילכד דוד את מצודת ציון, היא עיר דוד... וישב דוד במצדה ויקרא לה עיר דוד" (שמואל ב ה, ז, ט). "עיר דוד" היה שמה של ירושלים משנעשתה העיר מרכז השלטון של ממלכת ישראל.

ירושלים כונתה גם בכינויי חיבה ותוארי הערצה, כגון: "עיר הקודש" (ישעיה נב, א; נחמיה יא, א); "עיר ה'" (ישעיה ס, יד) ועוד.

באמצעות העלאת ארון הברית לירושלים הפך דוד את העיר למרכז דתי. כך הייתה ירושלים לעיר הקודש, ונקבע מעמדה המיוחד לדורות לא רק ביהדות, אלא גם בנצרות ואף באסלאם. מעמד מיוחד זה מצא ביטוי בהגות הדתית, בספרות ובאמנות, ואף השפיע על מהלך ההיסטוריה (מסעי הצלב) ועל המדיניות עד ימינו. ירושלים תופסת מקום חשוב בתודעה הלאומית בישראל, ומעוררת רגשות עזים בקרב בני הדת היהודית ובני דתות אחרות כאחד. נוסף על משמעותה הארצית הממשית קיבלה ירושלים גם משמעות סמלית כעיר השלום. בתפיסת רבים היא הייתה להתגלמות של רוחניות, קדושה ויופי – ירושלים של מעלה.

2 – 3. דוד בחר בירושלים מהטעמים הבאים: ירושלים שוכנת על הגבול בין שבטי הדרום לשבטי הצפון, בין ממלכת ישראל לממלכת יהודה; דוד כבש אותה, ולכן היא יכולה להיחשב כרכוש בית המלוכה; והיו לה יתרונות אסטרטגיים: היא ממוקמת במרכז הארץ; יושבת על קו פרשת המים; מוגנת עלידי גיאיות; ולה מקור לאספקת מים.

4. המסופר על כבוש ירושלים סתום וקטוע ברובו ובלתי מובן. שלוש פעמים מוזכרים העוורים והפסחים (פסוקים ו, ח), ולא ברור מי הם ומה תפקידם. לא ידוע מהו הצינור המוזכר בסיפור, והמשפט מפי דוד אינו שלם. אי לכך החלטנו, כמו רבים מהמפרשים, להשתמש בגרסת הסיפור שבספר דברי הימים, הברורה יותר.

בדברי הימים השמיט הסופר המקראי את עניין העוורים והפסחים וכן את עניין הצינור והשלם את דברי דוד: "כל מכה יבסי בראשונה יהיה לראש ולשֹׁר" (דברי הימים א יא, ד – ו).

להלן הבאנו מידע ופירושים לפסוקים ו – ח. המורה יוכל לעשות שימוש בחומר זה לפי שיקול דעתו.

מחבר ספר שמואל מספר על שני אירועים, שהיו כרוכים בכיבוש ירושלים. בראשון מוזכרים העוורים והפסחים שעל-פי הכתוב הסרתם היא תנאי לכבוש העיר. על סמך אירוע זה השתרבבה לכאן הפרשה האטיולוגית, הבאה להסביר מדוע לא אפשרו לבעלי מום להיכנס לבית המקדש, תוך ניסיון לקשור הוראה זו בזמן קדום והרואי (פסוק ח). לדעת יוסף בן מתתיהו, העמידו היבסים בעלי מום בשער העיר מתוך בטחונם הרב וכדי ללעוג לדוד: כאילו יש בכוחם של בעלי המום למנוע את כניסתם של דוד ולוחמיו לעיר.

לדעת פרופ' ידן, הנוסח "לא תבוא הנה כי אם הסירך העוורים והפסחים..." הוא פתיחה לנוסח השבעה מאגי, שכלל עונש עיוורון ופסחות. העוורים והפסחים שימשו להמחשת הקללה המוטלת על תוקפי העיר, לאמור: גורל מי שיבוא הנה יהיה כגורלם. רק סילוקם יכול לשים קץ לקללה, אך לשם כך צריך לבוא אל העיר. על מנהג זה למד פרופ' ידן מתוך תעודה חתית מבוגז'קוי, העוסקת בטקס השבעת אמונים של הצבא החתי.

האירוע השני (פסוק ח) מובא מפי דוד האומר לאנשיו: "כל מכה יבסי ויגע בצנור". מפסוק זה ניסו החוקרים לדלות מידע לגבי כיבוש העיר – אירוע שנחרט בזכרון הדורות כמבצע ראוי לשבח. הקושי העיקרי נובע מהבנת המונח "צינור" ומהפועל "ויגע". פרשנים סברו שהצינור הוא כלי נשק על סמך המילה "צינורא" בארמית, שפירושה וו.

בשנת 1867 גילה צ'רלס וורן מנהרה תת-קרקעית, שהובילה מתוך העיר הכנענית אל מעיין הגיחון שלמרגלות מדרונה המזרחי. מפעל מים זה כונה "פיר וורן". המנהרה אפשרה לתושבי העיר לשאוב מים מן המעיין בלי לצאת אל מחוץ לחומות. יש סבורים כי "ויגע בצנור" מרמז לסתימת המנהרה ליד הגיחון, שכתוצאה ממנה נותקה העיר ממקור המים היחיד שלה. חוקרים אחרים משערים שהכוונה לחדירת לוחמי דוד לתוך העיר דרך אותה מנהרה.

5. א. את השם "עיר דוד" נתן לעיר דוד בעצמו (פסוק ט) – כמנהג המלכים שקראו ערים על שמם: "עיר סיחון" (במדבר כא, כו – כח), "גבעת שאול" (שמואל א טו, לד).

ב. "המלוא" (פסוק ט). רוב החוקרים סבורים שהכוונה למפעל בנייה, המבוסס על מילוי עפר. המילוא הוא מצודה, שהשתלבה במערך ביצורי עיר דוד. מצודה זו נבנתה על משטח, שהוגבה מסביבתו על-ידי מילוי אבנים ועפר כבוש בתוך מסגרת של קירות תמך.

6. הכינוי "אלוהי צבאות" בא כאן להדגיש את דבר ההנהגה הצבאית של

- דוד, לוכד המצודה, בחסות ה'. האפיון של היות ה' עם האדם הוא בבחינת הכרח כדי להצליח כשליט.
7. המשחק "טיול בירושלים" מאפשר ללומדים להכיר ולזהות אתרים ומקומות בירושלים. בחרנו אתרים, המעידים שירושלים קדושה לשלוש הדתות; המעידים שירושלים בירת מדינת ישראל; והמספרים על ההיסטוריה של ירושלים ועם ישראל.
8. האריה – סמל שבט יהודה, שבטו של דוד, כובש ירושלים – הפך לסמלה של העיר ירושלים בימינו. בחירת הסמל מבטאת את הקשר בין העבר ובין ההווה.

פרק ו

דוד מעלה את ארון הברית לירושלים

1. סיפור העלאת ארון הברית ממשיך את סיפור הארון שבשמואל א פרקים ד – ו. לפני קרב אפק עמד ארון הברית במקדש בשילה. הארון הובא לקרב באבן העזר, ושם נשבה בידי הפלשתים, ושילה נהרסה. לאחר שה' הכה את הפלשתים, שילחו אותו הפלשתים על גבי עגלה חדשה לבית שמש. בעקבות מגפה שפרצה בבית שמש הועבר הארון לבית אביננדב בקריית יערים, שם שהה הארון עשרים שנה. לא כהני שילה (שעברו לנוב) ולא שמואל טיפלו בארון. אחרי כבוש ירושלים החליט דוד להחזיר לארון את חשיבותו הקודמת ולהעלותו לירושלים. הזיקה בין הסיפור בשמואל א למסופר בפרקנו ניכרת בכינוי הארון "ה' צבאות יושב הכרובים"; באופן נשיאת הארון בעגלה חדשה; ובפגיעתו של הארון בסובבים אותו. השורש כ' ב' ד' המשמש מלה מנחה בשמואל א פרקים ד – ו נזכר גם בפרקנו בפסוקים כ, כב.
2. דוד העלה את ארון הברית לירושלים כדי שיעיר הבירה תהפוך למרכז מדיני ודתי – דבר שיסייע לליכוד כל שבטי ישראל לממלכה אחת. העלאת הארון לירושלים הייתה המפעל האישי של דוד. דוד הרכיב את ארון ה' על עגלה חדשה מתוך כבוד לארון. כך נהגו גם הפלשתים בהשיבם את הארון (שמואל א ו, ז).
- חז"ל ומפרשים מסורתיים ראו במעשה זה טעות של דוד, שכן בתורה נאמר שיש לשאת את הארון על הכתף (במדבר ז, ט).
- בסיפור העלאת הארון בדברי הימים א שני שלבים: בשלב הראשון הארון נישא על עגלה – פרק יג; אך לאחר האסון שקרה לעֶזָה נשאו אותו על הכתף – פרק טו.
- כשמתחדש המסע שוב אין מוזכרת העגלה בסיפורנו. העלאת ארון הברית לירושלים מתוארת בצורה חיה כאירוע דתי עממי. במרכז ההתרחשות הייתה תהלוכה חגיגית, שבה היה המון צוהל עם המלך

דוד. התהלכה לוותה בנגינת כלי פריטה וכלי הקשה:
כינורות – כלי פריטה קטנים בצורת טרפז או מלבן, שהוחזקו בניצב
לחזה תחת לזרוע השמאלית.

נבלים – כלי פריטה גדולים בצורת קשת.
תופים – כלי הקשה שטוחים, כמו תוף מרים של ימינו.
מנענעים – כלי חרס שבתוכם אבנים, שהשמיעו רעש בעת הנענוע.
צלצלים – כנראה מצלתיים, כלי הקשה בצורת שתי צלחות ברונזה.
פירוט כל כלי הנגינה בא להמחיש את גודל השמחה. תהלכות מעין
אלה היו נפוצות גם בתרבויות אחרות.

3. נגיעת ידו של עֶזָה בארון מתפרשת בכתוב כעוון. אומנם הנגיעה הייתה
מתוך כוונה טובה – להחזיק בארון שלא ייפול – אולם עֶזָה לא שמר על
הריחוק בינו לבין הארון, המסמל את כוחו וגדולתו של ה', ולכן נפגע.
עֶזָה לא הקפיד על דקדוקי הפולחן (במדבר ד, טו).
דוד חטא בכך שהולך את הארון בעגלה, ולא ציווה שיישאווהו על
הכתף ככתוב בתורה (במדבר ז, ט).

תגובותיו של דוד לאסון שאירע (פסוקים ח – י) מתוארות באריכות,
כדי להדגיש את הזעזוע העמוק שחוה. תגובותיו הן גם רגשיות וגם
מעשיות. תחילה מדובר בתגובותיו כלפי עֶזָה, ואחר כך בתגובותיו כלפי ה'.
למקום, בו אירע האסון, קרא דוד "פרץ עֶזָה". בפרק ה פסוק כ מסופר
על המקום "בעל פרצים", שם הכה דוד את הפלשתים. דוד קרא למקום
"בעל פרצים", כי שם פָּרַץ ה' את אויביו לפניו כ"פָּרַץ מים". דוד קרא
למקום בשם זה כדי להנציח את התערבות ה' שגרמה לנצחונו – ואילו
בפרקנו קרא דוד למקום בשם זה כדי להנציח את פגיעת ה' בעֶזָה.
הכשלון מאלץ את דוד לדחות את העלאת ארון הברית לעיר דוד. זו
דוגמה הבאה להדגיש, כי מלכות דוד סוגה בכשלונות ונצחונות לסירוגין
– הכול לפי התערבות ה'; וכן שִׁפְרָץ אלוהי, יש שיביא טובה ויש
שימיט אסון.

הארון הועבר לבית עֶבֶד אֱדָם הַגִּתִּי, שהיה כנראה איש ידוע ומקובל
על דוד. אפשר גם שנבחר לשומר על הארון, משום שהיה לוי שהוכשר
לעבודת הקודש. עקב השמירה על הארון זכה עֶבֶד לברכת ה'.
4. הברכה, שזוכה לה עֶבֶד אֱדָם, מובלטת על-ידי המספר, המזכיר אותה
פעמיים: קודם מפי עצמו, ואחר כך מפי המודיע עליה לדוד.

אותו מגיד אלמוני מרחיב את תחולת הברכה – "ואת כל אשר לו" – וגם
מוסיף פרשנות משלו לגבי סיבת הברכה: "בעבור ארון האלהים", כפי
שרמז המספר קודם. מתוך כך ברור שהארון כשלעצמו אינו גורם למִן, כי
אם לברכה, ויש רק לטפל בו בצורה נאותה. שאלת דוד – "איך יבוא
אלי ארון ה'" (פסוק ט) – מקבלת עתה משמעות חדשה: באיזה אופן
יש להביא אלי את הארון.

5. בהעלאת הארון בשנייה נהג דוד כמנהג הכהנים: העלה עולות ושלמים לפני ה', בירך את העם בשם ה' צבאות, חגר אפוד בד כפי שלבש שמואל בשרתו את פני ה'.

דוד נהג כשליט קרוב לה', הממלא גם פונקציות של כהונה בדומה לשמואל הנביא בשילה. אף שאר המלכים נהגו לעתים ככהנים מכוח היותם שליטים, וכך היה נהוג בתרבויות אחרות. דוד נהג גם כשליט היורד אל עמו, מכרכר ומרקד כאחד משראלי. כשליט העושה חסד עם נתיניו חילק מנות אוכל לבני העם.

6. חילופי הדברים בין מיכל ודוד ניתנים להבנה בשני מישורים: במישור הרעיוני נסב הוויכוח ביניהם על טיבו של כבוד. השיחה ביניהם מתחילה ב"מה נכבד" ומסתיימת ב"אֶפְיָדָה". לדעת מיכל, טמון הכבוד בצורת התנהגות חיצונית, בנימוסים והליכות ההולמים את המעמד – ואילו לדעת דוד טמון הכבוד בהתמסרות שלמה לאמונה או לרעיון. במישור האישי, החבוי מאחורי הוויכוח הגלוי, נעוצה ההתנגשות בין מיכל לדוד במסכת היחסים ביניהם, כפי שהתפתחו במשך השנים. בראשית דרכו של דוד בחצר שאול התאהבה בו מיכל, והיא גם הוכיחה את אהבתה הלכה למעשה: הזהירה את דוד מפני אביה, עזרה לדוד להימלט דרך החלון, הוליכה את שליחי המלך שולל בהניחה תרפים במיטת דוד, ואף שיקרה לאביה (שמואל א יט, יא – יז).

לעומת זאת לא נאמר, ולו ברמז, כי דוד אהב את מיכל. אחרי שנשא את מיכל לאישה נמלט דוד מפני שאול. אז נתן אותה המלך לאיש אחר, פלטי בן ליש (שמואל א כה, מד). פלטי אהב את מיכל, וכאשר דרש דוד שמיכל תוחזר אליו, הלך אחריה פלטי הלך ובכה, עד שאבנר הורה לו לשוב לביתו (שמואל ב ג, טז). על רגשותיה של מיכל כלפי פלטי לא נמסר דבר. נראה שדוד רצה להחזיר אליו את מיכל כדי לתת גושפנקה חוקית לשלטונו על-ידי נישואיו לבת המלך הקודם. על הפגישה המחודשת בין דוד למיכל לאחר שנים של פרידה לא נמסר דבר. בינתיים נשא דוד נשים נוספות.

אפשר להניח שרגשותיה של מיכל כלפי דוד השתנו. אז עזרה מיכל לדוד להימלט מאביה דרך החלון – ועתה נשקפת היא בעד החלון וצופה במלך המרקד ומפזז ובזה לו. כששב לביתו, היא יוצאת לקראתו – אך לא כדי לקבל את פניו בשמחה, אלא כדי להוקיע את התנהגותו ברבים. הלעג המר שבפיה – "מה נכבד היום מלך ישראל" (פסוק כ) הוא ביטוי לכאבה. היא חוזרת שלוש פעמים על הפועל "נגלזה" (פסוק כ) – ומדגישה בכך את גילוי מערומי המלך. המילים "כהגלות נגלות אחד ההקים" רומזות להתמרמרות שמקורה ברגשותיה כאישה. לא רק שהמלך נגלה לעיני עבדיו אלא גם לעיני "אמהות עבדיו", כלומר נשים מדרגה מעמדית נחותה.

דוד מחזיר לה באותו מטבע: "ועם האמהות אשר אמרת עמם אפכה" (פסוק כב); ומוסיף וטוען שה' העדיף אותו על פני אביה, ושהוא יורש חוקי לשאול.

הסיפור מסתיים בידיעה שלמיכל לא היה ילד עד יום מותה. גם ידיעה זו אפשר לנתח בשני מישורים: במישור האישי – גורל אכזר ואומלל לאישה זו; ובמישור המדיני – אין מי שיחבר בין שני בתי המלוכה, בית שאול ובית דוד, ולא היה יורש מוכר משניהם. אילו נולד למיכל בן, אולי יכול להיות מעין המשך לשאול, שהיה מתמזג במלכות דוד.

הקרע בין דוד למיכל גזר סופית על הניתוק בין בית דוד לבית שאול.

בספר שמואל ב פרק כא פסוק ח מוזכרים חמשת ילדיה של מיכל. על-פי חז"ל (סנהדרין דף יט ע"ב), אין הם ילדיה של מיכל – אלא ילדיה של אחותה מרב, ומיכל – היא שגידלה אותם; כיוון שהאיש, המוזכר כאבי הילדים – עדריאל בן ברזלי המחלתי – נזכר קודם לכן כבעלה של מרב (שמואל א יח, יט).

פרק ז

דוד מבקש לבנות בית לאלוהים

(פסוקים א – יז)

1. הפרק פותח באמירה: "וה' הניח לו מסביב מכל איביו". ניתן להשוות זאת לאמירה דומה (דברים יב, י – יא), "והניח לכם מכל איביכם מסביב, וישבתם בטח. והיה המקום, אשר יבחר ה' אלהיכם בו לשכן שמו שם, שמה תביאו את כל אשר אנכי מצוה אתכם". דוד סבור שהגיעה העת לבנות בית לה'; אולם המנוחה מן האויבים המתוארת בפרק היא זמנית בלבד, ועוד נכונו לדוד מלחמות (שמואל ב פרקים: ח, י, יא). כמו מלכי קדם הגדולים שאף דוד להקים בית מקדש לה' – בית ארזים (ניתן להשוות לתיאור מקדש שלמה [מלכים א ו, טו – יח] – בית שכל קירותיו מצופים עצי ארזים, שנחשבו ליקרים במיוחד), כי ה' שכן באוהל עשוי יריעות צמר עזים (שמות כו, ז). דוד יוצר הנגדה בין תיאור ביתו, בית ארזים – למשכן ה' אוהל, ובכך רומז לנביא נתן מהן כוונותיו.

נתן הנביא מוזכר כאן לראשונה. לפי פעולותיו שימש כנראה כנביא החצר. 2. איייהתאמה בין הסכמת הנביא לתוכניתו של דוד לבנות בית לה' לבין התנגדות ה' נובעת מכך, שאין דעתו של הנביא עולה תמיד בקנה אחד עם דעתו של ה'. דוגמה לכך הוא שמואל: בקשת העם להמליך עליהם מלך הייתה רעה בעיניו – בעוד ה' אמר לו לשמוע בקול העם (שמואל א ח, ו – ז).

גם נתן הנביא לא ראה את העתיד לבוא לגבי משאלתו של דוד, עד שה' גילה לו את האמת. מכאן שהמלך הוא בחזקת אדם, שאינו יכול לעשות כל אשר בלבבו, והוא כפוף לדבר ה' המועבר על-ידי הנביא. הנביא – הוא שמנחה את המלך. השלטון בישראל הוא אפוא שלטון דואלי: הנגיד והנביא בכפיפה אחת.

בחזונו של נתן הנביא ארבעה נושאים:
א. (פסוקים ה – יא) סקירת העבר לפי הקריטריון של סוגי ההנהגה בישראל בזיקה להנהגה האלוהית.

נתן מאפיין את ההנהגה מימי יציאת מצרים והנדודים במדבר, דרך הנהגת ראשי השבטים בזמן ההתנחלות בארץ ונהגת השופטים, ובכל התקופה עד דוד – נגידים.

דוד, אם כך, הוא ממשיך למנהיגים השבטיים, השופטים. השינוי בסוגי המנהיגים נעשה בחסות האלוהים ועל-פי בחירתו. ה' בחר את שבטי ישראל ואת שופטיו, ולאחר מכן לקח את דוד מאחר הצאן להיות נגיד על העם.

ב. (פסוקים יב – יג) הבטחת שושלת המלוכה.

ג. (פסוקים יד – טו) חסדי ה' לגבי הבן היורש של דוד.

ד. (פסוקים טז – יז) ממלכה עד עולם.

נתן הנביא מבטיח לדוד כי ביתו יהיה נאמן – קיים ונכון עד עולם; וכי עוד בחייו יראה דוד את בנו יורש את כסאו. החזרה על המילים "עולם" ו"עד עולם" (שמונה פעמים) באה להדגיש את הזיקה של מלכות בית דוד לבית המקדש ולמלכות ה'. לכן מלכות בית דוד תתקיים עד עולם.

התנגדות ה' לבניית המקדש על-ידי דוד לא נאמרה במפורש. ה' אמר שעד עתה התהלך באוהל, ומעולם לא ביקש שיבנו לו בית ארזים (פסוקים ו – ז). יש הסבורים כי בכך מתבטאת התנגדות עקרונית של ה' לבניית מקדש קבוע, בהתאם לתפיסה שאין ה' מוגבל למקום אחד; אולם בהמשך הודיע ה' שבנו של דוד יבנה את הבית. לפיכך אין לראות בכך התנגדות עקרונית, אלא רק קביעה שאין הזמן מתאים. רק כאשר השלטון של בנו של דוד יהיה איתן, ועם ישראל יישב בטח ולא יוטרד על-ידי אויבים – רק אז יוקם מקדש קבע לה'. בית ה' ייבנה רק אחרי שיושגו שלום ושלווה, כפי שכתוב בדברי הימים א כב, ח – י.

4. בספר דברי הימים א מופיע הנימוק לדחיית בניית בית לה': שפיכות דמים המיוחסת לדוד. הכוונה לא לדם ששפך דוד מבית, כמו הוקעת בני שאול בידי הגבעונים (שמואל ב כא) – אלא לשפיכות דמים במלחמות. אין ללמוד מהכתוב בדברי הימים, שיש בדוד פגם כלשהו בגלל הדם ששפך במלחמות – הרי מדובר במלחמות, שבהן הושיע ה' את עמו! אלא שדוד לא התפנה לבניית מקדש לה', כי היה עסוק

במלחמות.

אם כך, הטיעון דו־משמעי: אי־התפנות לבנייה מחמת המלחמות וגם אי־כשרות לעשייה משום העיסוק בשפיכות דמים.

5. המילה "בית" היא מילה מנחה. המילה מופיעה במשמעויות שונות:

בהוראה מילולית של מבנה – בית המלך (פסוקים א – ב)

ובית ה' – מקדש (פסוקים ה – ז, יג);

ובהוראה מטונומית של משפחה (פסוק יח) ושושלת (פסוקים יא, טז, כה, כו, כז, כט).

חזונו של נתן הנביא נתפס כחיבור אמנותי מגובש, כשהמילה "בית" על משמעויותיה השונות משרתת את תשתיתו האידיאית.

פרק יא דוד ובת־שבע

הפרקים ח – י אינם כלולים בתוכנית הלימודים. פרק ח מסתיים בהערה שדוד שלט בצדק ובמשפט.

בפרק ט מסופר שדוד גמל חסד עם מפיב־שֶׁת, בנו של יהונתן, וציווה לתת לו את רכושו של שאול.

בפרק י מסופר על מלך בני עמון שהעליב את שליחיו של דוד, שבאו לנחמו על מות אביו.

בני עמון חששו מתגובת דוד ושילמו לארם כדי שתעזור להם להילחם בישראל. דוד ציווה על יואב לעלות על בני עמון. בני עמון ניגפו בפני ישראל. כעבור שנה יצא יואב שוב להילחם בבני עמון.

1. דוד לא יצא למלחמה בבני עמון. יש המוצאים בפרטי פסוק א אירוניה המכוונת כלפי דוד, על ששלח את עבדיו ואת כל ישראל לשדה הקרב – אבל הוא עצמו נשאר בירושלים. אחרים סבורים שפסוק זה משמש קישור בין תיאור הקרב השני בחלאם (י, טו – יח), שבו הכניע צבא דוד את הצבא הארמי, ובין תיאור הקרב השלישי, שבו חזר דוד ושלח את צבאו בפיקודו של יואב להעניש את בני עמון (יב, כו – לא).

2. סיפור דוד ובת־שבע משובץ בתוך תיאור המלחמה. דבר זה מלמד על הקשר בין חייו הפרטיים של דוד לבין המלחמה. זירת העלילה מתחלפת מדי פעם בין ביתו של דוד בירושלים לשדה המערכה בארץ בני עמון. הסיפור על דוד ובת־שבע מהווה נקודת מפנה בתיאור מלכות דוד. עד פרק יא התרכז המחבר בתיאור עלייתו של דוד והישגיו הממלכתיים, אולם משעה שחטא פוקדת אותו שרשרת פורענויות.

סיפור דוד ובת־שבע בנוי מארבעה חלקים:

– דוד ובת־שבע (פסוקים ב – ה).

– דוד ואוריה (פסוקים ו – יג).

– מות אוריה וההודעה לדוד (פסוקים יד – כה).

– אָבֵל בת־שבע ונישואיה לדוד (פסוקים כו – כז).

דוד ממלא תפקיד בכל ארבעת החלקים, ואילו בת־שבע – רק בחלקים הראשון והרביעי, ואוריה – רק בחלקים השני והשלישי. כך נראה שדוד הוא הדמות הראשית, ובת־שבע ואוריה דמויות משנה השוות בחשיבותן.

יש הבדל ניכר באורך החלקים. החלקים המוקדשים לבת־שבע קצרים (שישה פסוקים) – ואילו החלקים הדנים באוריה ארוכים (עשרים פסוקים). מכאן שאחרי דוד הדמות החשובה ביותר היא אוריה, והוא משמש בסיפור להבלטת דמותו של דוד בדרך הניגוד.

עוצמתו של הסיפור נובעת מכך, שלשון הסיפור מאופקת על אף החומרה שבמעשים המתוארים. העובדות מובאות באופן ענייני בלי

שיפוט ובלי פירוש, המניעים או הרגשות של הנפשות הפועלות. הסיפור מציג את מלך ישראל האהוד בקלקלתו בלי לטשטש דבר. דוד עסוק בענייניו הפרטיים, מנצל את מעמדו ולוקח לעצמו זכויות יתר עד כדי קיום יחסי אישות עם אשתו של אחר.

סיפור חטאו של דוד אינו נזכר בספר דברי הימים – כנראה משום שבעל דברי הימים רצה לשמור על כבודו של דוד המלך.

3. "בת־שבע בת אליעם אשת אוריה החתי". במקרא מקובל לייחס נשים לאביהן או לבעליהן. אצל בת־שבע מוזכרים שניהם – אביה וגם בעלה. אליעם ואוריה החתי נמנו עם גיבורי דוד (שמואל ב כג, לד, לט). מכאן שדוד נאף עם בתו של אחד מגיבוריו, שהיא גם אשתו של גיבור אחר. בת־שבע מתוארת כדמות סבילה – בניגוד למסופר עליה במלכים א א – ב, שם היא מוצגת כאישה פעילה. דוד נוהג בבת־שבע ככלי לסיפוק יצריו, ובהתאם לכך היא מכונה "האישה" סתם.

הכתוב אינו מוסר על התייחסות בת־שבע לקורות אותה, על יחסה לדוד ועל חששותיה עקב הריונה. חז"ל סברו שרחצתה של בת־שבע הייתה מכוונת, וכי עלתה על הגג וישבה לה עירומה כדי שיראה אותה דוד המלך; אולם יש המפרשים את המניע – הפיתוי – בדרך מעודנת: בת־שבע ראתה ברוח הקודש שראוי לצאת לדוד בן, שיאמר 3000 משלים ו־1005 שירות.

גם במחקר המודרני יש המוצאים פגם במעשיה של בת־שבע, או חושדים במניעי הרחצה שלה בחצר או על הגג.

4. סירובו של אוריה לרדת לביתו מעורר את השאלה: האם ידע אוריה את שהתרחש בין המלך לאשתו? בשאלה זו נחלקו הפרשנים והחוקרים. יש סוברים שאוריה ידע מה שאירע, ולכן סירב בעקשנות לרדת לביתו.

יש סוברים שאוריה לא ידע דבר, וההוכחה היא שדוד העז למסור בידיו את ספר הפקודה, המורה ליואב לשלוח אותו אל מול פני המלחמה החזקה.

יש סוברים כי המחבר בנה את שתי ההנחות זו לצד זו ולא הניח אף לאחת מהן לגבור על השנייה. כך מצווה הקורא לקרוא את הסיפור לפי שתי ההנחות יחד – דבר המגביר את האירוניה על דוד.

יש סוברים שבתחילה לא ידע אוריה דבר; ורק אחר כך קלט כמה רמזים מחשידים, וכנראה ידע את אשר קרה בין המלך לאשתו.

7. אוריה היה נאמן לדוד ומסור לצבא ולמפקדו יואב. סירובו ללכת לביתו, בשעה שבני ישראל נלחמים, בא להעמיד באופן אירוני את תמימותו ונאמנותו של אוריה מול תעלולי המרמה ומחשבות הרצח של המלך. יש אירוניה גם בעובדה שאוריה נושא, שלא בידיעתו, את גזר דין המָוֶת

שלו עצמו, ודבר זה שוב מבליט את הניגוד בינו לבין דוד. אוריה הישר והנאמן לא יפתח את המכתב, ומשום כך הוא נעשה קורבן לבוגדנותו חסרת המעצורים של דוד. דוד אינו נרתע מניצול ציני של נאמנותו של אוריה כדי לגרום למותו.

9. יואב שר הצבא נאמן ללא סייג למלך, ומוכן למלא אחר ציווי המלך. יואב אינו מהסס לבצע את פקודת המלך, ואינו שואל לסיבת מזימת הרצח הכרוכה בנפילת לוחמים בקרב ברבת עמון. מלכות בעיניו היא שלטון כלי-כול, ולדעתו צריך מפקד הצבא למלא ללא דופי את כל פקודות המלך. משום כך אין יואב נרתע לשלוח את אוריה אל מול פני המלחמה החזקה.

10. יואב לא ביצע את הוראת דוד כלשונה – לצאת לקרב יזום, שבו ייסוגו הלוחמים וישאירו את אוריה לבדו במערכה. יואב החליט לצאת לקרב, אך לא לבגוד באוריה במהלך הקרב, אלא להקריב יחידה שלמה של חיילים מובחרים, ובתוכם אוריה החתי. יואב חשש מתגובתו של המלך, כאשר ישמע מפי השליח על מהלך הקרב ועל הנופלים הרבים. יואב תדרך את השליח באריכות והוסיף השערות בנוגע לתגובות המלך. שאלותיו כביכול של המלך משובצות בדברי יואב ומובאות בדיבור ישיר ומנוסחות כשאלות רטוריות (חמש שאלות).

מהלך הקרב נמסר בפרק שלוש פעמים: בפעם הראשונה מפי המספר, המדווח לקוראים כיצד ביצע יואב את הוראת המלך (טז – יז); בפעם השנייה – בדברי יואב לשליח, כיצד לדווח למלך על האירועים (יח – כא); ובפעם השלישית – בדברי השליח למלך (כג – כד). שלוש המסירות שונות זו מזו בפרטים הקשורים ליוזמה לקרב ולמקום הקרב.

להרחבה: הלומדים יוכלו להשוות בין שלוש המסירות, ימצאו קווי דמיון ושוני, ויסיקו מסקנות.

12. תגובתה של בת-שבע על מות אוריה מודגשת על-ידי המחבר, ובאה לרמוז על קשר רגשי עמוק בינה לבין בעלה, המוכח גם מן העובדה שהיא מכונה "אשת אוריה", ואוריה נקרא "אישה". טיב היחסים ביניהם מתואר עוד בעקיפין במשל כבשת הרש (שמואל ב יב, ג). דוד ממתין עד תום ימי האבל וממהר לאסוף את אשת אוריה לביתו ולשאתה לאישה. כך מדגיש המספר את חטאו של דוד וממעט את חלקה של בת-שבע בפרשה. בת-שבע מוצגת כקורבן תמים של נסיבות מצערות, אישה שלא יכלה להתנגד לרצון המלך.

13. חז"ל התלבטו בקשר לחומרת חטאיו של דוד לנוכח הישגיו והיותו מלך אהוד. חז"ל ניסו למצוא צידוק למעשיו של דוד בקובעם: "כל האומר: דוד חטא – אינו אלא טועה!". את חטא הניאוף של דוד עם אשת איש הם מבטלים בטענה שבת-שבע קיבלה גט מאוריה עוד

לפני יציאתו לקרב לפי המנהג: "כל היוצא למלחמת בית דוד כותב גט כריתות לאשתו". לפי זה דוד בא אל גרושה – ולא אל אשת איש. את המתתו של אוריה הם מצדיקים בטענה שהיה "מורד במלכות", משום שלא קיים את מצוות דוד לרדת לביתו; וגם משום שפנה אל המלך בלשון נוכח (יא) (תלמוד מסכת שבת דף נו ע"א ופירושי רש"י). לעומתם אברבנאל, בפירושו לפרקנו, טוען: "סוף דבר, אם הכתוב קראו חוטא, והוא הודה חטאו, איך טועה אדם בהאמינו? טוב לי שאומר שחטא מאוד והודה מאוד, ושב בתשובה גמורה וקיבל עונשו ובזה נתכפרו עוונותיו". המחקר המודרני מפרש את מעשיו של דוד לפי פשוטו של מקרא ובמלוא חומרתם.

פרק יב משל כבשת הרש – והנמשל

(פסוקים א – יד)

1. בפרק ח פסוק טו מוצג דוד כמלך העושה "משפט וצדקה לכל עמו" – והנה בפרקנו פוגע דוד ביסודות המשפט והחוק: ניאוף, רצח אוריה וגרימת מפלה לגיבורי צבאו. מחבר ספר שמואל קבע את סדר הפרקים הזה, כדי להראות עד כמה קשה היה לייסד משטר מלכות בישראל, ועד כמה עלול היה המלך, בעל השררה, לפגוע ביסודות המשפט בארץ. לנביא היה מעמד עליון כשליח ה' לגבי המלך. הנביא היה המורה, המוכיח, ואפילו מנהיג מנתב. הנביאים לא נרתעו מפני השליט, כיוון שייצגו את האל בפני השלטון.

2 – 5. משל כבשת הרש שונה מרוב המשלים שבמקרא, כגון: משל יותם (שופטים ט, ו – כא), משל החוח אשר בלבנון (מלכים ב יד, ט). עלילתם של משלים אלו לקוחה ממישור דמיוני – ואילו משל כבשת הרש הוא סיפור מעשה אפשרי, שמטרתו העיקרית אינה להמחיש רעיון מסוים, אלא להביא את דוד לידי חריצת דין על עצמו, בלי שידע את מי הוא דן. נתן הנביא מנצל את העובדה שמלכים שימשו גם כשופטים, והוא מציג בפני המלך מקרה לשיפוט. אין חפיפה מלאה בין הסיפור שבמשל לבין חטאיו של דוד. האיש העשיר (דוד), בעל צאן ובקר רב (נשים רבות), לוקח את הכבשה היחידה (בת-שבע) מן האיש הרש (אוריה). הצדדים השונים בין המשל לנמשל: אוריה אינו כלל רש, כי אם מגדולי שרי הצבא. אין בנמשל הקבלה בין הטיפוח מלא החמלה של הכבשה בידי הרש. אין בנמשל הלך, אורח, שבשבילו עושים את הכבשה (המלך הוא גם ההלך). אין בנמשל הקבלה בין טביחת הכבשה לבין שכיבת דוד עם בת-שבע. אין דוד (העשיר) טובח את הכבשה, אלא את בעליה (אוריה). במשל גלומים היבטים חברתיים חשובים: ניצול העני והחלש

על-ידי העשיר והחזק; דווקא העני נותן משלו, אף מפיתו ומכוסו, ומטפח את רכושו – ואילו העשיר לוקח מזולתו; העני יודע אהבה ושיתוף מהם – ואילו העשיר אנוכי ורגש החמלה שלו מעוות; העשיר אינו מהסס לפגוע בדבר היחיד שיש לעני – ובלבד שלא יפגע רכושו שלו.

העושק של הכבשה חיוור לעומת מעשי האכזריות של המלך דוד. חטא המלך חמור יותר מחטאו של העשיר. המלך נוקט דרכי מרמה, מצווה על רצח של לוחם נאמן לו, וגורם אף למיתתם של אחרים חפים מפשע. כיוון שחטאיו של דוד חמורים לאין ערוך מאלה של העשיר, תוליד הרשעת העשיר שבמשל בדרך של "קל וחומר" להרשעת דוד עצמו.

למשל נודעת גם משמעות עקרונית בתחום סמכות השלטון בישראל. המשל מציג גבול ברור לבעלי שררה, בקובעו את עליונות החוק והמוסר על זכויותיהם. לחוק ולמוסר תוקף מוחלט, ואף המלך כפוף להם. המלך אינו רשאי לנצל את מעמדו, לנהוג בשרירות לב כלפי נתיניו ולקפח אותם לטובת עצמו.

נתן הנביא השתמש במוטיב רוֹחַ על העני, שיש לו רק כבשה אחת, והעשיר העושק את רכושו הדל. הכבשה היחידה היא סמל לרכושו של האביון. גם בספרות הפתגמים השומרית ניתן למצוא את הכבשה כסמל לרכוש דל. בחברה החקלאית בישראל ובמזרח הקדום היו העשירים בעלי צאן ובקר רבים, והעניים היו מתפרנסים כנראה מצאננם הדל והמועט. מטבע הדברים היו העניים נתונים לחסדיהם של בעלי הרכוש. היחסים בין העשיר לעני היו מבוססים על עושק ואף-על התעללות.

דוד אינו חורץ את דינו של העשיר באופן שקול ומחושב. דוד מגיב תגובה רגשית עזה, המלווה בשבועה. תגובה זו מעידה על חוש הצדק הפועם בו. דבריו נחלקים לשניים: גזר הדין עצמו החוזר פעמיים, וההנמקה שלו, שגם היא חוזרת פעמיים.

דוד גוזר את דינו של העשיר למות. למעשה לא קיים בחוק הישראלי עונש מות על גזל (שלא כמו בחוקי חמורבי). דינו של מי שגנב שה וטבח: "ארבע צאן תחת השֶׁה" (שמות כא, לז). דוד חורץ את הדין ואומר: "ארבעתִים" (צורת זוגי) – לשון הבאה להראות על כפל שמונה במקום ארבעה. דוד אינו פוסק על-פי החוק, אלא בא לזעוק על העוול ומעשה העושק שנעשה כאן.

דברי נתן – "אתה האיש" – מרשימים דווקא בגלל הצמצום המרוכז שלהם.

בדבריו מוכיח הנביא אומץ לב רב בעומדו מול המלך ובהאשמתו בדרך כה ישירה. במלכויות העמים ביקורת גלויה על התנהגות המלך הייתה נדירה. במקרא מובאים מקרים לא מעטים של הטחת ביקורת ישירה כלפי

המלכים על-ידי הנביאים – ברוב המקרים על פגיעה בעקרונות המוסר. זעקתו של נתן היא סוציאלית מוסרית מעיקרה, ואינה מערערת את הלגיטימיות של מלכות דוד. נתן תומך במלכות ובבחירה האלוהית של מלכות זו. התפרצותו של נתן מכוונת לא רק נגד המלך החוטא, אלא גם נגד עיוות המשפט ונגד התנהלותו הכושלת של דוד.

המילה "איש" מופיעה במשל ובנמשל כמה פעמים:

על העני נאמר: "כבשת האיש הרש".

על הגוזל נאמר: "ויבא הלך לאיש העשיר".

על האורח נאמר: "ויעשה לאיש הבא אליו".

דוד העניש את האיש באומרו: "כי בן-מנת האיש".

והנה הופך הנביא את הסדר ומתריע באופן מפתיע: "אתה האיש!" נתן מונה את הטובות שעשה אלוהים לדוד: המשיחה למלך וההצלה מיד שאול. בדבריו מזכיר הנביא את בית שאול ואת נשותיו שניתנו לדוד (ז – ח) כרכוש המלך. בעת חילופי מלוכה נהוג היה בארצות קדם לתת היתר למלך החדש לרשת גם את נשותיו של המלך הקודם (השוו מלכים א ב, כב).

9. התוכחה של נתן (ז – יב) ממלאת כמה תפקידים:

א. מבהירה את הקשר בין המשל לנמשל תוך כדי פירוט הקניינים הרבים של דוד (העשיר) מול פגיעתו הקשה באוריה (הרש).

ב. מבהירה את המשמעות של הפורענויות שיבואו על דוד בהמשך: מות ילדה של בת-שבע; אונס תמר; הריגת אמנון על-ידי אבשלום; מרד אבשלום ומותו; ומרד שבע בן בכרי. לכל המאורעות הללו יש הסבר בתחום האיש, ולפעמים בתחום המדיני, אך נתן בתוכחתו מעניק להם (מראש) גם משמעות של התגלמות עקרון הצדק הפועל בעולם. הפורענויות במשפחת דוד מוסברות כעונש על-פי הכלל של מידה כנגד מידה.

התוכחה והעונש מכילים אלמנטים סגנוניים דומים: שימוש בפעלים שווים. לדוגמה: דוד לקח את אשת אוריה החתי – והעונש יהיה "ולקחתי את נשיך לעיניך"; כנגד הריגת אוריה בחרב בני עמון עתיד דוד להיענש – מעתה "לא תסור חרב מביתך".

10. דוד ניסה לטשטש את עוונותיו ולהסתירו מן הציבור – אולם נשיו תשכבנה בגלוי ולעין כל "לעיני השמש הזאת". לאמור: גמול כפול ומכופל, דרך ביזיון.

11 – 12. כשם שנתן האשים את דוד בשתי מילים – "אתה האיש" – מודה דוד בחטאו בשתי מילים: "חטאתי לה" (פסוק יג). תגובתו של דוד מרשימה בשל הכרתו הבלתי מסויגת בחטאו ובשל היעדר כל ניסיון לתרץ את מעשיו ולהפיל על אחרים את האשמה (כפי שעשה שאול לאחר מלחמת עמלק) או לטעון לנסיבות מקילות. הווידי של דוד גורם

לנתן להודיע: "לא תמות". גזר הדין שהמלך פסק לעצמו – "כי בן-מֶת האיש" – בוטל עקב החרטה, כיוון שהחטא הוא לה'. דוד זכה לכפרה חלקית, ההודאה המתיקה את גזר הדין, העונשים שמנה הנביא לא בוטלו, מלכות דוד לא בוטלה, והמלך החוטא לא מת ויוסיף לשבת על כס מלכותו.

דוד נענש על חטאיו

(פסוקים טו – כה)

1 – 3. בעת מחלת הילד עינה דוד את נפשו כדי לבטא את חרדתו ולכפר על עונו. לאחר מות הילד לא היה עוד טעם לכך, ודוד קיבל עליו את הדין.

ריכוז הפעלים בפסוק כ בא להצביע על התפנית שחלה בהתנהגות דוד וכהקבלה ניגודית לריכוז הפעלים בפסוק טז.

4 – 6. תשובת דוד בנויה משני חלקים בהתאם לשאלת עבדיו: תחילה הוא מבהיר את פשר התנהגותו: בעוד הילד חי – מעשיו של דוד נועדו להביע חרטה על חטאיו מתוך תקווה, שאולי ינהג ה' על-פי מידת החסד ויסלח לו, והילד לא ימות. עבדי דוד התפלאו, משום שפירשו בטעות את מעשיו של דוד בעת מחלת הילד כביטוי לצער ואבל – ולא כהבעת חרטה. אחר כך מסביר דוד: משום שמאמצי להצלת הילד עלו בתוהו, אין עוד טעם להמשיך בצום. בדברי דוד מופיעות שתי שאלות רטוריות: "למה זה אני צם?" ו"האוכל להשיבו עוד?" ותשובה בשני חלקים: "אני הלך אליו והוא לא ישוב אלי". שתי השאלות הרטוריות והתשובה מביעות בעוצמה רבה את השלמתו של דוד עם עובדת המָת.

7. יחסו של דוד אל בת-שבע משתנה. היחס האנוכי והמנצל, שהפגין דוד לבת-שבע עד עתה, מתחלף ליחס עדין ומתחשב ברגשותיה. יחסי האישות עם בת-שבע באים כדי לנחמה ולתת לה הזדמנות ללדת ילד במקום זה שמת. כאן, לראשונה, קורא לה המספֵּר בשמה, כדי לרמוז שמעתה היא אישיות בפני עצמה בעיני דוד. היא מכונה גם "אשתו" כדי לרמז שיחסיהם חוקיים עתה, ואינם כבר בגדר ניאוף. בהתאם לנוהג, שהאם נותנת שם לבנה לדוגמה: לאה (בראשית כט, לב-לה); רחל (בראשית ל, כב-כד);

חנה (שמואל א א, כ); בת-שבע – היא הקוראת לבנה "שלמה" מלשון "שלום". אולי השם "שלמה" הוא על שם האל הכנעני, ששמו נכלל בשם ירושלם.

על שלמה נאמר "זה אהבו" – שלא כמו הילד הראשון שילדה בת-שבע. אהבת ה', פירושה הצלחה בכל דרכיו. ידיעה זו באה להסביר מדוע מכל בניו של דוד זכה דווקא שלמה למלוך אחריו. ה' מורה

באמצעות נתן הנביא שהילד ייקרא "ידידה" – שם המבטא את אהבת ה' אליו.

דוד כבוש את העיר רבת עמון

(פסוקים כו – לא)

1. בפסוקים כו – לא מסופר על סיום המלחמה בעמון וכבוש העיר רבה. קטע זה הוא המשך ישיר לפרק י ולפסוק הראשון של פרק יא. מכאן שסיפור המלחמה בעמון הוא כעין מסגרת לסיפור האישי של דוד, בת-שבע ואוריה, והוא משמש לו כרקע. המאורעות אינם מסופרים ברצף כרונולוגי, שכן כבוש העיר רבה (כו – לא) אירע לפני הולדת שלמה, עליה סופר בפסוק כד. הסופר המקראי ערך את הסיפור ברצף הזה כדי למנוע פגיעה ברצף הסיפור האישי של דוד. הידיעה על הנצחון באה עתה סמוך לזו על רווחת דוד בחייו הפרטיים, וכך מתברר שה' שוב מאיר לו פנים.

2 – בדברי יואב מעידים על נאמנותו לדוד. פנייתו של יואב למלך נאמרה בלשון ציווי, שהיא פנייה לא מנומסת אל המלך. בדברי ההנמקה שלו מבליט יואב את עצמו – "פן אֶלְכָּד אני את העיר ונקרא שמי עליה". בפנייתו הקשה של יואב אל דוד יש אולי הד לירידה בהערכתו את המלך בעקבות פרשת אוריה.

הסבת שם העיר לשם הכובש רווחה בתקופת כבוש ערי כנען בידי ישראל (במדבר לב, לח; יהושע יט, מז; שופטים יח, כט), והייתה נהוגה לגבי ערי מלוכה בישראל בראשית ימי המלוכה.

בתקופת התפשטות ממלכת אשור נהגו מלכיה לקרוא את שמותיהם על ערים חדשות או להסב שמות ערים כבושות לשמות המלכים.

לפי משמעות הכתובים לא הרס דוד את העיר רבה, לא הקים עיר חדשה במקומה, ולא קרא את שמו עליה. השם רבת בני עמון לא הוחלף, ובוודאי לא נמחק. מכאן שזו קריאה סמלית של שם המנצח על העיר. דוד הוכתר כשליט העיר – לפחות כשליט סמלי – לאחר לכידתה. הביטוי לכך היה העברת עטרת מלך בני עמון או כתר פסל האל מלכום לראש דוד.

דוד אינו הורג את תושבי העיר רבה, אלא מעביד אותם בעבודות קשות. הפיכת המנוצחים במלחמה לעבדים הייתה נוהג מקובל במזרח הקדום.

פרק יג אמנון ותמר

2. פרק יג פותח שורה של אירועים, שהתרחשו בבית דוד לאחר חטאו בפרשת בת־שבע: אונס תמר, רצח אמנון, מרד אבשלום ומותו. פרק זה הוא ראשית התממשותה של נבואת נתן. סיפור אונס תמר מורכב משישה חלקים: חלק ראשון פתיחה (א – ב), המתארת (מפי המספר) את אהבת אמנון לתמר, אחות אבשלום. חלק שני (ג – ה): פגישת אמנון ויונדב. חלק שלישי (ו – ז): פגישת אמנון ודוד. חלק רביעי (ח – יח): פגישת אמנון ותמר, הכוללת הכנת הבריה, האונס והגירוש.

חלק חמישי (יט – כ): פגישת תמר ואבשלום.

חלק שישי סיום (כא – כב)

בין החלקים ניתן למצוא קשרים אנלוגיים: בחלקים השני והרביעי נרקמות התוכניות: תוכניתו הגלויה של יונדב, שנועדה להפגיש את אמנון עם תמר; תוכניתו הסמויה של אבשלום לנקום את נקמת תמר אחותו.

בחלקים השלישי והרביעי באות התוכניות לכלל ביצוע. בחלק השלישי מממש אמנון את עצת יונדב ומזמין את דוד.

בחלק הרביעי נפגש אמנון עם תמר ומבצע בה את זממו.

מבנה זה של ארבעה חלקים הנתונים במסגרת של פתיחה וסיום, מצביע על עיצוב סימטרי שבמרכזו אירוע: אונס ההופך אהבה לשנאה.

בסיפור מופיע השורש ש'כ'ב' שש פעמים, כמו בסיפור דוד ובת־שבע – רמז לקשר בין שני הסיפורים: בעילה שלא כדין.

חלק ראשון – פתיחה (א – ב)

שני פסוקי הפתיחה עוסקים בשאלה באיזו אהבה יעסוק הסיפור: אהבה התלויה בדבר – או באהבה שאינה תלויה בדבר. בפסוק א מסופר על אהבת אמנון לתמר. פסוק ב כולל שורה של רמזים, כי אהבת אמנון הייתה אהבה תלויה בדבר:

"וַיֵּצֵר לְאִמְנוֹן". המילה "וַיֵּצֵר" בהקשר של אהבה נושאת בחובה גם קונוטציה של יצרים.

"להתחלות" – השימוש בפועל "חלה" בבניין התפעל רומז להעמדת פנים, שמסתתרת בה מזימה. המספר יוצר בלב הקורא ספק באשר למחלתו של אמנון שאינה אמיתית.

"כי בתולה היא" – שיבוץ פסוקית הסיבה, הפותח במילה "כי" לאחר התחלותו של אמנון ולא בסוף המשפט, מורה שמחלת אמנון קשורה לבתולי תמר יותר משהיא קשורה לאהבתו; "וַיִּפְּלֵא... לעשות לה מאומה" –

המספר מעביר לקורא את מחשבותיו הנסתרות של אמנון: אין באפשרותו לעשות לה משהו. רצונו זה של אמנון לעשות משהו לתמר מיד לאחר הזכרת בתוליה מחזקת את הרושם, שלפנינו אהבה התלויה בדבר.

חלק שני – אמנון מתייעץ עם חברו (ג – ה).

יונדב היה בנו של שמעה אחי דוד (שמואל א טז, ט) יונדב הוא אפוא בן דודם של אמנון, תמר ואבשלום. יונדב נזכר כרעו של אמנון. אפשר לפרש זאת בפשטות כאוהב וכחבר לבן המלך בגלל הקרבה המשפחתית, אבל משום חלקו בסיפור אמנון ותמר, ובגלל הציון "איש חכם מאד", אפשר לפרש את המילה "רע" כנושא תואר בחצר המלך – יועץ לאמנון. תואר זה לא היה ממוסד, וכנראה היה יונדב במחיצתו של אמנון מפאת היותו הבן הבכור של המלך דוד ויורש העצר. יונדב היה מעורב בענייני החצר, וודאי היה מעוניין שאמנון הבכור יירש את כיסא דוד.

חוכמתו של יונדב מתבטאת בכך, שהוא מנצל את המראה הרע של אמנון לצורך תחבולתו ומשתף את המלך עצמו בתחבולה, בלי שזה ידע את המטרה האמיתית. יונדב אינו אומר לאמנון כיצד להתנהג לאחר שתימצא תמר בביתו, ולכן אי-אפשר לדעת אם יונדב התכוון שאמנון יאנוס את תמר – או רק כדי לאפשר פגישה אינטימית ביניהם – ואז האונס הוא פרי יוזמתו של אמנון עצמו, ויונדב נקי מאשמה.

במקרא נחשבת חכמה לתכונה חיובית, ולעתים אף מוסרית או דתית – ואילו כאן יעץ יונדב עצה המביאה לתוצאות בלתי מוסריות. חכמי התלמוד ופרשני ימי הביניים ראו בכך טעם לגנאי. רש"י אמר: "חכם לרשעה"; רד"ק אמר: "חכם להרע ולרשע"; הרלב"ג אמר: "למצוא תחבולות לעשות רע". הרלב"ג אף הטיל את האשמה על יונדב, ואמר שאמנון לא היה נוהג כך ללא עצת הרע. אך אולי המילה "חכם" ניתנת לפירוש כמילת הערכה: פיקח, חריף שכל.

חלק שלישי – דוד מבקר את אמנון (ו – ז)

אמנון מעמיד פני חולה ומתנה את הבראתו בכך, שתבוא תמר ותכין לו מזון. השם "בריה" בא מהפועל "ברה" וקרוב הוא לפועל "ברא" שממנו נגזר התואר בריא. השימוש בפועל "ברה" חוזר במקרא בהקשרים של אכילה לשם התחזקות במקרים של צער (שמואל ב ג, לה; יב, יז). החלמתו של אמנון מותנית כאילו בראייתו את תמר מכינה לו את המאכל המבריא ובאכילתו מידה.

בואה של תמר לבית אמנון מלמד, כי לכל אחד מבני המלך היה בית משלו.

חלק רביעי – תמר בבית אמנון (ח – יח)

בבוא תמר אל אמנון (ח) לא מסופר על שיחה ודברים ביניהם, אלא מופיעה

שורה של פעולות שעושה תמר. רצף הפעלים רומז לכך שתמר עסוקה כל-כולה במילוי תפקידה ואינה חושדת בדבר.

מהשלב שאמנון מסרב לאכול הוא פועל ללא קשר לעצת יונדב, ומתחיל להפעיל את תוכניתו הנפשעת. לכן הוא קורא להוציא מעליו כל איש, ורק אז מבקש מתמר להאכיל אותו. אמנון משדל את תמר שתסכים לשכב עמו, והוא מחזיק בה למקרה שלא תסכים. הוא מדבר אליה ברוך, ולבקשתו "שכבי עמי" הוא מוסיף את המילים "בואי... אחותי", כדי לכבוש את לבה. תשובתה של תמר ארוכה יחסית – עדות למאמציה הנמרצים למנוע את ביצוע המזימה. התשובה בנויה משלושה חלקים: בתחילה פונה תמר לאמנון ומבקשת לא לענותה, וזו פנייה במישור האישי. אחר-כך היא טוענת שתיפגע תדמיתו הציבורית של בן המלך, וזו פנייה במישור הציבורי; ובטעון השלישי מגדירה תמר את מעשיו של אמנון כפשע מיני, שהעונש עליו חמור, וזו פנייה במישור המשפטי. תמר חוזרת למישור האישי ומציינת, שמעשה זה יהווה לגביה חרפה; ממשיכה לטעון שמעמדו ייפגע; ולבסוף חותמת בהצעה בעלת היגיון משפטי: נישואין ברשות המלך.

הצעתה של תמר – שאמנון יבקש מדוד לשאת אותה – מוכיחה שמעשה אמנון הוא אונס, ולא גילוי עריות – על אף האיסור בתורה על נישואי אח ואחות למחצה (ויקרא יח, ט; כ, יז; דברים כז, כב).

בתלמוד נאמר כי תמר ואמנון לא היו אסורים זה לזה (סנהדרין דף כא ע"א). לדעת רוב הפרשנים, המסתמכים על הדרש, נשבתה אמה של תמר, מעכה בת מלך גשור, במלחמה, ודוד בא אליה לפני שהתגיירה; ולכן ילדיה אינם נחשבים כבניו של דוד. לפי אבן כספי, הייתה הצעתה של תמר תחבולה בלבד כדי לאפשר היחלצות מאמנון לפי שעה.

לדעת הפרשנים החדשים הייתה תמר מותרת לאמנון. הם מסתמכים על הנאמר בבראשית כ, יב – כי שרה אשת אברהם הייתה בת אביו, אך לא בת אמו; וכן על הנוהג אצל עמי הסביבה, ובייחוד אצל המצרים. אברבנאל שואל: "ואם הייתה מותרת להינשא אליו... ולמה לא אמר אמנון לאביו שיתננה לו לאישה?" אפשר להשיב על כך: מלכתחילה לא רצה אמנון לשאת את תמר לאישה, אלא להשביע את יצרו בלבד, כפי שעולה מפסוק יד.

המספר מתאר בהרחבה את מה שקרה קודם לאונס ואת מה שבא בעקבותיו, אך אינו מפרט בתיאור האונס. הוא מתאר אותו בשלושה משפטים קצרים, שהפעלים שולטים בהם ויוצרים קצב מהיר: "וַיִּחַזַּק מִמֶּנָּה" – מלמד שתמר התנגדה לא רק במילים אלא גם בגופה; "וַיַּעֲנֶה" – רומז על בעילה בכוח; "וַיִּשְׁכַּב אֹתָהּ". השימוש במילה "אֹתָהּ", ולא במילה "אֵתָהּ", מגדיר את הבעילה כאסורה.

לאחר סיפוק יצרו הופכת אהבתו של אמנון באופן בלתי צפוי לשנאה. בפסוק טו מסופר גם על עוצמתה של השנאה באמצעים סגנוניים שונים. השורש ש'נ'א' מופיע ארבע פעמים – לעומת הפועל "אהב", המופיע רק פעמיים.

המילה "שנאה" מועצמת פעמיים באמצעות שם התואר "גדולה", ופעם אחת מחוזק שם התואר "גדולה" על-ידי המילה "מאד". המהפך ביחסו של אמנון הוא תוצאה ישירה של "אהבה שהייתה תלויה בדבר", וכן תגובה של מי שנוכח בכשלונו האישי ואינו יכול לשאת את נוכחותה של תמר, שמייצגת מעין כתב אשמה כלפיו.

גם לאחר האונס ממשיכה תמר בקו של ניתוח הגיוני. היא מנסה להבהיר לאמנון, כי גירושה חמור יותר ממעשה האונס עצמו. תמר רומזת לחוק, הדואג לעתיד הנאנסת והפוסק עונש על האונס. אמנון מתעלם ממצבה ומסבלה של תמר בהווה ובעתיד, ומצווה על נערו להוציא את תמר. הכפילות "נערו משרתו" באה להדגיש את ההשפלה של תמר בת המלך, המושלכת החוצה על-ידי נער משרת. השפלה זו מתבטאת באופן ברור בלשון הבוז שאמנון נוקט בהתייחסו אליה בכינוי "את זאת" – מול יחסו האדיב כלפי משרתיו, אליהם הוא פונה במילת הבקשה "נא" – בתוספת המילים "מעלי", הרומזת שהיא עליו לטורח, ו"החוצה", שאין בה צורך; וכן הפקודה המעליבה לנעול את הדלת אחריה, כדי שלא תוכל לשוב ולהטרידו. תמר הושלכה החוצה כשלגופה כתונת פסים. כתונת הפסים הייתה כנראה בגד יקר, כפי שניתן ללמוד גם מסיפור יוסף (בראשית לז, ג). לא ברור אם הכוונה לשימלה מעוטרת בפסים או לשמלה ארוכה, המגיעה עד הקרסוליים ובעלת שרוולים ארוכים.

חלק חמישי – תמר זועקת ומתאבלת (יט – כ)

תמר המושפלת נוהגת כאבֵּלה. להרחבה: כדאי להזכיר ללומדים עוד מקרים שכבר נלמדו, ובהם נזכרו מנהגי אבלות: לאחר התבוסה בעי נוהג יהושע מנהגי אבלות: "ויקרע יהושע שמלתיו, ויפל על פניו ארצה לפני ארון ה' עד הערב... ויעלו עפר על ראשם" (יהושע ז, ו).

הרץ, המגיע אל עלי לבשר לו על שביית ארון הברית לאחר התבוסה באבן העזר, נוהג מנהגי אבלות, "וירץ איש בנימן מהמערכה ויבא שלה ביום ההוא ומדיו קרעים ואדמה על ראשו" (שמואל א ד, יב).

כאשר נודע למרדכי על גזירות המן, הוא נוהג מנהגי אבלות: "ומרדכי ידע את כל אשר נעשה, ויקרע מרדכי את בגדיו, וילבש שק ואפר, ויצא בתוך העיר, ויזעק זעקה גדלה ומרה" (אסתר ד, א – ב).

"ותלך (תמר) הַלֹךְ וְזַעְקָה" – צורת הפעלים (מקור עם עבר פשוט) מציינת פעולה מתמשכת ומתמידה. הזעקה מביעה כאב, אך יש בה משום בקשת עזרה. אבשלום פונה אל תמר בלשון מעודנת: אין הוא שואל אם אמנון שכב אתה, אלא שואל בלשון נקייה: "היה עִמָּךְ?" אבשלום עושה מאמצים לא לפגוע באחותו. יש סבורים שהצורה הלשונית "אמינון" באה להביע בוז כלפי אמנון. אבשלום פורס את חסותו על תמר.

חלק שישי – סיום (כא – כב).

מצופה מן המלך והאב, שיעניש את האנס שרימה גם אותו – אך נאמר רק שלמלך דוד חרה מאוד אחרי ששמע את כל הדברים האלה, ולא נאמר שעשה מעשה. בתרגום השבעים, וכן לפי יוסף בן מתתיהו, מופיע המשפט: "ולא עצב את רוח אמנון בנו, כי אהבו, כי בכורו הוא". משפט זה בא להסביר מדוע הגיב כך המלך. אפשר להשוות לנאמר על אדניה בן דוד (מלכים א, ו).

אבשלום מבטא את כעסו ושנאתו לאמנון בהתרחקות מוחלטת ממנו. הקורא חש כי התנהגות אבשלום אינה אלא השקט שלפני הסערה.

אבשלום נוקם באמנון

(פסוקים כג – לט)

1. משימה זו מאפשרת ללומדים הצצה להווי החיים החקלאיים בארץ-ישראל בתקופת המקרא. להרחבה: הלומדים יוכלו לאסוף מידע נוסף על הגז – כלים, מקום וכו' – ולהשוות לגז בימינו, וכן ללמוד על עיבוד הצמר למוצרים.

2. אבשלום חיכה שנתיים שלמות מאז האונס כדי לבצע את נקמתו. הוא תכנן היטב את מזימתו וחיכה להזדמנות נאותה. לדעת אברבנאל: "שיחשוב אמנון, כי כבר עברה משטמתו ונשכח הדבר מלבו, כדי שיבטח בו וילך עמו". הזמן שחלף מאז האונס ושתיקתו של אבשלום גרמו לכך, שהמלך ואמנון לא חשדו באבשלום.

אבשלום יוזם מפגש עם אמנון בחגיגת הגז. הוא פונה בהזמנה אישית אל המלך עצמו ולבני המלך בידיעה שהמלך יסרב. אחרי סירובו של המלך הציע אבשלום שאמנון ייצג את המלך בחגיגה עם כל בני המלך האחרים. לאחר שאבשלום הפציר במלך פעמיים, נענה המלך לבקשתו.

אבשלום מעודד את נעריו על-ידי נטילת מלוא האחריות לרצח על עצמו: "אל תיָאָו הָלוֹא כִּי אֲנִי צָוִיתִי אֶתְכֶם" (פסוק כח).

הסופר המקראי מספר בהרחבה על מה שקרה לפני הרצח ואחריו. על הרצח עצמו הוא מספר בקצרה ובצורה עקיפה. אופן מסירה זה מבטא את ההשקפה של הסופר המקראי: לא המעשה עצמו חשוב, כי אם הכוונה, התכנון, האחריות של אבשלום והתוצאות לו ולדוד.

3. בני המלך האחרים אינם באים לעזרת אמנון, אלא בורחים בבהלה, "כי חשבו שהיה בכוונת אמנון להמית כולם" (אברבנאל). בני המלך ברחו איש על פרדו. הפרד היה בהמת הרכיבה של בני המלך באותה התקופה.

4 – 6. בפסוקים ל – לו מופיעות השערות בדבר היקף הרצח. כאן מופיע שוב יונדב, שכבר הוצג בפסוק ג כאיש חכם מאוד. יונדב מנתח את השמועה

– שאבשלום רצח את כל בני המלך – וטוען שאמנון לבדו נרצח. הניתוח המדויק של יונדב החכם והודעתו בדבר המניע של אבשלום לרצוח את אמנון מדגישים, כי מעשהו של אבשלום אינו רצח לשם הפקת תועלת כלשהי, אלא נקמה במי שעשה עוול לאחותו ולא נענש. יונדב חוזר על טיעונו פעמיים בפסוקים לב–לג – כנראה בגלל הקושי לשכנע את דוד המלך, המאמין כבר בשמועה.

בואם של בני המלך דוד לירושלים מסופר מזווית הראייה של הצופה. בהתחלה רואה הצופה עם רב, אך עדיין אינו יכול לקבוע בוודאות את זהותם. יונדב מודיע שאלה הם בני המלך, ובכך שב ומוכיח את הבנתו וחוכמתו הבולטת מול חוסר הבנתו של דוד.

7. בזמן שבבית המלך שוררת מבוכה באשר לגורלם של בני המלך, ובעוד אלה עושים את דרכם דרומה אל ירושלים, בורח אבשלום בכיוון ההפוך, צפונה. הדיווח על בריחתו של אבשלום (לד) מופיע בין דברי יונדב לדברי הצופה וקוטע את הרצף הסיפורי. יש סוברים שיש לחברו לפסוק הקודם (לג), ויש מתקנים את לשון "ויפעל" ללשון "פעל" – ואבשלום ברח – לאמור אבשלום הקדים לברוח מיד לאחר הרצח. אבשלום היה בנה של מעכה, בת תלמי מלך גשור. נישואי דוד למעכה מוכיחים, שהייתה ברית ידידות בין ממלכת ישראל לממלכת גשור. גשור הייתה ממלכה עצמאית קטנה בצפון עבר הירדן באזור הגולן. אפשר שתלמי הוא שיסד את ממלכת גשור. אבשלום ברח לסבו, תלמי בן עמיהוד (כתוב עמיחור) מלך גשור, כדי למצוא שם מקלט בטוח. נראה שגם לאחר שברח אבשלום לגשור לא הורעו היחסים בין שתי הממלכות.

8–9. האירועים בפרק יג הם ראשית התגשמות נבואת נתן – "ועתה לא תסור חרב מביתך עד עולם" (יב, י): אונס תמר גרר אחריו את רצח אמנון, ולאחר מכן את מרד אבשלום ומותו. דוד מוצג בפרק זה לראשונה כמי שנכנע למאורעות ומקבלם כעונש על חטאיו.

פרק יד משפטה של האישה התקועית (פסוקים א – כג)

1. יואב ידע עד כמה מתגעגע המלך לבנו אבשלום לאחר שהתנחם על מות אמנון. יואב התכוון לעזור למלך ולהקל את סבלו. יואב דאג גם לטובת הממלכה וסבר כנראה, שאבשלום הוא המועמד המתאים לרשת את דוד.
2. יואב מצווה על האישה התקועית להתחזות לאישה אבלה, ללבוש בגדי אבלות, לא לסוך את בשרה בשמן ולהציג בפני המלך בעיה משפטית מדומה, כדי לשכנע את המלך שיסכים להחזיר את אבשלום לירושלים.
3. האישה מתקוע מציגה את עצמה כאישה אלמנה, שנותרו לה שני בנים, האחד הרג את אחיו, וכל המשפחה דורשת לממש את דין גאולת הדם ולהרוג את הרוצח. אם יומת גם הבן השני, לא יישאר יורש לבית האב. המלך הבטיח לתקועית שישקול את הסוגיה המשפטית ויודיע לה בהמשך את החלטתו. התקועית הבינה מתשובת המלך כי הוא חושש שעוון הרצח וגם דמי הנרצח יחולו עליו, ולכן היא מנסה להרגיע אותו ולוקחת על עצמה ועל בית אביה את העוון ומשחררת את המלך מחובת ענישת הרוצח. המלך הבין שהאישה חוששת, שקרוביה יהרגו את בנה בטרם יגיע אליהם דבר המלך. לכן הבטיח לה כי יטפל בכל אלה שמאשימים את בנה הרוצח ואותה. התקועית אינה מסתפקת בדברי המלך האלה; היא רוצה להשיג חנינה מיידית לבנה בנימוק, שאין זה מרצון ה' שהבן הנותר ימות מידי של גואל הדם.
- המלך נשבע כי לא ייפול משערת הבן ארצה. לכאורה השיגה האישה את מבוקשה: המלך נשבע שלבנה לא יאונה כל רע. סגנון דיבורה של האישה עשיר בדימויים ובמטאפורות – למשל בפסוק יד: "וכמים הנגרים ארצה אשר לא יאָספו". החיים מדומים למים: כמו המים, הנשפכים לאדמה ונעלמים, כך גם החיים קצרים ונגמרים. מטאפורה שנייה בפסוק ז: "וכבו את גחלתי אשר נשארה". מטאפורה זו באה לתאר את מצבה: כיבויה של הגחלת מסמל את אובדן החיים והתקווה.
- השיחה בין האישה התקועית למלך היא בין הארוכות במקרא. יש בשיחה זו כ-15 מהלכים: שמונה פעמים מדברת האישה, ושבע פעמים מדבר המלך. אורך השיחה מעיד עד כמה קשה היה לשכנע את המלך לסלוח לאבשלום.
- המשל דומה לנמשל בעניין המרכזי: אח רצח את אחיו, ועונש מות צפוי לרוצח. כדי שדוד לא יבחין בדמיון בין סיפור האישה לבין הסיפור שלו עצמו, שונה המשל מהנמשל בפרטים אחדים: האישה אלמנה – דבר המודגש בדבריה ובהופעתה; והיעדר בנים נוספים מלבד הרוצח. פרטים

אלו נועדו כדי לעורר את רחמיו של המלך דוד.

4 – 5. התקועית לא הזכירה את יואב אף לא ברמז, אך אף-על-פי זאת מנחש דוד שידו של יואב בדבר. התקועית אינה מכחישה עובדה זו, אך היא מנסה להבהיר את מניעיו של יואב, כדי שהמלך לא יכעס עליו, וגם בזה היא מצליחה. היא גם מסירה מעצמה אחריות בהדגישה, שפעלה על-פי הוראות שקיבלה מיואב (פסוקים יח – כ). בחוכמתה הרבה מצליחה התקועית להתגבר על כל הקשיים ולהתקדם צעד אחר צעד להשגת מטרתה. אף-על-פי זאת לא זכתה שיוזכר שמה במקרא, מכיוון שהייתה רק כלי שרת בידי יואב.

המשפט שמציגה התקועית דומה למשפט שמציג נתן הנביא – כבשת הרש (פרק יב), ולמשפט שומר השבוי שהניחו לו להימלט (מלכים א כ, לח – מב). הצד השווה בכל המשפטים הוא, שמלך ישראל חורץ משפט במקרה בדוי – ומציג המקרה המשפטי מצביע על אנלוגיה בין המשפט הבדוי להתנהגות המלך. בכל המקרים פסק המלך כפי שקיווה מציג המשפט, ובכך הניח לו להוכיחו על התנהגותו. במשל כבשת הרש נמתחה על דוד ביקורת על עניין מוסרי; במקרה של שומר השבוי כוונה הביקורת נגד מדיניותו של אחאב כלפי ארם; ובמקרה של האישה מתקוע הביקורת היא סמויה, וכוונתה להתריע על כי דוד הזניח את נושא העמדת יורש לכסאו שינהיג אחריו את העם.

משל התקועית דומה לנאום אביגיל ולנאום האישה מאבל בית מעכה (שמואל ב כ). בשלושת המקרים פונה אישה חכמה בדברי חכמה ושכנוע אל רשות עליונה, ומצליחה להשיג חנינה עבור יחיד או עבור ציבור.

להרחבה; הלומדים יוכלו להשוות בין סיפור אבשלום ואמנון לסיפור קין והבל: קין קם על אחיו להורגו ועונשו היה להיות נע ונד (בראשית ד, ח – יב).

עונשו של אבשלום דומה: גלות בגשור.

אבשלום חוזר לירושלים (פסוקים כד – לג)

1. דוד נתן את הסכמתו לשובו של אבשלום לירושלים, אך למעשה לא סלח לו. רגשותיו של דוד מעורבים: אבשלום הוא בנו – אך גם רוצח אמנון בכורו. לפי הכתוב "יָסַב אֶל בֵּיתוֹ" נראה, ש"העונש" שנגזר על אבשלום הוא "מעצר בית": נשללה ממנו הזכות לראות את פני המלך ולהתקבל על-ידיו.

2. אבשלום מוצג כאיש היפה ביותר בישראל. ברור שאבשלום מתואר בהגזמה מבחינת היופי החיצוני ומבחינה פנימית. יופיו ימלא תפקיד בהמשך הסיפור ויתרום לאהדה שרבים מבני העם ירכשו לו. גם הידיעות על שעריו הארוך, שימלא תפקיד במותו – ובמיוחד המידע

על שקילת השיער אחר הגילוח – מאפיינות אותו כאדם גנדרן, העוסק בחיצוניותו ואוהב את עצמו יתר על המידה. לא סתם הובאו תיאורים אלה כאן, באמצע הסיפור על סירובו של דוד לראות את בנו. המטרה היא להדגיש את הדחייה של אביו כעלבון צורב – לעומת ההצלחה הרבה שיש לאבשלום בתחום האישי והמשפחתי (נולדו לו שלושה בנים ובת).

הכתוב מציין את שם בתו של אבשלום – תמר, בעוד ששמות בניו אינם מצוינים, בניגוד למקובל בתנ"ך. אבשלום קרא לבתו "תמר" אולי על שם אחותו, שגם היא הייתה יפה. השם מבהיר את יחסו של אבשלום לאחותו, שכן עדיין לא שכח שעונתה על-ידי אמנון. "ופני המלך לא ראה" (אבשלום). היגד זה חוזר שלוש פעמים, וההיגד המציין את משך הזמן – שנתיים – רומז עד כמה השפיעה החלטתו של דוד על אבשלום. הקרבה הפיסית מחריפה את הרגשת ההשפלה שבדחייה. אבשלום סובל ממנה עכשיו יותר.

3. סיבת סירובו של יואב לא נמסרה. אולי סבר שאין זה הזמן המתאים, ואפשר שלא העז לנקוט שוב תחבולה. יואב נשאר בסירובו.

4. שוב נוקט אבשלום אלימות, והיא מבוצעת על-ידי עבדיו, כמו ברצח אמנון. האלימות מעידה על סבלו של אבשלום וגם על אופיו: בשעת רוגז אין אבשלום בוחל באמצעים להשגת מטרתו. אבשלום נוקט כפיות טובה כלפי יואב – האיש שהשקיע מאמצים רבים כדי להשיבו לירושלים.

6. לאבשלום קשה לשאת את המצב הלא ברור שהוא נתון בו, והוא דורש הכרעה: התפייסות שלמה עם אביו או עונש שלם. אבשלום רואה עצמו חף מפשע. לדעתו, רצח אמנון היה עונש צודק על אונס אחותו. דוד ואבשלום נפגשים לאחר חמש שנים. הכתוב אינו מוסר את השיחה ביניהם, אף שהפרק משופע בדיאלוגים בין הדמויות. כמו כן הנשיקה, שנושק דוד לאבשלום, חסרה חום ואהבה אבהית. ההתפייסות נראית פורמלית בלבד. הנשיקה מסמלת את החנינה שנתן המלך לבנו.

פרט טו מרד אבשלום

מרד אבשלום התרחש כנראה בשנת השלושים למלכות דוד. השתתפות חלק נכבד מבני ישראל במרד תמוהה, כי דוד היה מלך שהצליח לאחד את הממלכה, לכבוש שטחים רחבים, ואף לשלוט בעמים השכנים. החוקרים מונים סיבות אחדות למרד: התנגדות לחלק מהמלחמות שניהל דוד, שתבעו קורבנות ושיבשו את אורח החיים; אי-שביעות רצון מן המסים שהוטלו על העם; גיוסים; התמרמרות בקרב נכבדי השבטים, אנשי החצר והזקנים, כי השפעתם פחתה והלכה; כשלונם של דוד להבטיח עשיית משפט;

התמרמרות שבט יהודה על שאיבד את מעמדו המיוחד; ותקוות תומכי בית שאול להחזיר לעצמם את השלטון.

1. "ויהי מאחרי כן". פסוק זה יוצר קשר למסופר בפרק הקודם ולאירועים המסופרים בו, שגרמו לאבשלום עוגמת נפש, עלבון ותרעומת כלפי אביו, והביאו אותו לכדי מרד באביו. אבשלום פועל בשקידה, בהתמדה ובאופן יסודי להשגת מטרתו.

אבשלום מתהדר בגינוני מלכות: רכיבה במרכבה ומינוי רצים. אבשלום רצה להרגיל את העם לראותו כמנהיג וכמלך לעתיד. לפי אחת הסברות, דבר השבועה שנשבע דוד לבת-שבע – שבנה יירש את כסאו – הגיע אף לאבשלום, והוא החליט להקדים ולתפוס את השלטון. (מרכבה וסוסים נזכרו גם במשפט המלך [שמואל א ח, יא] ובמרד אדניה [מלכים א א, ה]).

במזרח הקדום שימש המלך כסמכות השיפוטית העליונה (השוו ח, טו; יב, א – ו; מלכים א ג). ברבות השנים התקשה כנראה דוד להפעיל ביעילות את סמכותו השיפוטית. קשייו של דוד נוצלו היטב על-ידי אבשלום. אבשלום השכים קום, עמד על-יד דרך השער, מקום המשפט, כדי לשפוט את בעלי הדין ולגנוב את לבם.

בפסוקים ב – ו מתואר דו־שיח בין אבשלום לאדם, שבא להישפט אצל המלך. בדרך דמגוגית הצדיק אבשלום את הבא למשפט, והשמיע דברי ביקורת חמורים על חוסר תפקודו של המלך כשופט. בכך רמז שהוא המתאים לתפקיד השופט העליון. תיאור הפגישה בין אבשלום לאיש הבא למשפט דומה לפגישה בין אבשלום למלך דוד (יד, לג).

שמואל ב יד, לג	שמואל ב טו, ב – ה
"ויקרא אל אבשלום"	"ויקרא אבשלום אליו"
"ויבא אל המלך"	"ועלי יבוא"
"וישתחו לו"	"להשתחות לו"
"וישק המלך"	"ונשק לו"

מעשיו של אבשלום חוזרים כהד על מעשי המלך. חזרה זו מרמזת לשאיפות לבו של אבשלום.

שבט יהודה, שבטו של דוד, ובירתו חברון תמכו באבשלום בעת המרד, כי התאכזבו מדוד, שקירב אליו את שבטי עבר הירדן המזרחי. אבשלום השיג את תמיכת אנשי יהודה. הם משחו אותו למלך עליהם והוא הודיע על כך בתקיעה בשופר (פסוק י). השופר משמש להעברת הידיעה בדבר המלכתו ואות הפתיחה למרד. במסגרת ההכנות המדוקדקות נוקט אבשלום את האמצעים הדרושים – מרגלים ומערכת תקשורת – כדי שהמרד יתפשט מחברון על פני כל הארץ.

הצטרפותו של אחיתפל למחנה אבשלום נותנת לאבשלום יתרון, כי אחיתפל היה יועץ וקרוב למלך, ליד בני המלך וכן ליד חושי, רַע המלך. אחיתפל וחושי היו בחזקת אנשי סודו של המלך. הם ידעו הרבה על צפונותיו של המלך ועל אופני הכרעותיו.

המניעים להצטרפותו של אחיתפל למחנה אבשלום: לדעת רד"ק, היה אחיתפל סֶבֶה של בת-שבע, על סמך ההנחה שאליעם, אבי בת-שבע (יא, ג), זהה עם אליעם בן אחיתפל (כג, לד) – דבר המסביר את שנאתו של אחיתפל לדוד בגלל מעשיו של דוד בבת-שבע. סגל מתנגד לדעת רד"ק: גם בשל גילו המופלג של אחיתפל בזמן המרד, וגם משום שהצטרפותו של אחיתפל למרד אבשלום תפעל נגד נכדתו בת-שבע ונגד שלמה בנה.

ייתכן שדוד החל להעדיף את חושי הארכי רַע המלך, על אחיתפל, כפי שנרמז אולי בכתובים, המספרים על פגישת דוד וחושי (טו, לב – לז), ומעידים כי המלך האמין בחוכמתו של חושי ובידידותו.

אחיתפל החכם הבחין בתמיכה הרחבה של העם באבשלום, ולכן החליט להצטרף אליו. אחיתפל נטה לצד המורד, כי הבין שהוא העתיד למלוך, וייתכן שעוד לפני פרוץ המרד היה בין מעורריו ויוזמיו. פסוק יב מספר על המשלחת מאבשלום לגילה כדי לקחת את אחיתפל. אפשר לפרש פסוק זה כאילו נקבע הדבר קודם לכן.

2. עם פרוץ המרד עמדו בפני דוד אפשרויות אחדות לפעולה:

א. לשלוח את צבאו לחברון לדכא את המרד בעודו באֶבוֹ.

ב. להתבצר בירושלים.

ג. לסגת מהעיר ולהימנע מהתמודדות עם המורדים.

דוד בחר באפשרות השלישית. הוא יוצא מירושלים ונסוג לעבר הירדן המזרחי. כך הצליח לחלץ את יחידות הצבא ששמרו לו אמונים.

3. מחנה דוד כלל את עבדי המלך – פקידיו, שריו ומקורביו. אלה הביעו

נכונות מלאה ללכת עם המלך, וכן את הַכֹּהֲנִי, הַפִּלְתִּי והַגָּתִי – יחידות צבאיות של חיילים שכירים נוכריים, ככל הנראה פלשתים. אֶתִּי הַגָּתִי היה מפקד היחידה הצבאית הגתית. אֶתִּי מביע דבקות באדונו דוד "אם למנות אם לחיים".

הכהנים הגדולים, צדוק ואביתר, ובניהם הביאו עמם את ארון ה' – מעשה המוכיח את תמיכתם בדוד.

חושי הארכי, רַע המלך, הופיע אבל וחפוי ראש ויוצא להפר את עצת אחיתפל.

בריחת דוד מירושלים מתוארת במפורט. תחילה עמד דוד "בבית המרחק" – הבית האחרון של ירושלים – וכל עבדיו עוברים על פניו. לאחר מכן מתואר באריכות המעבר בקדרון – הגבול של ירושלים. תיאור זה דומה לתיאור חציית הירדן בתקופת יהושע. אחרי הירידה

- לנחל קדרון עולים דוד ותומכיו אל פסגת הר הזיתים (פסוק ל), ומשם ירדו אל המדבר עד הגיעם לגדות הירדן (יז, טז).
4. דוד ביקש מהכהנים להשיב את ארון הברית למקומו. בדברי דוד מוצגת התפיסה, שעזרת ה' אינה תלויה בנוכחות חפץ פולחני כמו ארון הברית, אף שארון הברית מסמל את נוכחות האלוהים.
- בפסוק ל מופיע השורש ע'ל'ה' חמש פעמים, ויש תיאור חי ונוגע ללב של המלך, הנאלץ לטפס במעלה ההר יחף, ראשו חפוי והוא בוכה; וכמו המלך גם העם אשר אתו חפויי ראש, בוכים ועולים. לתיאור זה מבנה כיאסטי (מצטלב), והוא מבטא שמעשי העם חוזרים כהד אחר מעשי המלך.
5. השמועה על התחברות אחיתפל לאבשלום המורד באה לדוד בהפתעה. נראה שדוד לא חשד כלל בנאמנותו של יועצו אחיתפל. תגובתו של דוד מעידה על תחושת מצוקה. פחדו של דוד מתגבר בידעו מה רבה חוכמתו של אחיתפל.
6. חושי הארכי נשלח בחזרה לירושלים כדי לסכל את עצת אחיתפל ולהעביר ידיעות לדוד. בני הכהנים, אחימעץ ויהונתן, ישמשו שליחים מהירים להעברת הידיעות.
- הביטוי **עצת אחיתפל** השתמר לדורות לאו דווקא כעצה טובה ונבונה, אלא כמופת לעצה רשעית ומכשילה.

פרק טז

דוד בורח מירושלים ופוגש בדרך תומכים ומתנגדים

(פסוקים א – יד)

1. דוד בורח מירושלים, ובדרך הוא פוגש תומכים (ציבא) ומתנגדים (שמעי בן גרא). ציבא היה כנראה מנהל האחוזת המלכותית בימי שאול. לאחר מות שאול קשר ברית עם דוד, ובעת מרד אבשלום היה מן המעטים ששמרו אמונים לדוד ולא הצטרפו למרד.
- תגובתו של דוד לדברי ציבא היא מהירה, והוא פוסק בחופזה על החרמת רכוש מפּיבֶּשֶׁת לטובת ציבא, בלי לשמוע את דעת מפּיבֶּשֶׁת עצמו (על־פי משפט המלך [שמואל א ח], נדונים מורדים במלכות להחרמת נכסיהם [השוו מלכים א כא, טו]).
- בדרך פגש דוד את שמעי בן גרא. שמעי היה "ממשפחת בית שאול". נראה שמשפחתו הייתה משפחה ידועה בשבט בנימין, שגם אהוד בן גרא – השופט – נמנה עם בניה (שופטים ג, טו).

הרקע ההיסטורי והפוליטי להתנגדות לדוד

שמעי, בית שאול ושבט בנימין ציפו כנראה לתמורות, שתאפשרנה את השבת המלוכה לבית שאול. אין לדעת אם הם נמנו עם יוזמי

מרד אבשלום, אך ודאי הצטרפו אליו, אם בפועל ואם בתמיכה ואהדה, משום שנאתם לדוד. באופן זה יש להבין את דברי ציבא על מפִּיבֶשֶׁת בן יהונתן, היושב בירושלים ומצפה למלכות. אין ללמוד מכאן שמפִּיבֶשֶׁת ביצע פעילות כלשהי כדי לתפוס את השלטון. מובן שציבא מגזים בדבריו, אך ודאי שהיו למפִּיבֶשֶׁת תקוות כלשהן להגיע לשלטון אף-על-פי מגבלותיו הפיסיות.

2. שמעי מכנה את דוד "איש דמים" – ביטוי המצוי בעיקר בלשון חירופים, וכוונתו למעשי חתירה, תחבולות והתנהגות אכזרית בכלל. לגבי דוד אפשר שהכוונה היא למעשים מסוימים: הריגת בני שאול על-ידי הגבעונים בהסכמת המלך דוד (כא, א – ט) וחשד במעורבות ברצח אבנר וברצח אישֶׁבֶשֶׁת.

במילים "איש בליעל" ייתכן ששמעי מתכוון להסבת מלכות שאול לדוד, לענייני עוול ושחיתות בכלל, כמו פרשת בת-שבע.

שמעי בן גרא קילל את המלך בפניו ובפני כל עבדיו. דינו של מקלל המלך היה מות (השוו מלכים א כא, י, יג).

3. תגובתו של דוד, המאופקת והסלחנית, מלמדת על גדלות נפש ויכולת סליחה וחנינה. להתאפקותו של דוד יש גם סיבה מדינית: לא ללבות את האיבה שבני בנימין רחשו לדוד. דוד אינו מאשים את שמעי, ואף מגלה הבנה למעשהו על-ידי קל וחומר – מהתנהגות בנו להתנהגות בן הימיני. דוד מקבל את השפלתו בהכנעה בראותו בה גזירת ה'.

אבשלום נפגש עם חושי הארכי

(פסוקים טו – יט)

1 – 2. חושי קיבל מדוד הדרכה מה לומר לאבשלום (טו, לד). חושי אכן משתמש בנימוק שהציע לו דוד, אך שיפר אותו. חושי אינו מופיע בפני אבשלום בבגדי האבל, שהופיע בהם בפני דוד. חושי קורא לאבשלום: "יחי המלך, יחי המלך". זוהי קריאה מקובלת להכרה במלך חדש (השוו שמואל א י, כד). חושי מכפיל קריאה זו כדי להבליט את הכרתו באבשלום הבלטה יתרה. תגובתו של אבשלום היא ספקנית ואירונית, והיא מורכבת משתי שאלות. אבשלום משתמש בתוארו של חושי, "רַעַ המלך", ובכך מדגיש את הקרבה של חושי לדוד, המחשידה אותו בעיניו.

בתשובתו טוען חושי, כי אבשלום נבחר על-ידי ה' ועל-ידי העם להיות מלך. לפיכך מתחייב חושי לשרת את המלך החדש, כשם שבעבר שירת את דוד.

להרחבה: הלומדים יערכו השוואה בין ההדרכה שנתן דוד לחושי (טו, לב – לו) למה שעשה חושי בפועל.

עצתו הראשונה של אחיתפל

(פסוקים כ – כג)

- 1 – 2. עצת אחיתפל מעידה על שפלות מוסרית. אבשלום מאמץ אותה, ובכך מבזה את אביו ומחזק את ידי שונאי המלך. לעצה משמעות מדינית: לקיחת נשי המלך – כמוה כהכרזה על תפיסת השלטון (השוו מלכים א ב, כב; שמואל ב יב, ח).
- אחיתפל לא ידע, שעצתו היא אמצעי להגשים את נבואתו של נתן: "כה אמר ה', הנני מקים עליך רעה מביתך, ולקחתי את נשיך לעיניך, ונתתי לרַעֲיֶיךָ ושכב את נשיך לעיני השמש הזאת. כי אתה עשית בסתר, ואני אעשה את הדבר הזה נגד כל ישראל ונגד השמש" (יב, יא – יב).
4. מחבר ספר שמואל מתאר את ייחודו של אחיתפל כיועץ חכם, המשיא עצות נכונות שאנשים מאמינים בהן. ההתייחסות אל עצות אחיתפל הייתה כמו אל שאילת האלוהים באמצעות כהן. אין הכוונה שאחיתפל שאל בדבר אלוהים, אלא שבעיני השואלים עצה מפיו נחשבה כדבר אלוהים.

פרק יז

חושי מפר את עצת אחיתפל

(פסוקים א – יד)

1. הרעיון הצבאי, עליו מבוססת עצת אחיתפל, הוא: הפתעה, מהירות והתקפת לילה על מלך עיף, שתגרום לכך שהעם אשר אתו יברח משדה הקרב. התקפת הפתע תגרום להפרדה בין הצבא למנהיגו. עצת אחיתפל תכליתית ונראית אפילו "הומנית" לגבי העם אשר עם דוד, אך רצחנית לגבי המלך עצמו. דברי אחיתפל נשמעים כאילו דיבר בחיפזון ובצורה נמרצת. הפעלים "אבחרה, ואקומה, וארדפה... ואבוא, והחרדתי, והכיתי, ואשיבה" משקפים את החיפזון והנמרצות. אחיתפל בטוח בקלות בה אפשר להכריע את דוד המלך, ולדעתו אין אפוא צורך בשר צבא מיוחד, והוא, היועץ, יכול להנהיג את צבא אבשלום לניצחון.
- חושי לא נכח בזמן שאחיתפל העלה את עצתו בפני אבשלום – כנראה מפני שאבשלום עדיין הטיל ספק בנאמנותו. אבשלום הזמין את חושי כדי להוכיח לאחיתפל שהוא, המלך, הקובע והמחליט. אף-על-פי זאת לא היו לחושי סיכויים רבים להפר את עצת אחיתפל בגלל ההערצה הכללית שהייתה לעצות אחיתפל, וגם מפני שעצת אחיתפל כבר הוכרה כטובה עלידי אבשלום והזקנים.
- בעצתו התכוון חושי להשהות את הפעולה נגד דוד, כדי לאפשר לדוד זמן להתארגנות מפני מתקפת אבשלום. חושי טוען את טענותיו בצורה מאורגנת ובונה את נאומו בשני חלקים, המופרדים במילים "כי יעצתי" (יא). בחלק הראשון (ז – י) סותר חושי את עצת אחיתפל ומציג

את נקודות התורפה שלה, ובחלק השני (יא – יג) מציג חושי תוכנית חלופית.

חלק ראשון (ז – י). בפתח דבריו אמר חושי "בפעם הזאת" (ז), כלומר רק הפעם עצת אחיתפל אינה טובה. ומשתמע מכך שבדרך כלל עצות אחיתפל טובות. כך אין חושי פוגע במעמדו ובכבודו של אחיתפל. חושי מתאר בהרחבה את דוד ולוחמיו, שהיו מוכרים לאבשלום ולזקני ישראל. אחרי דברים אלה מסביר חושי מדוע לא כדאי לפעול על-פי עצת אחיתפל – כי ייתכן שדוד יציב מארב שיפגע בצבא אבשלום, ותיווצר שמועה על טבח במחנה אבשלום. חושי מציג את השמועה בצורה חיה על-ידי ניסוחה בדיבור ישיר, וכך הוא מגביר את רישומה על השומעים.

חלק שני (יא – יג). חושי מציע דרך פעולה חלופית: לאסוף כוח צבאי רב – כל צבא ישראל בהמוניו – בהנהגתו של אבשלום עצמו, ובכך רמז שאולי היו לאחיתפל כוונות להשתלט על הצבא. חושי הצליח לשכנע את אבשלום בגלל כושרו הרטורי והתייחסותו המחניפה אליו, וגם מפני שלאבשלום הייתה נטייה ברורה שלא להיחפז, כי אם להכין כל פעולה לאט וביסודיות, כפי שמוכח מרצח אמנון (יג, כג) – "ויהי לשנתיים ימים", ומפתיחת המרד (טו, ז) – "ויהי מקץ ארבעים שנה".

2. נאומו של חושי ערוך בטוב טעם, משופע בתכסיסים רטוריים, רצוף דימויים, עשיר בציורים ומתובל בדברי חנופה לאבשלום.

חושי מדמה את דוד "כדב שכול בשדה" – דימוי הממחיש את תכונות הגבורה ומעורר פחד בלב השומעים. חושי מדגיש את תכונות דוד כדי ליצור משקל נגד להנחת היסוד של אחיתפל – שדוד כעת יגע ורפה ידיים (ב). דימוי זה מזכיר את דברי דוד לשאול לפני צאתו לקרב בגלית: "ה', אשר הִצֵּלְנִי מִיַּד הָאֲרִי וּמִיַּד הַדָּב, הוּא יִצְלֵנִי מִיַּד הַפְּלִשְׁתִּי הַזֶּה" (שמואל א יז, לז).

חושי מדמה את לבם של חיילי אבשלום הגיבורים ללב אריה, שיימס כשתיוודע להם תבוסתו של צבא אבשלום. בפסוק זה יש שפע אמצעים סגנוניים: שתי מטאפורות (לב, המס), דימוי (לב אריה), חזרות (לבו, פֶּלֶב; הַמָּס יָמָס) וניגוד (לב האריה – הַמָּס יָמָס). בדרך זו יוצר חושי תמונה מוחשית של פחד, שאינה יכולה שלא להשפיע על שומעיו.

בפסוקים יא – יב מתאר חושי את גודלו העצום של מחנה אבשלום, המביס את צבא הגבורים של דוד בשתי תמונות ציוריות: הביטוי "מִדֶּן וְעַד בָּאֵר שֶׁבַע" והדימוי "וכחול אשר על (שפת) הים", השכיחים במקרא, מתארים את צבא ישראל בהמוניו המצטרף למחנה אבשלום. הדימוי "כאשר יִפֹּל הַטֵּל עַל הָאָדָמָה" בא להמחיש, שהפעולה תקיף הכול, ואין להימלט ממנה.

בפסוק יג נותן חושי מענה לתרחיש אפשרי: דוד ואנשיו יתבצרו בתוך עיר. במקרה כזה יוכלו ישראל הרבים להרים את העיר בחבלים ולמושכה אל הנחל. חושי מפליג בתיאור חזיון דמיוני, שיש בו להלהיב את שומעיו.

3. בפסוק יד מעיר המספר, כי עצת אחיתפל נפלה בשל התערבות אלוהים. התערבות זו אינה בבחינת נס, שכן אין כאן הפרה של חוקי הטבע. ההתערבות מתבצעת על-ידי אדם, שאת דרכי פעולתו אפשר להסביר במונחים אנושיים.

בהתנהגותו מביא אבשלום למעשה להתגשמות נבואת נתן (יב, י – יב), אך ה' יעניש את אבשלום, כי מעשיו נעשו מתוך כוונה רעה.

דוד בורח לעבר הירדן המזרחי

(פסוקים טו – כט)

1 – 2. הקוראים יודעים שה' יפר את עצת אחיתפל; אך אף-על-פי ששמע שעצתו התקבלה על-ידי אבשלום והעם, חושש חושי הארכי שמא אבשלום יחזור בו ויבחר לפעול על-פי עצת אחיתפל. לכן ממליץ חושי לדוד לעבור במהירות את נהר הירדן עוד באותו הלילה. חושי מוסר לכהנים את תוכן עצת אחיתפל ואת תוכן עצתו שלו, אך כדי למנוע חזרות מיותרות נוקט המספר המקראי במילים "כזאת וכזאת".

3. יהונתן ואחימעץ נפגשו עם השפחה בעין רוגל שמחוץ לעיר. עין רוגל מזוהה עם ביר איוב שמדרום לעיר דוד, במקום המפגש של נחל קדרון עם גיא בן הינום. עין רוגל נזכרת במקרא כנקודת גבול בין שבטי יהודה בדרום ובנימין בצפון. בעין רוגל עברה דרך חשובה דרך גיא בן הינום דרומה – לנחלת יהודה, צפונה – דרך נחל קדרון לנחלת בנימין, ודרך נחל קדרון – מזרחה למדבר יהודה וארץ מואב. הסיפור על האשה מבחורים מזכיר את סיפור רחב והמרגלים (יהושע ב). שתיהן מסתירות את המרגלים ומטעות את הרודפים. כשם שהמניע למעשיה של רחב הוא האמונה בנצחון יהושע, נראה שגם האשה מבחורים האמינה בנצחון דוד אף-על-פי שהייתה מבחורים שבנחלת שבט בנימין, עירו של שמעי בן גרא, מקלל המלך.

להרחבה: הלומדים יוכלו לערוך השוואה בין סיפור רחב והמרגלים (יהושע ב) לסיפור יהונתן ואחימעץ והשפחה מבחורים.

4. אחיתפל שם קץ לחייו, כי העריך שדוד עתיד לנצח ולהעניש אותו על בגידה. ייתכן שההתאבדות היא ביטוי לאכזבתו ולתסכולו מכשלונו כיועץ של אבשלום, או עדות לעלבון שחש ולגאוותו הפגועה. הביטוי "עצת אחיתפל" השתמר לדורות לא כעצה טובה ונבונה, אלא כמופת לעצה מכשילה ומרושעת.

5. בשעה שאבשלום חצה את הירדן, דוד התבצר במחנים – עיר ששימשה בעבר עיר הבירה של איש בשת בן שאול (ב, ח). עובדה זו מלמדת שדוד הצליח לקשור קשרים עם תושבי עבר הירדן המזרחי, שהיו תומכי בית שאול.
 6. עמשא היה בנה של אביגיל, אחות דוד, ואחד הקצינים הבכירים בצבא דוד. יש להניח ששאף להתמנות לשר הצבא, ולכן תמך באבשלום.
 7. פסוקים כז – כט מתארים בצורה מפורטת את האנשים הרבים, שבאו לפגוש את דוד, על שמות המקומות מהם באו והכלים והמאכלים שהביאו. פירוט זה בא להדגיש, שאנשי עבר הירדן המזרחי מקבלים את מלכות דוד ונכונים לתמוך בו. בין התומכים:
 - שְׁבִי בן נחש מרבת עמון, בנו של נחש מלך עמון ואחיו של חנון. דוד הצליח להדיח את חנון, המליך את עצמו על עמון ומינה את שְׁבִי כמושל מטעמו. לאחר שהכניע את עמון סיפח חלקים ממנה לישראל. תמיכתו של שְׁבִי בדוד מעידה שמדיניותו של דוד בעמון הצליחה.
 - מְכִיר בן עמיאל. בביתו התאכסן מפיבֶּשֶׁת בן יהונתן לפני שהוזמן לשבת בירושלים.
 - בְּרִזְלִי הגלעדי מרוגלים, מחותנו של שאול.
- אנשים אלה היו מקורבים ותומכים לבית שאול, ואף-על־פי זאת הושיטו עזרה לדוד.

פרק יח

דוד מדכא את מרד אבשלום

(פסוקים א – יח)

- 1 – 2. לקראת המלחמה ערך דוד מפקד וחילק את צבאו לשלושה ראשים, בדומה לתכסיסים שנקטו מצביאים אחרים: גדעון (שופטים ז, טז), אבימלך (שם ט, מג) ושאול (שמואל א יא, יא).
- צבאו של אבשלום היה גדול בהרבה מצבא דוד, אך לצבא דוד הייתה עליונות באיכות החיילים. לדוד הצטרפו יחידות העלית: ה"גִּבְרִים אשר לדוד" (טז, ו), "נְשָׂאֵי כְלֵי יוֹאֵב" (יח, טו), "נְעָרֵי יוֹאֵב" (כ, יא) ויחידת הכרתי והפלתי המתוגברת על־ידי גדוד של גִּתִּים (טו, יח – כב).
- דוד נמנע מלחצות את הירדן כדי לדכא את המרד, אלא העדיף להמתין שאבשלום יופיע עם צבאו בעבר הירדן המזרחי.
- המלחמה נערכה ביער אפרים – אזור שבימי קדם היה מכוסה ביערות סבוכים. באזור זה קשה לצבא גדול לשמור על קשר בין חילותיו השונים, ודווקא לצבא קטן זריז ומיומן יש יתרונות.
3. דוד מצווה על אנשיו: "לאט לי לנער לאבשלום". דוד מכנה את אבשלום "נער" – כינוי המצביע שיחסו לאבשלום הוא כאל נער שיש לחלצו מצרה שנקלע אליה. דוד נוקט לשון חיבה ומתינות.

5. "אבשלום נתגאה בשערו, לפיכך נתלה בשערו" (משנה מסכת סוטה פרק א, ח). כלומר, היתפסות אבשלום בסבך האלה היא על-פי העקרון "מידה כנגד מידה".

אבשלום התלוי על עץ מזכיר את העונש המשפיל שניתן לעבריינים חמורים: "וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת, ותלית אותו על עץ" (דברים כא, כב – כז). כך בא לידי ביטוי הרעיון, כי "גאות אדם תשפילנו" (משלי כט, כג).

אבשלום נלכד בסבך ענפי "האלה הגדולה". האלה מזוהה עם האלה האטלנטית – עץ גדול וחסון. בארץ מצויים עצי אלה בני מאות שנים. שרידי יערות של האלה האטלנטית מצויים כיום בעבר הירדן המזרחי ובצפון עמק הירדן.

6. המגיד מנמק בדבריו את מעשיו בשני נימוקים: נימוק ראשון ועקרוני: יש להישמע לפקודת המלך; ונימוק שני, מעשי, רומז לתוצאות של הפרת פקודת המלך. דמותו של המגיד באה להבליט בדרך הניגוד את אי-הציות של יואב.

יואב הבטיח פרס כספי למכה אבשלום: עשרה שקלי כסף וחגורה אחת (הכוונה אולי להעלאה בדרגה). מתן פרסים היה נהוג בקרב מנהיגים כדי להמריץ לוחמים לבצע פעולות אמיצות במיוחד: פָּלַב בן יפונה נתן לעתניאל בן קנז את עֶכְסָה בתו לאישה על הצלחתו בכיבוש העיר דביר (יהושע טו, טז – יז; שופטים א, יא – יג); שאול הבטיח שלושה פרסים לאיש אשר יכה את גלית הפלשתי בקרב הביניים (שמואל א יז, כה); ויואב זכה להיות "לראש ולשר" לאחר כבוש יבוס (דברי הימים א יא, ו).

7 – 8. מעשיו של יואב מעידים שפעל ממניעים של טובת העם וטובת הממלכה.

יואב יודע שאבשלום בוגדני, ואם יישאר בחיים הוא עלול לסכן את השלטון – במיוחד לאחר שזכה בתמיכה של חוגים רחבים בעם. ייתכן שלשיקולים אלה נתלוותה אכזבה מאבשלום, שהרי יואב – הוא שטרח להשיב את אבשלום מגשור לירושלים, ואילו אבשלום נהג בו בכפיות טובה ובאלימות, כשהצית את חלקת השדה שלו באש (יד, ל).

אבשלום, שבנה בחייו יד – מצבת זיכרון בעמק המלך (יח, יח) (ביטוי לשאיפות הגדלות של אבשלום) – הושלך לבור שערמו עליו גל אבנים (ביטוי לחרפה וביזוי). גל אבנים הוקם גם על עֶכָן, שהוצא להורג על שלקח מן החרם (יהושע ז, כו), וגם על מלך העי, שנבלתו הושלכה (שם ח, כט). כאן מופיע שוב הרעיון "גאות אדם תשפילנו" (משלי כט, כג), המודגש גם באמצעות השימוש באותם הפעלים (יח, יח): "ואבשלום לקח" – "ויקחו את אבשלום"; "ויָצַב לו" – "ויָצְבוּ עליו".

הבשורה על מות אבשלום מגיעה לדוד (פסוקים יט – לב)

1. הסופר המקראי מתאר בפרוטרוט את ה"תחרות" בין שני הרצים המבשרים, אחימעץ והכושי. תיאור זה מעניק ממד דרמטי לאירוע ומבליט במיוחד את הטרגדיה של דוד. דוד נקרע בין שתי דאגות: הדאגה לשלום חייליו ונאמניו; והדאגה לגורל בנו אבשלום. האריכות בתיאור גורמת להשהיה בקצב הסיפור ולעלייה במתח. יואב מעדיף לשלוח את הכושי אל דוד המלך מתוך כוונה, שהוא ימסור את הבשורה המרה.

ניכר הבדל בין שני הרצים. אחימעץ, שהגיע ראשון, נוהג בנימוס והכנעה, פותח בברכת "שלום", שפירושה הכול כשורה, ומשתחוה; לעומתו הכושי אינו פותח בברכת שלום, אינו משתחוה ומוסר את הבשורה. לשאלת המלך "שלום לנער לאבשלום?" עונה אחימעץ בצורה מתחמקת ומבולבלת. חוסר הסדר שבדבריו מבטא אולי מבוכה. הכושי מנסח את בשורתו למלך בזהירות. אין הוא נוקט לשון ישירה ובוטה שאבשלום מת, אלא רומז בעקיפין באמצעות הברכה שגורל אויבי המלך יהיה כגורל הנער.

3. בפסוקים כד – כז ובפסוק א בפרק יט מופיעים מונחים, המתארים את מערכת השערים בערים בצורות מתקופת המקרא: "בין שני השערים", "הצפה", "גג השער", "חומה", "עֲלִית השער".

דוד בחר לשבת בין שני השערים כדי להיות הראשון השומע את הבשורה. פרט זה מזכיר את ישיבתו של עלי ליד השער (שמואל א ד, יג, יח), כשציפה לבשורה על גורל ארון האלוהים. שני המנהיגים (עלי ודוד) שומעים בשורה מרה מפי המבשר. האנלוגיה היא ששני המנהיגים נהגו בסלחנות כלפי בניהם, שלא התנהגו כיאות, והבנים והאבות נענשו על כך.

להרחבה: הלומדים יוכלו להשוות בין עלי לדוד.

פרק יט

דוד מתאבל על בנו אבשלום

(פסוקים א – ט)

1. דוד כואב את מות בנו. המלך לא ראה בבנו מורד במלכות החייב מיתה, אלא בן ששגה. המלך התמכר לאבל ולבכי, הסתגר בעליית השער והתבודד.

2. הקינה על מות הבן נשמעת כהתפרצות רגשות בעלת עוצמה מזעזעת. דברי הקינה מקוטעים ובלתי סדורים, ויש בהם חזרות: המילה "בני" חוזרת חמש פעמים – חזרה המדגישה את הקרבה בין האב לבנו. בשם אבשלום חבויה המילה "אב", המצטרפת למילה "בן" שבמילה "בני". המשפט "מי יֵתֵן מותי אני תחתֶיךָ" הוא המשפט השלם היחיד

בקינה. דוד מביע משאלה בלתי סבירה ולא מציאותית, המביעה את סירובו להשלים עם מות בנו.

3. הקורא חש שיש צדק במות אבשלום – הבן שמרד במלכות אביו וגרם למלחמת אחים ולאבידות בקרב ישראל. על-פי הדין חייב אבשלום, המורד במלכות, מיתה. אף-על-פי שידע דוד את אשר עלול היה לקרות, לו היה אבשלום מצליח במרד, אוהב דוד את בנו אהבה עזה, ובעיניו נשאר אבשלום הנער ששגה. הרגשות האבהיים של דוד גוברים על האחריות הציבורית כלפי העם. דוד מתכנס באבלו האישי ומתכחש לחובותיו כמנהיג העם. תגובתו של דוד מציגה אותו בחולשתו ומעידה על אנושיותו.

4. למרות הניצחון השתררה בעם אווירה של תבוסה וכשלון – כנראה בשל ההזדהות עם אבלו של המלך. אבלו של המלך הפך לאבל לאומי.

5 – 6. יואב מוכיח את המלך, כדי להשיבו למילוי תפקידו כמנהיג העם. יואב קשוח, מתעלם מרגשות השכול של המלך. לדעת יואב צריך המלך לראות באבשלום מורד ולהתעלם מעצם היותו בנו.

דברי יואב קשים, ואין בהם מן הנימוס הנהוג בחצר המלך. יואב אף נוזף במלך ומאשים אותו בכפיות טובה כלפי הלוחמים, שחירפו את נפשם למענו. החזרה על המילה "נפש" באה להדגיש את גודל סכנת הנפשות, שהמלך ובני ביתו היו נתונים בה.

7. שני המשפטים הקצרים ערוכים בצורה ניגודית, ומבטאים בכך את התנהגותו הבלתי ראויה של דוד. דבריו אלה של יואב נובעים מחששו הרב מתגובת העם על התנהגות המלך. דברי יואב מוגזמים ומוקצנים, ומסרתם לזעזע את המלך ולהוציאו מהמצב הנפשי שבו הוא נתון, כי הברירה הייתה בין אבשלום חי, וכולם מתים – לבין אבשלום מת, וכולם חיים.

8. יואב דורש מהמלך: "קום, צא ודַבֵּר" – שלושה פעלים ברציפות בציווי.

יואב פוקד על המלך, מאיים עליו ומחזק את איומיו באמצעות שבועה בה'.

9 – 10. המלך נכנע ליואב וישב בשער כדי לקבל את פני הלוחמים השבים מן המלחמה. הישיבה של המלך בשער מזכירה את תחילת הסיפור: התנשאות אבשלום נעשתה בשער, שם גנב את לב העם תוך ניצול היעדרו של דוד מהשער. הסתגרות דוד בעליית השער גורמת לנאמניו להתגנב העירה (ד). בסוף הסיפור אוזר דוד כוח ויוצא לשער, כלומר חוזר לתפקד כמנהיג.

שבטי ישראל ויהודה רוצים להשיב את דוד למלוך בירושלים

(פסוקים י – טז)

- 1 – 2. עם דיכוי המרד והנצחון הבין דוד שהמצב המדיני אינו יכול לשוב לקדמותו. דוד חושש שיש לו עדיין מתנגדים, ולכן אינו ממחר לשוב לירושלים ולתפוס את השלטון.
- שבטי ישראל זכרו את תרומתו הרבה של דוד המלך, שהושיע את ישראל מאויביו, ובמיוחד מהפלשתים.
3. שבט יהודה תמך במרד אבשלום, והמרד התחיל בעיר חברון שביהודה בפיקודו של עמשא. אנשי יהודה היו המומים לאחר כשלון המרד, ולכן לא התארגנו כדי להשיב את המלך לירושלים. דוד מוכיח שאין הוא שומר טינה לאנשי יהודה, ואינו מתכוון לנקוט נגדם צעדי עונשין.
4. הנימוק שדוד משתמש בו כדי לשכנע את אנשי יהודה – "אחי אתם, עצמי ובשרי אתם" (יג) – מדגיש מצד אחד את קרבת הדם ביניהם, ומצד שני הוא יוצר מתח והפליה בינם לבין שבטי ישראל (כפי שיופיעו בהמשך, בפסוקים מא – מד). במקום לעשות למען אחדות העם כנדרש אחרי מלחמת אזרחים, מחזק בכך דוד את השוני והפירוד.
- 5 – 8. דוד פונה אל עמשא, המפקד הצבאי של אבשלום, בביטוי "עצמי ובשרי". עמשא היה בן-אחותו של דוד (יז, כה). לא זו בלבד שדוד אינו מעניש את עמשא, אלא נשבע למנותו לשר צבא במקום יואב לכל ימי חייו. במינוי זה היו כנראה לדוד שתי מטרות, אישית ומדינית. דוד רצה להיפטר מיואב, שהפר את פקודתו והרג את אבשלום בנו; ובאמצעות עמשא, שהיה בעל השפעה בקרב שבט יהודה, רצה דוד לזכות בתמיכת שבט יהודה.

שמעי בן גרא בא לקראת דוד

(פסוקים יז – כד)

1. שמעי בן גרא ירד לקראת דוד אל הירדן, מלווה באלף איש מבנימין. שמעי הציג את עצמו כמי שבא ראשון מכל בית יוסף לקראת המלך בשובו לירושלים – וכל זאת כדי להוכיח את נאמנותו ואת רצונו שהמלך יסלח לו על מעשיו – הקללות שקילל את המלך בבורחו מפני אבשלום. דוד סולח לשמעיו מתוך נדיבות לב וגם מתוך שיקול מדיני: לזכות בתמיכת שבט בנימין, תומכי בית שאול.
- שמעי פונה אל המלך באריכות ונוקט לשון אדיבה ("אדני", "המלך", "אדני המלך", "עבדך"). הוא חוזר כמה פעמים על הבקשה לחנינה ומודה בחטאו.
- שוב מתערב אבישי בשיחה בין שמעי לדוד, וכאז כן עתה מחזיק באותה דעה: יש להרוג את מקלל המלך.
- גם הפעם דוחה המלך את הצעת אבישי, ובאותן המילים: "מה לי ולכם,

בני צרויה", ומוסיף ביטוי חריף וקשה: "כי תהיו לי היום לשטן" – אולי בהשפעת הריגת אבשלום בנו על-ידי יואב, אחי אבישי. דוד סלח לשמעי בנימוק "כי היום אני מלך על ישראל", וביום שמחה זה אין מן הראוי לשפוך דם. ייתכן שזה ניסיון לזכות בתמיכת כל ישראל. אומנם דוד נשבע לשמעי שסלח לו ושלא יהרוג אותו, אך בצוואתו לבנו שלמה יורשו ביקש שיתנקם בשמעי: "והורדת את שִׁיבתו בדם שָׂאול" (מלכים א ב, ח – ט).

מפיבֶּשֶׁת בא לקראת דוד

(פסוקים כה – לא)

1. מפיבֶּשֶׁת היה בנו נכה הרגלים של יהונתן בן שאול. דוד קירב אותו אליו, נתן לו לאכול על שולחנו, ונתן לו את שדה שאול. בכך הפגין דוד נדיבות כלפי צאצא של יהונתן, אך בד בבד הייתה לו כוונה לפקח על הצאצא לבית שאול ולהגביל את תנועתו. בזמן מרד אבשלום בא ציבא, עבדו של מפיבֶּשֶׁת, לקראת דוד, וסיפר לו על מפיבֶּשֶׁת אדונו שנשאר בירושלים בציפייה ששיבו לו את מלכות בית שאול. בעקבות דברי ציבא נישל דוד את מפיבֶּשֶׁת מנכסיו והעבירם לציבא.
- 2 – 3. הסופר המקראי מתאר את מנהגי האבל שנהג מפיבֶּשֶׁת בגלל בריחת דוד מירושלים: מפיבֶּשֶׁת לא טיפל בגופו ולא כיבס את בגדיו בשל הצער, שחש מיום שעזב דוד את ירושלים.
- 4 – 5. דברי מפיבֶּשֶׁת ארוכים ומנוסחים בנימוס רב. בדבריו הוא טוען בצורה מוסווית נגד החלטת דוד למסור את שדותיו לציבא (טז, ד). מפיבֶּשֶׁת מחניף למלך מדמה אותו למלאך אלוהים ומביע את בטחונו שהמלך יחליט החלטה נכונה. הוא מסיים את דבריו באומרו, שבשל החסד שעשה אתו המלך אין לו זכות לבוא בדרישות. מכאן משתמע שעל-פי הצדק יש לו יסוד לדרוש.
6. דוד הקשיב לשתי גרסאות שונות: של ציבא ושל מפיבֶּשֶׁת. נראה שדוד לא ידע למי להאמין. הוא אף אינו טורח לברר מי צודק, ומחליט לפתור את הבעיה בדרך הקלה: לחלק את הרכוש שווה בשווה. דוד מתנהג בנדיבות רוח כלפי שמעי בן גרא, כלפי שבט יהודה וכלפי עמשא. לעומת זאת בולט יחסו הנוקשה למפיבֶּשֶׁת. הייתה לדוד הזדמנות לחזור בו מעיוות הדין, שגרם על-ידי פסיקתו החפוזה לאחר ששמע את דברי ציבא – ובכל זאת נהג שלא בצדק. אף חז"ל טענו שדוד חייב היה להבין שמפיבֶּשֶׁת דובר אמת לפי סממני האבל והצער שהראה. דוד היה צריך להחזיר למפיבֶּשֶׁת את כל רכושו (שנתן לציבא). חז"ל טענו, כי מפני שחילק דוד את רכושו של מפיבֶּשֶׁת שלא בצדק, גזר ה' שממלכת דוד תתפלג בעתיד לשתי ממלכות.

בְּרִזְלִי בֵּא לְקִרְאָת דּוֹד

(פסוקים לב – מ)

1. בְּרִזְלִי נִזְכֵּר לְרֹאשׁוֹנָה בְּמִקְרָא בְּזִמְנָה שֶׁהִגִּיעַ דּוֹד לְמַחֲנִים שֶׁבַעֲבֵר הִירְדָּן. עִם שְׁבִי בֶן נַחֲשׁ וּמְכִיר בֶּן עֲמִיאל הֵבִיא בְּרִזְלִי מִזֶּן וְכֻלָּם לְדוֹד וְלִכְלָ הָעָם אֲשֶׁר אִתּוֹ בְּמִשְׁךְ כָּל יְמֵי שְׁהוּתוֹ בְּמַחֲנִים (יז, כז).
2. לְאַחֵר דִּיכּוּי מֶרֶד אֲבִשְׁלוּם חִפֵּץ דּוֹד לְהַשִּׁיב טוֹבָה לְבְּרִזְלִי. דּוֹד הִצִּיעַ לוֹ לַעֲבֹר עִמּוֹ לִירוּשָׁלַיִם וְלַחֲסוֹת בַּחֲצָר הַמֶּלֶךְ.
3. בְּרִזְלִי סִירַב לְהִצְעַת דּוֹד. הוּא טָעַן כִּי מִפְּאֵת גִּילוֹ הַמִּתְקַדֵּם לֹא יוּכַל לִיהְנוֹת מִתַּעֲנוּגוֹת חֲצָר הַמֶּלֶךְ, וּשְׂרָצוֹנוֹ לְהִיקָבֵר עִם אֲבִיו וְאִמּוֹ. יִיתְכַּן שֶׁהֶעֱדִיף לַחֲיוֹת בַּחוּפֶשׁ כְּבַעַל הַשְּׁפָעָה בְּגִלְעָד – וְלֹא לִהְיוֹת כְּפוֹף בַּחֲצָר הַמֶּלֶךְ דּוֹד. דְּבָרֵי בְּרִזְלִי בְּנוֹיִים רַבִּים כְּכֹלָם מִשְׁאַלּוֹת רִטּוּרִיּוֹת.
4. כְּמִקְרָא, כְּנֶרְאָה בְּנוֹ שֶׁל בְּרִזְלִי, הִצְטָרַף לְמַחֲנֵה דּוֹד וְעָבֵר אִתּוֹ לִירוּשָׁלַיִם. כֵּן יוּכַל הִיָּה דּוֹד לְקִיִּים מִגַּע רִצּוֹף עִם בֵּית בְּרִזְלִי שֶׁבַעֲבֵר הִירְדָּן הַמִּזְרָחִי וְעִם הַגִּלְעָד בְּכֻלּוֹ. עַד סוֹף יְמֵיוֹ לֹא שָׁכַח דּוֹד אֶת הַבְּטַחְתּוֹ לְבְּרִזְלִי, וְצִוּוּהוּ עַל בְּנוֹ שֶׁלֹּמָה לַעֲשׂוֹת חֶסֶד עִם צֶאֱצֵאָיו שֶׁל בְּרִזְלִי בְּגִלְלָה הָעֲזָרָה שֶׁהוֹשִׁיטוֹ לוֹ בְּבוֹרְחוֹ מִפְּנֵי אֲבִשְׁלוּם (מְלָכִים א ב, ז).

דּוֹד עוֹבֵר אֶת הִירְדָּן

(פסוקים מא – מד)

1. אֲנָשֵׁי יְהוּדָה לִיּוֹ אֶת הַמֶּלֶךְ בְּעוֹבְרֵי אֶת הִירְדָּן. שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל הִבִּיעוּ טְרוּנִיָּה עַל כֵּן בְּאוֹמְרָם "מִדּוּעַ גָּבְנוֹךְ אַחֲיֵינוּ אִישׁ יְהוּדָה". הַמִּלָּה "גָּבְנוֹךְ" מִבְּטָאֵת גִּינוֹי וּפְגִיעָה, וְהַמִּלָּה "אֲחֵינוּ" מִבְּטָאֵת אַחוּוָה וְאַחֲדוּת.
2. אֲנָשֵׁי יְהוּדָה הִשִּׁיבוּ, שֶׁהִקְרָבָה שְׁלָהֶם לְמֶלֶךְ נֹתַנְתָּ לָהֶם אֶת זְכוּת הָרֹאשׁוֹנִים, וְהוֹסִיפוּ שַׁעֲשׂוּ זֹאת שֶׁלֹּא עַל מִנַּת לְקַבֵּל טוֹבוֹת הַנָּאָה. דְּבָרֵיהֶם נֹאמְרוּ בְּשִׁאלוֹת רִטּוּרִיּוֹת, שִׁישׁ בָּהֶן תְּקֻבּוֹלָה; "הָאֶכּוֹל אֲכַלְנוּ מִן הַמֶּלֶךְ, אִם נִשְׁאֵת נִשְׂאָ לָנוּ". לְטַעֲנָתָם הֵם עָשׂוּ לְמַעַן הַמֶּלֶךְ, וְלֹא לְמַעַן עֲצָמָם, וְאִין שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל מְקוּפָּחִים.
- 3 – 4. אִין הַמִּסְפָּר מוֹסֵר לְקוֹרָא אֶת תְּגוּבַת דּוֹד לְסַכְסוֹךְ שְׁפָרֵץ בֵּין הַשְּׁבִטִים – אוֹלֵי מִפְּנֵי שֶׁהוּא אַחֲרָאֵי לְסַכְסוֹךְ, שֶׁעֵתִיד לְהִתְפַּתַּח לְמִשְׁבֵּר מִדִּינֵי מִסּוֹכָן (מֶרֶד שֶׁבַע בֶּן בְּכָרִי, פָּרָק כ).

מִידַע מְפוֹרֵט עַל קָרִי וְכֹתִיב נִמְצָא בַּעֲמוּד 24 – 25.

ז. מבוא לפרקים א – ב בספר מלכים א

שני הפרקים הראשונים בספר מלכים א עוסקים בשני נושאים: המלכת שלמה והקמת מלכות שלמה. שני נושאים אלו שלובים זה בזה. פרק א מתאר את המאבק של אדניה ותומכיו בשלמה ובעלי-בריתו על ירושת כס המלכות. המאבק מסתיים בהמלכת שלמה. פרק ב מספר על צוואתו של דוד ומותו, על סילוק מתנגדי שלמה וביצוע צוואת דוד. לפי נוסח המסורה, פרקים א – ב במלכים א הם פתיחה לתיאור מלכות שלמה, עליה מסופר בספר מלכים א.

בכתבי היד הלוקיאניים¹ צורף סיפור המלכתו של שלמה ומות דוד (עד פרק ב, יב) לספר שמואל ב. במחקר רווחת הדעה, ששני הפרקים הראשונים שבמלכים א מהווים מעין חתימה לסיפור דוד המלך שבשמואל. החולקים על דעה זו טוענים, שהפרקים כא – כד שבשמואל ב הם מעין נספח, המהווה סיום לספר שמואל – ולא הפרקים הראשונים שבמלכים א, העוסקים בשלמה (שלמה זוכה רק לאזכור קצר בשמואל ב יב, כד – כה). כמו כן לא נזכרת בשמואל ב שבועת דוד לבת-שבע, ששלמה בנה יירש את כס המלכות. החוקרים מוצאים שוני גם באופי פעילותן של הדמויות: הנביא נתן, למשל, שפעל בספר שמואל כמביא את דבר האל, הופך בספר מלכים לדמות דומיננטית בחצר המלוכה, הבוחשת במהלך העניינים לטובת שלמה. לדעת חוקרים אלה, יש לקבל את החלוקה הזו של הספרים ולראות בפרקים הראשונים של ספר מלכים פתיחה לסיפורי שלמה והמלכים שאחריו. חוקרים אחרים העלו דעה, המשלבת את היתרונות של התפיסות המנוגדות בגלל קווי הדמיון הספרותיים בין ספר שמואל ב לפרקים הראשונים בספר מלכים א, וטוענים שהם יחידה ספרותית אחת. יחידה ספרותית זו סבבה סביב התנהגותו המוסרית והדתית של המלך והסובבים אותו (יואב, אמנון, אבשלום, אדניה), ולא עסקה במלחמת הירושה. כן נמצא קשר בין הולדת שלמה (שמואל ב ז, יב – יז) לבין סיפור המלכתו והצלחתו של שלמה, המונעים עליידי הרמיזה הנמצאת כבר בשמואל ב יב, כד – כה: "ותקרא את שמו שלמה וה' אהבו. וישלח ביד נתן הנביא ויקרא שמו ידידיה בעבור ה'". גם הדמיון בין תיאור נסיונו של אדניה לתפוס את השלטון לבין מרד אבשלום מחזקים טענה זו. מכאן שפרקים א – ב במלכים א מהווים סיומת לסיפור מלכות דוד שבשמואל ב ופתיחה נאותה לסיפורי שלמה ומלכותו במלכים א. על-פי דרישות תוכנית הלימודים החדשה, יש לכלול את פרקים א – ב שבמלכים א ביחידת הלימוד של כיתה ה.

1 כתבי היד הלוקיאניים: אין בידנו כתב היד המקורי הראשוני של תרגום השבעים, ואנו מסתמכים על מהדורות ועדי טקסט מאוחרים יותר, וביניהם: המהדורה (רדנזיה) הלוקאנית של תרגום השבעים שנעשתה בידי לוקיאן מאנטיוכה בשנים 113-213 לספירה.

ח. הרחבות והסברים לתוכן הפרקים

פרק א

המלך דוד זקן

(פסוקים א – ד)

1 – 2. המלך דוד מתואר בפסוקים א – ד בימי חייו האחרונים כמלך חלש, שאינו ער לנעשה בחצר המלכות. חולשה זו – היא שהניעה את אדניה להכריז על עצמו כיורש העצר. מגמת קטע זה להסביר את נוכחותה של אבישג השונמית בחצר המלכות, שהרי בגללה יוציא המלך שלמה את אחיו אדניה להורג (פרק ב, כב – כו).

דוד, אהוב הנשים, שרוי בערוב ימיו לבדו. היכן כל הנשים עכשיו, כשהוא זקוק לחימום גופו הזקן? אבישג שימשה כסוכנת, שמתפקידה להשיג ולשרת את המלך וגם לחממו בחום גופה, "והמלך לא ידעה". פרט זה חיוני להבנת המשך השתלשלות המאורעות. הסובבים את המלך חשבו שהמלך "ידע" את אבישג, ולכן מעמדה הוא כשל פילגש המלך. אדניה, שביקש לקחתה לו לאישה (פרק ב, יג – כה), ביקש כאילו להעביר אליו את זכות המלוכה של המלך הקודם.

3. המלך דוד זקן, ולא מינה יורש לכסאו – דבר שיגרום לאי־שקט ולמאבקים על הירושה (מאבקים על הירושה הופיעו בסיפור מרד אבשלום, שניסה לתפוס את השלטון עוד בחייו של דוד). יש להניח, על סמך שבועת דוד לבת־שבע, שהמאבק על הירושה לא התחיל עתה, אלא נמשך מהיות שלמה צעיר. המאבק החרף משזקן דוד וחולשתו הפיסית הורגשה. גם המנהיגות הדתית התערבה במאבק הפוליטי. המנהיגים הדתיים, הנביא והכהנים, לקחו חלק במאבק והיוו גורם משפיע לטובת המועמד הרצוי להם (במרד אבשלום נטו צדוק ואביתר הכהנים אחר דוד).

אדניה הכריז על עצמו כיורש המלוכה

(פסוקים ה – י)

1. בישראל ואצל העמים האחרים במזרח הקדום היה קיים הנוהג, שהגדול בבנים ירש את אביו המלך, אך בישראל לא יושם חוק זה בכל מקרה ומקרה. אדניה טען לכתר מכוח היותו המבוגר בבני המלך לאחר מותם של אמנון, אבשלום, וכנראה גם כלאב או דניאל אחיו הגדולים. לכן הדגיש הסופר המקראי: "ואותו ילדה אחרי אבשלום".

2. קווי הדמיון שבין סיפור מרד אבשלום ומרד אדניה בן חגית מלמדים על הרוך עד כדי חולשה, שאפיין את יחסו של דוד לבניו. יחס זה של סלחנות מתוך אהבה בא לידי ביטוי גם בשתיקת דוד על אונס תמר בידי

3. אמנון וגם כלפי אבשלום לאחר שמרד בו, וכעת – גם כלפי אדניה. התגבשות המחנות סביב המועמדים למלוכה, אדניה ושלמה, נעשתה משיקולים אישיים ופוליטיים שבטיים.

באדניה תמכו: יואב בן צרויה שר הצבא; אביתר הכהן; אחיו בני המלך; ונושאי המשרות הבכירות בשירות הממלכתי והצבאי – אנשי יהודה עבדי המלך.

תמיכת יואב בן צרויה באדניה הבטיחה למועמד את תמיכת הצבא, ועודדה אותו להקדים את הכרזת מועמדותו למלוכה.

אביתר הכהן היה השריד האחרון מהטבח שערך שאל בכהני נוב (שמואל א כב, יט – כג). אביתר הצטרף לגדודו של דוד עוד בהיותו במדבריות יהודה ועלה למעמד גדולה במלכות דוד.

בשלמה תמכו: צדוק הכהן; בְּנֵיָהוּ בן יהוידע; נתן הנביא; שמעי ורעי; והגיבורים אשר לדוד. בְּנֵיָהוּ בן יהוידע היה מפקד היחידה של הפְּרָתִי והפְּלָתִי – צבא שכירים זר, ברובו פלשתים. תפקידם היה לדאוג לבטחון פנים. בניהו ויואב היו יריבים.

לפי השערת החוקרים, שימש צדוק הכהן במקדש המרכזי בגבעון, שנבנה בידי המלך שאל במקום המקדש שנהרס בנוב. לצדוק הכהן הייתה זיקה לשבט בנימין, ומכאן נבעה גם היריבות בין שני הכהנים הגדולים, צדוק ואביתר. שמעי היה מפקד יחידת "הגבורים אשר לדוד" – יחידה ששימשה כנראה כמשמר הארמון וכללה את מפקדי הצבא הטובים ביותר של המלך דוד.

4. תומכיו של אדניה נאספים בעין רוגל, הנמצאת סמוך לירושלים, על גבול נחלות יהודה ובנימין (יהושע טו, ז; יח, טז). מעיין זה מזוהה על-ידי רוב החוקרים עם "ביר איוב", הנמצא במקום המפגש של נחל קדרון עם גיא בן הינום. המעיין והאבן שלידו נחשבו קדושים, ושם נערכה לכבוד אדניה סעודת זבח, שהייתה חלק מטקס ההמלכה.

נתן הנביא ובת-שבע מסכלים את תוכנית אדניה (פסוקים יא – לא)

1. נתן הנביא הדריך את בת-שבע כיצד לפעול אצל המלך דוד למען בנה שלמה ולסכל את מזימת אדניה. בדבריו העלה נתן את הסכנה הנשקפת לה ולבנה מידי אדניה, שיחסל את הטוענים לכתר. נתן הנביא שם בפי בת-שבע את הדברים, אשר עליה לומר למלך, כדי להקל עליה את המשימה. נראה שבת-שבע חששה שדבריה לא ישכנעו את המלך, ולכן מבטיח נתן שגם הוא ייכנס אל המלך ויאשר את דבריה.
2. שבועת דוד לבת-שבע – ששלמה בנה ימלוך אחריו – אינה נזכרת קודם לכן. יש הטוענים שנתן הנביא ניצל את זקנתו של דוד ואת זכרונו שנחלש, כדי לייחס לו דברים שלא אמרם.

בת־שבע פותחת בהזכרת שבועת המלך. היא אינה שואלת מדוע מלך אדניה, כי אם אומרת "ועתה אדני המלך לא ידעת" (יח). בכך טענה שאדניה פעל מתוך תרמית שלא בידיעת המלך. היא מסיימת את דבריה בהבעת חשש לחייה ולחיי בנה, אם ימלוך אדניה: "והייתי אני ובני שלמה חטאים". בת־שבע חוששת שהיא ובנה יואשמו בבגידה במלכות וייגזר עליהם גזר דין מות. מעשי בת־שבע מלמדים על מעמדה של המלכה־האם, הגבירה, בחצר המלכות. לגבירה היה מעמד רשמי ומוכר בחצר המלוכה ובמנהל הממלכתי. על כוחה של הגבירה ניתן ללמוד מסיפורן של איזבל ועתליה. איזבל הייתה בתו של אתבעל מלך צידון, ועם נישואיה לאחאב מלך ישראל החדירה לישראל את פולחן הבעל והאשרה. איזבל אף התערבה במערכת המשפט בישראל (מלכים א פרק כא) והשתמשה בחותם המלך. עתליה בת אחאב מלך ישראל תפסה את השלטון ביהודה, הרגה את כל זרע המלוכה חוץ מיואש, והצליחה לרכז בידיה כוח רב והשפעה. עתליה שלטה שש שנים ביהודה. גבירות נוספות הנזכרות בתנ"ך הן מעכה בת אבישלום ונחושתא, אמו של יהויכין.

3. נתן הנביא השתדל להציג את עצמו בפני דוד המלך כצד נייטרלי במאבק המתרחש על ירושת כס המלוכה. הוא אומר שבא לשאול אם דוד הודיע על רצונו שאדניה ימלוך תחתיו. בדבריו – "ולי, אני עבדך... לא קרא" (כו) – מבהיר נתן למלך בעקיפין שהוא, צדוק ובניהו, נמנים עם תומכי שלמה.

4. לנתן הנביא היה תפקיד מרכזי בהכרעתו של דוד לטובת שלמה. נתן ניצל את קרבתו לדוד כדי להביא להמלכת שלמה – האיש שחפץ ביקרו. שלמה גמל לו, כנראה, במינוי שני בניו לשרים בממלכה: עזריה מונה "על הנָּצִבִּים", וזבוד זכה לתפקיד נָּעֵה המלך.

המלכת שלמה

(פסוקים לב – מ)

1. על המלכת שלמה מסופר שלוש פעמים:
 - א. בהוראות שנתן דוד לנתן הנביא (לב – לז).
 - ב. בביצוע ההוראות על־ידי צדוק ובניהו (לח – לט).
 - ג. בדברי יהונתן השליח על הנעשה במחנה שלמה.

סדר טקס ההמלכה של שלמה

א. הכרזת דוד על יורשו (לג – מג).

דוד ציווה ששלמה יהיה "נגיד על ישראל ועל יהודה" (לה). גם שאול ודוד הוגדרו כנגידים וכמלכים (שמואל א ט, טז; שמואל ב ו, כא). מלך ונגיד מוזכרים בערבוביה. דוד מזכיר את יהודה וישראל מתוך

- חשש להתפלגות הממלכה בעקבות אירועים, שקרו במרד אבשלום ובמרד שבע בן בכרי.
- ב. הרָפַת הַיּוֹרֵשׁ עַל פְּרֵדַת הַמֶּלֶךְ (לג, לח, מד).
- ג. הוֹבֵלַת הַיּוֹרֵשׁ לַמָּקוֹם מְקוּדָשׁ (לג, לח, מה).
- שלמה הורד משטח ארמון המלוכה אל מעיין הגיחון אשר בנחל קדרון. אביתר הכהן ומשמר צבאי ליוו אותו. מעיין הגיחון נבע מחוץ לחומות ירושלים ושימש מקור מים לירושלים.
- ד. מְשִׁיחַת הַיּוֹרֵשׁ בַּשֶּׁמֶן הַקּוֹדֵשׁ (לד, לט, מה).
- צדוק הכהן משח את שלמה בשמן בנוכחותו של נתן הנביא. שמן הקודש היה שמור באוהל מועד. משיחה בשמן מקנה ליורש קדושה.
- ה. תְּקִיעָה בַּשּׁוֹפָר (לד, לט).
- ו. הַכְרָזָה: "יַחֲי הַמֶּלֶךְ!" (לד, לט).
- התקיעה בשופר וההכרזה "יחי המלך!" הן סימן להסכמת העם והכרתו בשלטון המלך החדש. ההכרזה "יחי המלך!" נזכרת פעמים רבות במקרא, כגון: שמואל א' י, כד; שמואל ב' טז, טז.
- ז. הַתְּהַלּוּכָה אֶל הָאֲרָמוֹן (לה, מ, מה).
- המון רב מלווה את המלך החדש בנגינה ובשמחה רבה.
- ח. הוֹשֵׁבַת הַיּוֹרֵשׁ עַל כֶּסֶם הַמַּלְכוּת (לה, מו).
- הישיבה על הכיסא מצביעה על כך שהמלך התחיל למלוך למעשה.
- ט. בְּרֻכּוֹת עַבְדֵי הַמֶּלֶךְ (מז).
- זו הבעת נאמנות כלפי המלך החדש.

השמועה על המלכת שלמה מגיעה לאדניה

(פסוקים מא – נג)

1. אֲדֹנִיָּה שׁוֹמֵעַ אֶת הָרַעַשׁ וְהַהֲמוּלָה מֵהָעִיר. יואב, בערנותו הרבה, שומע דווקא את קול השופר, ובהיותו שר צבא חושש מאיום של מלחמה. את השמועה על המתרחש בארמון המלך הביא יהונתן בן אביתר הכהן. יהונתן שמש בתפקיד המבשר גם בזמן מרד אבשלום (שמואל ב' טו, כז, לו). המילים "אבל" ו"גם" מלמדות על התרגשותו של המבשר. אדניה הבין שנסיונו לתפוס את המלוכה נכשל, ושצפוי לו עונש מות על שניסה לתפוס את השלטון ללא הסכמת המלך דוד. בנוסף לזאת נטשוהו כל תומכיו.
- אֲדֹנִיָּה בִּיקֵשׁ מִקְלָט בְּאוֹהֶל מוֹעֵד. במעשי אדניה חוזרים שלושה פעלים בזה אחר זה: "ויקם, וילך, ויחזק" (פסוק נ), המצביעים על תכיפות המעשים ומוסיפים לסיפור נופך דרמטי.
2. קִרְנוֹת הַמַּזְבֵּחַ הֵן אַרְבַּע בְּלִיטוֹת בְּאַרְבַּע פִּינוֹתָיו הָעֲלִיוֹנוֹת שֶׁל הַמַּזְבֵּחַ (שמות כז, ב). אחיזה בקרנות המזבח נחשבה כמו הימלטות לערי

המקלט. אדם, שנשקפה לו סכנת מות, נמלט אל המקדש, אחז בקרנות המזבח והשיג חסינות מפני הוצאתו להורג. אדניה מכנה עצמו "עבדו" כדי להורות ששלמה הוא המלך – והוא, אדניה, עבדו. אדניה מביע את כניעתו.

פרק ב

דוד המלך מת

(פסוקים א – יב)

פרק ב מתחלק לשני חלקים: צוואת דוד (פסוקים ב – ט); וביצוע הצוואה (פסוקים יג – מה). בין שני החלקים שולבה נוסחה חותמת למלכות דוד (פסוקים י – יב). הנוסח של החתימה שונה מהנוסח השגרתי של מחבר ספר מלכים: "וימלך בנו תחתיו". במקום נוסח זה מופיעה כאן הנוסחה: "ושלמה ישב על כסא דוד אביו, ותכן מלכתו מאד". בפסוק מו מופיעות אותן מילים, אך בסדר אחר: "והממלכה נכונה ביד שלמה".

מבין ארבעת הצווים, שציווה דוד את שלמה, ביצע שלמה רק שניים. עשיית החסד לבני בְּרִזְלִי אינה מצוינת כלל, וההליכה בדרך ה' נזכרת רק בפרק ג, ב – ג.

הפעולות, שנקט שלמה כנגד אדֹנִיה ואבִיתֵר, אינן מוזכרות בצוואת דוד. ככל הנראה רצה המחבר להציג את שלמה כשליט עצמאי, המצליח להתגבר במהירות ובחכמה על כל מתנגדיו ומקיים את צוואת אביו.

1. צוואת דוד לשלמה כוללת ארבעה ציוויים:

א. הציווי לשמור על חוקי התורה (ב – ד).

לשון הצוואה מזכירה את לשונו וסגנונו של ספר דברים.

ב. הציווי להשיב ליואב כגמולו (ה).

יואב רצח את אבנר בן נר, בשעה שזה ניהל משא-ומתן על כניעה ושלום; ואת עמשא רצח בעת שמילא משימה שהוטלה עליו בידי דוד. דוד אינו מצווה במפורש על נקמת דם, אלא משתמש בלשון סתמית: "ולא תוֹרֵד שִׁיבְתוֹ בשלם שְׂאֵל", כלומר לא לאפשר ליואב למות מזקנה. הציווי הזה מנוסח תוך כדי קישור לחטאו: "וַיִּשֶׁם דְּמִי מִלְחָמָה בְּשֵׁלֶם".

ג. גמילת חסד לבני בְּרִזְלִי (ו – ז).

בְּרִזְלִי כלכל את המלך בעיר מחנִים כשיברח מפני אבשלום. הגמול שיקבל: בני בְּרִזְלִי יהיו סמוכים על שולחן המלך. אכילה על שולחן המלך הקנתה לאדם מעמד כלכלי וחברתי גבוה. הציווי לגמול לבני בְּרִזְלִי בנוי תוך קישור סגנוני למעשי בְּרִזְלִי, הַאֲכִלַת דוד (שמואל ב יז, כט).

ד. נקמה בשמעי בן גרא (ח – ט).

שמעי קילל את דוד בבורחו מפני אבשלום. קללת המלך היא עבירה חמורה ביותר, שדינה מוות. אף-על-פי שדוד נשבע לשמעי שלא יוציאו להורג, הוא מצווה על שלמה להוציאו להורג – אולי בגלל האמונה שלקללה כוח מאגי, והיא יכולה להשפיע על המקולל כל עוד המקלל חי.

הציווי להמית את שמעי בנוי תוך קישור לחטאו. בשעה שקילל

שמעי את דוד, האשים אותו באחריות ל"דמי בית שאול", ופעמיים כינה אותו "איש דמים" (שמואל ב טז, ז – ח), לכן מנוסח הציווי של דוד לשלמה: "והורדת את שיבתו בדם שאול" (ט).
 3. כששאול המלך חטא, היה עונשו קריעת המלוכה ממנו. כשדוד חטא, נענש כדרך שנענשים אנשים רגילים שחטאו, ומלכותו לא נלקחה ממנו. מלכות בית דוד היא נצחית.
 להרחבה: הלומדים ישוו בין חטאיו ועונשו של שאול לבין חטאיו ועונשו של דוד.

שלמה הורג את אדניה

(פסוקים יג – כה)

- 1 – 3. אדניה פונה לבת-שבע בבקשה לתת לו את אבישג השונמית לאישה, בידעו ששלמה לא יסרב לאמו. בת-שבע רואה בבקשתו עניין פשוט, שאינו מסכן את שלמה.
4. אבשלום בא אל פילגשי אביו על-פי עצת אחיתפל (שמואל ב טז, כא – כב). גם אדניה, כאבשלום, מבקש לשאת את אבישג השונמית, פילגש המלך דוד.
5. שלמה ראה בבקשת אדניה כוונה נסתרת לתפוס את המלוכה. שלמה הבין שאדניה לא ויתר על שאיפתו למלוך.
- דברי שלמה לבת-שבע – "כי הוא אחי הגדול ממני" – מלמדים ששלמה לא הרגיש עדיין בטוח על כיסא המלוכה כל עוד אחיו הגדול, אדניה, בחיים ונתמך על-ידי יואב ואביתר. שלמה ניצל את בקשת אדניה כעילה להוצאתו להורג.
7. שלמה המלך נוהג גינוני כבוד בגבירה אמו. גינונים אלו מלמדים על מעמדה של אם המלך בחצר המלוכה.

שלמה מגרש את אביתר הכהן מירושלים

(פסוקים כו – כז)

1. אביתר הכהן היה מצאצאי משפחת עלי הכהן, וגירושו מן הכהונה תואם את נבואת הפורענות על עלי ומשפחתו (שמואל א ב, כז – לו).
2. שלמה גירש את אביתר לעיר ענתות בנחלת בנימין, ששימשה כעיר לוויים (יהושע כא, יח). מן הכתובים עולה, שלמשפחת עלי היו קרקעות בענתות.
3. אביתר לא הוצא להורג (בשונה מאדניה, שמעי ויואב), משום ששירת בתפקיד מקודש אף-על-פי שנמנה עם ראשי התומכים באדניה. שלמה רומז שאם ימצא בו חטא נוסף, לא תעמוד הקדושה לזכותו.

שלמה הורג את יואב בן צרויה

(פסוקים כח – לה)

1. הריגת אדניה וגירוש אביתר על-ידי שלמה שימשו סימן ליואב שחיו בסכנה. הערת המספר – "ואחרי אבשלום לא נטה" – באה להדגיש את העוינות שהייתה בין יואב לשלמה. כשמרד אבשלום בדוד, לא תמך בו יואב; אבל כשמרד אדניה בדוד, תמך בו יואב, ולא בשלמה. יואב חיקה את מעשי אדניה: החזיק בקרנות המזבח. יואב שיער שגם הוא יינצל ממנו, כמו שניצל אדניה.
2. שלמה מצווה על בניהו להכות את יואב, האוחז בקרנות המזבח, בנימוק "והסירך דמי חנם". בספר שמות (כא, יד) נזכר החוק, שרוצח במזיד לא יקבל חסינות בבית ה', ודינו מיתה. הריגת יואב באה לנקום את דמו של אבנר ולנקות את בית דוד מאשמה זו. שלמה ידע שלא יהיה שלום לביתו כל עוד לא הוסרו דמי החינם.
- שלמה מצווה להרוג את יואב ולקבור אותו. יש בכך משום חסד מצד שלמה ליואב, על ששירת בנאמנות את דוד במשך שנים רבות וגם היה קרוב משפחה לבית ישי. השלכת הגווייה ונתינתה למאכל לעוף השמים ולחיית הארץ ואי-הבאתה לקבורה הן עונש וביזיון; לעומת זאת הבאת המת לקבורה בעירו עם אבותיו היא נתינת כבוד למת.
- יואב נקבר באחוזת הקבר המשפחתית בסמוך לעירו בית לחם.

שלמה הורג את שמעי בן גרא

(פסוקים לו – מו)

- 1 – 2. סיפור הוצאתו להורג של שמעי הוא דוגמה לחוכמתו של שלמה, שידע למצוא תואנה כדי להורגו – אף שדוד נשבע לא להורגו, ועם זאת ציווה על שלמה לנקום בשמעי. שלמה כפה על שמעי מעצר בית, ונאסר עליו לצאת מירושלים. כוונתו של שלמה הייתה להרחיקו מביתו ומבני שבט בנימין, המזוהה עם בית שאול. שלמה הושיבו בירושלים, כדי שיהיה תחת השגחתו ופיקוחו. שלמה אסר על שמעי במפורש לעבור את נחל קדרון; ברם הדרך מירושלים מזרחה לבחורים, עירו של שמעי, עברה דרך נחל קדרון. שלמה קיווה ששמעי יתפתה לבקר בביתו, וכך יוכל לממש את ציווי דוד ולנקום בו.
3. שמעי מעז ויוצא מירושלים לכיוון גת, הנמצאת ממערב לירושלים, בכיוון הנגדי לנחלת שבטו. שמעי חשב ששלמה לא ידקדק עמו, ואפשר שחשב שלאחר שלוש שנים, בהן לא נקט שום פעולה נגד שלמה, לא יתייחס שלמה ברצינות להליכתו לגת.
4. שלמה מוכיח את שמעי במשפטים הבנויים בסגנון "מידה כנגד מידה". שלמה השתמש בנוסח קללתו של שמעי בהנמקת העונש. שמעי קילל את דוד:

"השיב עליך ה' כל דמי בית שאול... והנך ברעתך..." (שמואל ב טז,
ח); ושלמה נימק את העונש לשמעי בלשון דומה: "אתה ידעת את כל
הרעה, אשר ידע לבבך, אשר עשית לדוד אבי, והשיב ה' את רעתך
בראשך".

ט. הצעות לטיולים וסיורים לימודיים

רוב האירועים שבספר מתרחשים בחברון ובירושלים.

1. ירושלים, הבירה בתקופת המלוכה: עיר דוד, אספקת המים לעיר בתקופת המקרא, מערכת הביצורים של העיר, נחל קדרון, הר הזיתים.
2. צקלג, תל שרע: שם קיבל דוד את בשורת הנער העמלקי. אם נוסעים לשם, כדאי להוסיף גם את גרר (תל הרור ונחל גרר) ואת שמורת הבשור (פארק אשכול).
3. קריית יערים – אבו גוש: משם העלו את הארון לירושלים.
4. סיור רשות: חברון ותקוע.
5. הרי הגלבוע

ביבליוגרפיה – ספרות לקריאה נוספת

אבניאון איתן, המלון האנציקלופדי של המקרא, מהדורה חדשה מורחבת, ראשון לציון, 2003.

אברמסקי שמואל, מלכות שאול ומלכות דוד: ראשית המלוכה בישראל והשפעתה לדורות, ירושלים, שקמונה בשיתוף עם אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 1977.

אברמסקי שמואל, שמואל ב (עולם התנ"ך), תל-אביב, דוידזון – עתי, 1993. אהרונ יוחנן, אטלס כרטא לתקופת המקרא (מהדורה חדשה מעודכנת וערוכה בידי א' רייני), ירושלים, תשנ"ה.

אליצור יהודה, אטלס דעת מקרא, ירושלים: הוצאת מוסד הרב קוק, 1993. בן איון שרגא, נשות דוד – מיכל, אביגיל, בת-שבע, תל-אביב, ידיעות אחרונות, ספרי חמד, 2005.

בר-אפרת שמעון, שמואל א – ב (מקרא לישראל), תל-אביב, תשנ"ו. גרסיאל משה, מלכות דוד, תל-אביב, תשל"ה.

דורון גליה, לטייל עם התנ"ך, הוצאת כינרת. הופמן יאיר (עורך), האנציקלופדיה הישראלית לתנ"ך, 3 כרכים, הוצאת מודן, 1995.

זקוביץ יאיר, דוד: מרועה למשיח, ירושלים, יד יצחק בן צבי, תשנ"ו. לוריא ב"צ (עורך), עיונים בספר שמואל, הביא לדפוס דוד הכהן, ירושלים, המרכז העולמי לתנ"ך בירושלים בשיתוף עם הוצאת רפאל חיים הכהן, תשנ"ב, 2 כרכים.

סוקניק א"ל (ואחרים עורכים) אנציקלופדיה מקראית, א-ט, ירושלים, תש"י-תשמ"ט.

פולק פרנק, "פרקי יואב, דמותו של יואב בסיפורי דוד", בתוך: ספר זליגמן, א, ירושלים, תשמ"ג, עמ' 213 – 228.

פישר שמחה, דפי עבודה ללימוד ספר שמואל, שני כרכים, מכללת תלפיות, תשנ"ג.

קיל יהודה, ספרי שמואל, א – ב (דעת מקרא), ירושלים, תשמ"א.

אתרים באינטרנט

דוד המלך הספריה הוירטואלית של מט"ח – <http://lib.cet.ac.il>

אתרים בשומרון שערי שכם – <http://www.shechem.org>

פלשתים – <http://www.amalnet.k12.il/meida/mikra/subject>

